

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

Psychologický ústav

Studijní rok 2006/2007

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Test tří stromů u dětí z SOS dětských vesniček a dětí z dětských domovů

Silvie Loubalová

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Mojmír Svoboda, CSc.

Brno 2007

Děkuji Prof. PhDr. Mojmiru Svobodovi, CSc.
za odborné vedení mé práce, cenné rady a konzultace.

Děkuji všem ředitelům a ředitelkám
navštívených dětských domovů a SOS dětských vesniček,
že nám umožnily uskutečnit výzkum v jejich zařízení.

Děkuji také všem dětem,
bez kterých by tato práce vůbec nemohla vzniknout.

Ráda bych vyjádřila svůj hluboký obdiv a uznání všem,
kteří svou práci pojali za své poslání a
„svým“ dětem dávají s láskou velký kus sebe.

V neposlední řadě děkuji svým drahým přátelům a nejbližším
za skvělou podporu i vřelé povzbuzení.

A za Vaši blízkost.

Děkuji.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní
veškerou literaturu a jiné prameny, které jsem použila

V Brně 27.4. 2007

.....Podpis

Obsah:

ÚVOD.....	4
TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1. Projektivní metody.....	8
1.1 Projekce a projektivní mechanismus.....	8
1.1.1 Termín projekce.....	8
1.1.2 Projektivní mechanismus, projektivita a projektibilita.....	9
1.2 Historie projektivních metod.....	10
1.3 Projektivní metody.....	12
1.4 Základní charakteristiky projektivních metod, jejich přednosti a nedostatky....	14
1.4.1 Vlastnosti projektivních metod.....	14
1.4.2 Výhody projektivních metod.....	15
1.4.3 Nevýhody projektivních metod.....	15
1.5 Obecné zásady aplikace, hodnocení a interpretace projektivních metod.....	17
1.6 Užití projektivních metod.....	18
1.7 Klasifikace projektivních metod.....	19
2. Dětská kresba.....	20
2.1 Využití kresby v psychologii.....	20
2.1.1 Kresba jako nástroj psychologické diagnostiky.....	20
2.1.2 Kresba jako nástroj psychoterapie.....	22
2.2 Vývoj grafických projevů.....	23
2.2.1 Vývojová stadia dětské kresby.....	25
2.2.2 Vývoj kresby lidské postavy.....	26
2.2.3 Vývoj kresby stromu.....	27
2.3 Symbolika v kresbě.....	28
2.3.1 Strom.....	28
2.3.2 Dům.....	30
2.3.3 Zvíře.....	31
2.3.4 Slunce.....	32
2.3.5 Měsíc.....	32
3. Grafické projektivní metody.....	33
3.1 Test stromu.....	33
3.2 Test tří stromů.....	36
3.3 Kresba rodiny.....	39
3.4 Kresba začarované rodiny.....	42
4. Rodina.....	43
4.1 Definice rodiny.....	43
4.2 Rodina jako systém.....	44
4.3 Funkce rodiny.....	45
4.4 Zdravá, funkční rodina.....	46
4.5 Dysfunkční rodina.....	47
5. Náhradní výchovná péče.....	48
5.1 Organizace náhradní výchovné péče.....	48

5.2	Historie náhradní výchovné péče.....	50
5.3	Ústavní péče.....	52
5.4	Dětské domovy.....	53
5.5	Adopce neboli osvojení.....	57
5.6	Pěstounská péče.....	59
5.7	Říci? Nebo neříci?.....	61
5.8	SOS dětské vesničky.....	62
5.8.1	Historie SOS dětských vesniček.....	62
5.8.2	Organizace SOS dětských vesniček.....	63
5.8.3	Současný stav SOS dětských vesniček u nás.....	64
5.8.4	Matky pěstounky.....	65
5.8.5	Mužský prvek v SOS dětských vesničkách.....	65
5.8.6	Vize SOS dětských vesniček.....	65
6.	Psychická deprivace.....	66
6.1	Pojmové vymezení.....	66
6.2	Základní psychické potřeby.....	67
6.3	Typologie projevů psychické deprivace.....	68
6.4	Důsledky psychické deprivace a subdeprivace.....	69
	VÝZKUMNÁ ČÁST.....	72
1.	Cíl výzkumu a formulace hypotéz.....	73
2.	Popis výzkumného souboru, prostředí a podmínek výzkumu.....	75
2.1	Výzkumný soubor.....	75
2.2	Podmínky výzkumu.....	77
3.	Použité metody k získání dat.....	79
3.1	Test tří stromů.....	80
3.2	Kresba rodiny.....	84
4.	Analýza dat – deskripce a interpretace výsledků.....	87
4.1	Kvantitativní zpracování stanovených hypotéz.....	87
4.2	Shrnutí výsledků.....	126
5.	Kazuistické rozborů.....	129
6.	Diskuse.....	147
7.	Shrnutí a závěry.....	160
	Literatura.....	165
	Přílohy.....	170

Ú V O D

„Žádám jen tolik, aby čas od času hořela alespoň některá z nich. Aby tu bylo alespoň jedno bušící srdce. Aby tu byl alespoň jeden, který ví, co je to láska, a cítí se proto naplněn veškerou vahou i zvuky města. A cítí v sobě prostor a dýchá hvězdami, uzavíraje v sobě obzor jako mušle, plná mořského zpěvu.“

Antoine de Saint - Exupéry

Na chvíli na nic nemyslete, zavřete oči a pokuste se něco si představit. Představte si, že jste strávili báječnou dovolenou, čtrnáct dní na písčité pláži u moře, na horách nebo jen na Vaší chalupě na Vysočině. Dovolena byla příjemná a Vy víte, že na ni budete dlouho a rádi vzpomínat. Teď už jste ale na cestě domů. Vracíte se letadlem, jedete autem nebo autobusem a po nějaké době stojíte před svým domem. Slyšíte ten velmi příjemný zvuk? To Vám v ruce zvoní klíče od bytu. A cítíte, jak Vás zaplavuje vlna příjemného pocitu a už se nemůžete dočkat, kdy už odemknete a vstoupíte dovnitř? Tak, teď to přišlo – překročili jste práh Vašeho domu nebo bytu, chcete-li. Jste doma. Zujete boty a posadíte se do svého křesla. Po těle se Vám postupně rozlévá velmi příjemný pocit, který se žádnému hotelu nevyrovná. Jste doma. Doma. Je tu Vaše vlastní postel, oblíbená židle a Vy víte, že takhle to voní jenom u Vás. S velkou pravděpodobností na Vás doma někdo čeká. A nebo čekáte Vy na někoho? Doma není jen tam, kde je Vaše postel a oblíbená židle. Doma je tam, kde jsou Vaši lidé – ti kteří patří jenom k Vám, Vaše rodina. Domov je místo, ve kterém jsme obklopeni věcmi a lidmi, které k nám patří, je to naše zázemí, naše útočiště.

Domov. Jak krásně nám to slovo zní a jak příjemné je ho mít. Ovšem ne každý má to štěstí. Pro některé děti bude mít domov už navždy přívlastek dětský. Děti, které měly domov, ale přišly o něj, protože nefungoval, jak by měl. A i když to nechtěly, i když nic nezavinily, ocitly se jednoho dne v novém domově – v domově dětském.

K tomu, abyste se stali rodičem toho nepotřebujete mnoho. Bohatě Vám postačí funkční reprodukční orgány. Ale co potřebujete k tomu, abyste se stali dobrým rodičem? Rodičem milujícím i milovaným. Zodpovědět tuhle otázku už není tak jednoduché. Především musíte umět mít někoho opravdu a hluboce rád. Ne proto, že něco udělal, ale jen pro to, že je. Musíte se naučit myslet nejenom na sebe. Musíte se naučit něčeho se vzdát. A možná se nebudete muset učit vůbec nic, protože už tohle všechno dávno umíte.

Podle Matějčka (1986) je jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Na první pohled se to zdá být docela samozřejmé a snadno dosažitelné. Ale přece jen je třeba se nad tím zamyslet a někdy i napnout hodně sil, abychom tyto dvě podmínky splnili. Ta první požaduje, aby rodiče měli své dítě rádi. Ta druhá požaduje, aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Všichni členové rodiny tu najdou přístav jistoty, odkud i děti se budou vydávat na dobrodružné výpravy za poznáním světa, ale kam se také budou vždy rádi vracet.

Bohužel, někteří rodiče se z nejrůznějších důvodů nemohou, nechtějí nebo neumějí o své děti postarat. Nedokáží dětem vytvořit a udržet onen přístav jistoty, rodinu, domov. Naše práce se zabývá dětmi, které přišly o domov, o své zázemí, své útočiště. Některé z těchto dětí měly více štěstí a našly nový domov v SOS dětské vesničce u matky pěstounky a několika dalších dětí, teď už nevlastních sourozenců. Některé z nich měly štěstí méně a i nadále zůstávají v dětských domovech, kde stále čekají na novou šanci prožít svůj život v rodině.

Tato diplomová práce má dvě části – teoretickou a výzkumnou. V teoretické části pojednáváme o projektivních metodách se zaměřením na grafické projektivní metody a jejich specifika užití u dětí. Dále jsme se zabýváme dětskou kresbou a symbolickými významy. V další části se věnujeme problematice rodiny, zejména funkčnosti a dysfunkčnosti rodinného systému. V neposlední řadě se zabýváme otázkou náhradní výchovné péči o děti bez domovů. Věnujeme se problémům ústavní výchovy, stejně jako přednostem náhradní rodinné péče. Podrobně se v této souvislosti zabýváme problematikou psychické deprivace, jejími projevy i následky, která je s ústavní péčí o děti neodmyslitelně spjata.

V experimentální části srovnáváme výzkumný soubor dětí, který tvoří děti z SOS dětských vesniček, se souborem dětí z dětských domovů pomocí Testu tří stromů a Kresby rodiny. Zajímá nás, jakým způsobem se změní vztahy mezi jednotlivými členy rodiny, respektive celkové pojetí rodiny dětmi, které žily v dětských domovech a po nějaké době z nich odešly do SOS dětských vesniček.

TEORETICKÁ ČÁST

1. PROJEKTIVNÍ METODY

1.1 PROJEKCE A PROJEKTIVNÍ MECHANISMUS

1.1.1 Termín projekce

Slovo „projekce“ má původ v latinském slovu „proicere“, které bychom mohli přeložit jako vyhazovat či vytahovat. Obecným významem latinského slova proiectio je promítání, extenze či vržení před sebe.

Podle Morávka (1987) byl termín projekce poprvé použit Freudem v roce 1894 v díle o anxiózních neurózách, když mluvil o projekci sexuálního vzrušení zevnitř osobnosti do vnějšího světa. Freud později význam projekce rozšířil a začal ji chápat jako obranný nevědomý mechanismus, pomocí něhož člověk může připisovat vlastní potřeby, pocity, popudy jiným lidem.

Reiterová (2001) uvádí, že zakladatel psychoanalýzy význam termínu projekce několikrát upřesnil. Slovem projekce podle ní označuje:

- ❖ Mechanismus obrany proti úzkosti. V tomto smyslu spočívá projekce v připisování vlastních snah, přání, pocitů jiným osobám nebo okolnímu světu; obranný mechanismus umožňuje jedinci nebrat na vědomí existenci sebe sama v jevech nežádoucích.
- ❖ Mechanismus mnohem obecnější, který spočívá v tom, že vzpomínka z našich dřívějších vjemů má vliv na vnímání současných podnětů.

C. G. Jung (1993) říká, že projekce je obecným psychologickým mechanismem, jenž přenáší subjektivní obsahy jakéhokoliv druhu na objekt. Je to aktivované nevědomí hledající výraz. Projekce je podle něj nevědomý, automatický a spontánní fakt.

V neanalytickém pojetí je projekce procesem, ve kterém vyšetřovaná osoba promítá obsahy svých duševních procesů navenek mimo sebe, připisuje je jiným nebo spatřuje v jiných lidech, zvířatech, rostlinách, předmětech nebo dějích. Princip projekce předpokládá externalizaci chování, přičemž projekční techniky jsou vlastně katalyzátorem (Svoboda, 1999).

S různými druhy projekce se můžeme setkat u Morávka (1987), který uvádí Mursteinovo a Preyerovo dělení z roku 1959. Murstein a Preyer podle něj v souvislosti s projektivními metodami rozlišili čtyři druhy projekce:

- ❖ **Klasická projekce** – odpovídá psychoanalytickému pojetí obranného mechanismu, kterým se subjekt zbavuje ohrožujících obsahů podvědomí a vyhýbá se tím prožívání úzkosti. Tyto nežádoucí vlastnosti pak osoba percipuje v okolí, nikoli v sobě samém.
- ❖ **Atributivní projekce** – značí připisování vlastních motivů, citů a chování jiným lidem, nemá však charakter vyložene obranný. Lidé obecně vidí své rysy a stavy u druhých a může přitom jít i o pozitivní charakteristiky.
- ❖ **Autistická projekce** – souvisí s uspokojením nebo neuspokojením našich potřeb, jejichž stav determinuje naše vnímání. Narušení vnitřního stavu vede i k deformovanému vnímání vnější zkušenosti. Např. lidé hladoví vnímali častěji v obrázcích TAT jídlo, osoby spánkově deprivované častěji popisovaly motivy spánku a odpočinku atd.
- ❖ **Racionalizující projekce** – je podobná klasické. Subjekt si není vědom procesu projekce, ale je si vědom svého chování a pokouší se je ospravedlnit přijatelnými důvody.

Předpokládá se, že u projektivních metod se nejvíce uplatňují atributivní a autistická projekce.

1.1.2 Projektivní mechanismus, projektivita a projektibilita

Projektivní mechanismus u projektivních technik má mnohem širší význam než klasický termín projekce ve smyslu obranného mechanismu. Zdůrazňuje spíše reprezentativní odraz vnitřní mapy osobnostní struktury, závislost individuální percepce a myšlení na vnitřních osobnostních determinantách (Morávek, 1987).

Projektivní mechanismus se uplatňuje na každém podnětovém materiálu, nejzřetelněji však na takovém, který je málo strukturován a málo organizován. Rozumíme-li projektivitou vlastnost podnětového pole uvést v činnost mechanismus projekce, lze předpokládat, že úroveň **projektivity** podnětového materiálu je nepřímou závislá na stupni strukturovanosti tohoto materiálu a přímo závislá na množství všech prakticky možných odpovědí.

Tendence k projekci – **projektibilita** – není u všech jedinců stejně vysoká. V jednotlivých protokolech vykazují pokusné osoby různou tendenci k projikování. Někteří

produkují velmi povrchní asociace, evokované např. přítomnými předměty, banální a konvenční odpovědi, jiní originální a jedinečné (Michalová, in Švancara, 1980).

Při práci s projektivními metodami je potřeba, aby klient vědomě přistoupil na hru s neznámou a pro něj málo přehlednou situací, jakou je právě projektivní test. Tím umožní nevědomým mechanismům své osobnosti, aby vykonaly pochod projekce. Jestliže jedinec na tuto hru nepřistoupí a vystupňovaným uvědomováním projektivní proces zruší, zůstane na úrovni pouhé deskripce podnětového materiálu. Ovšem i to má svou diagnostickou hodnotu.

Projektivní mechanismus, tedy projekce jako obecný fenomén vnímání, se nejzřetelněji uplatňuje na málo strukturovaném materiálu, jakým jsou právě projektivní metody.

1.2 HISTORIE PROJEKTIVNÍCH METOD

Psychický jev, který soudobá psychologie charakterizuje termínem projekce, definovala jako první psychoanalytická teorie. S. Freud dodal tomuto slovu specifický obsah, který zahrnuje jednu z forem psychických obran Já.

Ovšem vlastní proces projekce byl znám již mnohem dříve. Řada předchůdců dnešních psychologů experimentovali s různými technikami, které využívali projektivní mechanismus. Už Leonardo da Vinci převzal od Boticelliho myšlenku, že se mají malíři inspirovat v nahodilých skvrnách a zajímal se o asociace vzniklé při pohledu na skvrnu vytvořenou houbou na stěně. Takto vzniklé skvrny a jiné málo strukturované podněty využíval při vybírání talentovaných žáků. Z odpovědí svých budoucích studentů usuzoval na míru jejich fantazie a talentu.

Jednou z prvních projektivních zkoušek z historie vědecké psychologie byl asociační experiment, provedl jej Francis Galton v roce 1879. Podobnou metodiku dále rozpracoval W. Wundt a na začátku 20. století byl C. G. Jungem zaveden standardní soubor sta podnětových slov. Na poli psychoanalytické terapie se asociační experiment využíval k lepšímu porozumění představivosti pacientů a odhalování jejich vnitřních komplexů, na poli empirickém jako experimentálně výzkumná metoda.

Počátkem 20. století se několik klinických psychologů (včetně Švýcara Hermanna Rorschacha) začalo zajímat o Binetovy experimenty s inkoustovými skvrnami a nezávisle na sobě pracovali na rozvoji podobně orientovaných postupů.

Přelomová událost v projektivní diagnostice se odehrála v roce 1921 a bylo jí vydání Rorschachovy monografie Psychodiagnostika a první aplikace jeho jedinečného testu. Stejně průlomově působil i objev TAT – tématicko apercepčního testu – jehož autory se roku 1935 byli Morganová a Murray. Obě metody popisují osobnost jedince v celé její šíři, ovšem každý z těchto testů přistupuje k diagnostice osobnosti jiným způsobem. Murray ani Rorschach však ve svých metodách přímo nezmiňují působení projektivní hypotézy, tu poprvé formuluje až Frank v roce 1939 ve svém článku o projektivních metodách.

Podle Reiterové (2001) byl vznik projektivních metod umožněn historickým působením dvou faktorů. Prvním faktorem byla nespokojenost psychologů s technikou dotazníků a osobnostních inventářů. Druhým faktorem je exploze projektivních technik jako průraz psychoanalýzy a obecné filozofie iracionalismu. Objev Rorschachovy techniky a TAT byl přijat jako možné řešení metodologické krize v psychodiagnostice 30. let. Brzy potom vznikla kolem Rorschacha a TAT řada technik, které měly podobné charakteristiky. Bylo vytvořeno něco nového pod názvem projektivní techniky.

Vrcholný rozkvět prožívaly projektivní metody v padesátých letech. Začalo se mluvit o projektivní psychologii, projektivním hnutí, které se chápalo rovněž jako protest vůči úzce zaměřenému behaviorismu a psychometrismu, vycházela řada dodnes užitečných obsáhlých monografií a sborníků zaměřených na teorii a praxi projektivních metod. Pod vlivem rozšíření psychologických činností (především psychoterapie) i pod vlivem psychometrické kritiky začal od druhé poloviny 60.let počet publikací o projektivních technikách klesat. Jak však ukazují poslední výzkumy, tento stav neznamena vytačení projektivních metod z praxe, kde se – zejména v klinické psychologii – používají v neztenčené míře (Morávek, 1987). V souvislosti s rozmachem projektivních metod píše Stasiakiewicz (2003) o „homo projectivicus“, přičemž rozlišuje člověka projikujícího a člověka projektovaného.

V současné době není pochyb o významu i využití projektivních metod v psychodiagnostice. Uvádí se, že každý čtvrtý až pátý test patří do skupiny právě projektivních metod. Jen těch nejznámějších testů je v současnosti kolem sta.

1.3 PROJEKTIVNÍ METODY

„Pod projektivními metodami se rozumí všechny psychologické metody využívající rozličné projekce v takovém smyslu, že **osoba odhaluje sama sebe ve všem, co dělá**“ (Stančák, 1982).

Autorství termínu projektivní metoda je všeobecně připisována psychologovi Lawrenci K. Frankovi. Veřejně tento termín použil v roce 1939 při přednášce v New York Academy of Sciences. Projektivní metody Frank přirovnal k rentgenovým paprskům. V obou případech jde o nepřímé metody hodnocení vnitřního stavu průchodem podnětu, stimulu skrze osobu. Výsledkem je nějaký obraz jen matně reflektující vnitřní stav, takže interpretace se musí vždy ujmout trénovaný profesionál (Šípek, 2000). L. K. Frank byl tedy první, kdo definoval projektivní metody, navrhl možnosti jejich využití a podal první klasifikaci.

Urban (1972, in Šípek, 2000) definuje projektivní metody tímto způsobem: „Projektivními technikami rozumíme v psychodiagnostice takové nástroje, které konfrontují subjekt s podnětovou situací značně neurčitou, mnohovýznamnou, na níž má subjekt reagovat podle toho, co pro něj tato situace znamená, jinými slovy podle smyslu významu, který sám dává stimulu o sobě neurčitěmu. Podle projektivní hypotézy je reakce subjektu idiomatická, tj. jemu vlastní, a odpovídá osobnosti vyšetřovaného, takže umožňuje diagnostické úsudky v tomto směru.“

Projektivní metody jsou založeny na zcela jiném principu než osobnostní dotazníky. Místo zaměření se na jeden specifický rys a jeho přesné změření, jak je tomu u dotazníků a osobnostních inventářů, je při projektivních metodách jedinec konfrontován s nejasnou situací, při které může odhalit všechnu svoji sílu i své slabosti pomocí idiosynkratického způsobu, kterým vnímá a interpretuje jednotlivé situace (Dushkin, 1970).

Podkladem všech projektivních metod je myšlenka, že lidé promítají část sebe do všeho, co dělají, čímž je možné studovat lidské potřeby, emoce, motivy, postoje, hodnoty, konflikty, interpersonální vztahy, názory, problémy aj. A to tím způsobem, že se tyto vnitřní stavy subjektu pomocí projekce externalizují do objektu, kterým je nejednoznačný a značně diferencovaný testový materiál.

Projekce v původním psychoanalytickém pojetí znamená odmítnutí nevědomých impulzů, které byly pro jedince nepřijatelné, a jejich přenesení do druhých osob. Z hlediska projektivních metod má projekce mnohem širší ráz a zahrnuje předpoklad, že vlivem mnohoznačné testové situace se odhalují vnitřní struktury osobnosti vyšetřovaného jedince. Podle Morávka (1987) se nejobecněji projekce u projektivních metod chápe jako proces vnímání objektivního stimulu ve shodě s osobními zájmy, přáními, strachy nebo očekáváním.

Dle Šípka (2000) je pomocí projektivních technik zachycován svět osobních významů, významností, vzorců reagování a prožívání. Na rozdíl od osobnostních dotazníků se můžeme více dovědět o jedinečné osobnosti a její dynamice. Projektivní techniky jsou určitým kompromisem mezi zcela volným, nestrukturovaným projevem pro vyšetřované osoby a mezi kontrolovanou podnětovou situací spolu s tříděním a interpretací reakcí podle nějakého přesného schématu.

Způsob, kterým člověk vnímá a interpretuje testový materiál, nebo strukturuje situaci, odráží základní aspekt jeho psychologického fungování. Testový materiál bude sloužit jako plocha, na kterou subjekt projikuje své charakteristické myšlenkové procesy, potřeby, úzkosti a konflikty. Tak formuluje **projektivní hypotézu** Anastasiová (1963, in Šípek, 2000).

Hlavní zásadou projektivních metod je, že čím je podnět méně strukturovaný a nejasný, tím více může a bude zkoumaná osoba promítat své city, potřeby, motivace, postoje a hodnoty. Struktura podnětu, alespoň z jednoho důležitého hlediska znamená stupeň volby, jaký má zkoumaná osoba. Vysoce strukturovaný podnět ponechává velmi málo volby. Zkoumaná osoba má jednoznačnou volbu mezi jasnými alternativami jako v otázce výkonnostního testu objektivního typu. Podnět nízké struktury má široké rozpětí alternativních výběrů. Je totiž víceznačný: zkoumaná osoba může „zvolit“ svou vlastní interpretaci (Kerlinger, 1972).

Pro projektivní techniky je charakteristická nejen neurčitá a mnohovýznamová povaha podnětového materiálu, ale také projektivní přístup k interpretaci získaných reakcí probanda. Při projektivním přístupu k interpretaci dat očekáváme platnost projektivní hypotézy – tedy promítnutí vnitřních charakteristik osobnosti vyšetřovaného jedince do testového podkladu – a s výsledným materiálem pracujeme podle tohoto hlediska.

1.4 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY PROJEKTIVNÍCH METOD, JEJICH PŘEDNOSTI A NEDOSTATKY

1.4.1 Vlastnosti projektivních metod

Morávek (1987) říká, že **typické znaky projektivních metod** vynikají zejména při srovnání s tzv. objektivními testy.

1. Stimuly projektivních technik jsou málo strukturované, významově neurčité, na rozdíl od jiných testů, v nichž jsou stimuly určeny co nejpřesněji.
2. Subjekt nemá přesně vymezen rozsah odpovědí, naopak převládá široké univerzum možných reakcí.
3. Odpovědi nemají jednoznačný charakter „dobrých“ a „špatných“ odpovědí a ani subjekt si neuvědomuje, jakým způsobem budou jeho odpovědi hodnoceny.
4. Zatímco při interpretaci jiných testů se přihlíží hlavně ke konečným výsledkům, které jsou skórovány, u projektivních metod se interpretace vztahují nejen ke konečnému produktu, ale i k samotnému procesu řešení problémů a vytváření odpovědí. Nezkoumá se jen „co“, ale i „jak“ se odpovídá.
5. U projektivních metod je zdůrazněn zájem examinátora o podvědomé a latentní obsahy psychiky, na které jsou tyto metody zvláště citlivé.
6. Projektivní metody se zaměřují spíše na globální obraz osobnosti než na jednotlivé rysy.
7. Testové produkce bývají natolik bohaté, že se otevírají širokým možnostem interpretace a předpokládají značný vysuzovací proces examinátora.

Šípek (2000) vypočítává tyto základní charakteristiky projektivních metod:

1. Jde o málo strukturovaný úkol, který dovoluje takřka neomezené množství možných odpovědí
2. Představují maskovanou testovací proceduru
3. Představují globální přístup k hodnocení osobnosti
4. Mají zvláštní účinnost při odhalování skrytých, latentních nebo nevědomých aspektů osobnosti
5. Jde především o klinický nástroj
6. Mnohdy odrážejí vliv psychoanalytických koncepcí

1.4.2 Výhody projektivních metod

Projektivní metody zcela jistě patří mezi velmi významné a cenné nástroje v psychologii. **Jsou pružné a mají univerzální využití.** Jsou velmi oblíbené také proto, že poskytují velké množství informací o probandech. Umožňují **globální pohled na obecné dynamické fenomény**, jakými jsou např. práce s emocemi, s nevědomými procesy, kontakt s realitou apod. Většinou jsou časově i technicky nenáročné. **Je možné je opakovat a zjišťovat tak dynamiku psychických stavů či úspěšnost terapie.** Některé techniky mají i své **paralelní verze**. Nezřídka mají projektivní metody i určitý **terapeutický efekt**.

Nespornou výhodou je také skutečnost, že projektivní metody **nevyvolávají výraznou atmosféru zkouškové situace**. Naopak pomáhají redukovat úzkost z testování, povzbuzují uvolnění a naladění klienta k další spolupráci, navození optimálního vztahu s vyšetřujícím a atmosféru důvěry. K prolomení ledů při počátečním kontaktu u dětí jsou zvláště vhodné expresivní techniky. Lákavé úkoly, často na úrovni hry, dráždí dětskou tvořivost a imaginativní produkci, přispívají tak **k vytvoření žádoucího kooperativního raportu**. Dítě většinou vnímá projektivní zkoušku jako hru, účel této zkoušky si z pravidla neuvědomuje, může tak snáze projevit i své méně příznivé rysy nebo takové psychické aspekty či obsahy, které není schopno vyjádřit přímo (na rozdíl např. od interview či dotazníku).

Další nepochybnou předností projektivních metod je **minimální nebo dokonce zcela žádná možnost záměrného zkreslení či ovlivnění výsledků ze strany vyšetřované osoby**. Ta totiž většinou ani netuší, co daný test zjišťuje a jak, neví tudíž, ani jakým způsobem „správně“ odpovídat.

Výhodou také je, že **podnětem k projektivnímu zkoumání se může stát prakticky cokoli**: kresba nejrůznějších obrázků, malba prsty, práce s pískem, hlinou, plastelínou, psaní pohádek, životopisu nebo esejí, rukopis, interpretace hudby, reakce na různé barvy, zvuky, tvary, hra s různými hračkami, hraní rolí, asociace slov k jiným slovům, vyprávění povídek či dokončování vět a mnohé další. Obecně můžeme projektivní stimuly rozdělit na verbální, vizuální a stimuly jiných smyslových modalit. Odpovědi na tyto stimuly se pak mohou stát asociace, interpretace, manipulace či výběr.

1.4.3 Nevýhody projektivních metod

Projektivní metody jsou nejvíce kritizovány pro **značnou míru subjektivity ve vyhodnocování a interpretaci dat**, pro **nízký stupeň validity, reliability, objektivity** a časté **chybění norem**.

Podle Morávka (1987) **validita** projektivních metod nebyla vyvrácena. Všechny projektivní metody však nejsou stejně validní a stupněm validity se odlišují i jednotlivé interpretační hypotézy v rámci jedné metody. Vyvrácení platnosti jedné hypotézy neznamena vyvrácení validity celého testu. Každá projektivní metoda zahrnuje tolik interpretačních hypotéz, že se doporučuje zkoumat ne validitu testu jako takového, ale validitu pro určité jevy. Obecně se uvádí, že validita projektivních metod roste se zručností a zkušeností psychologa s danou metodou.

Největším problémem při stanovování validity projektivních testů se stává vymezení vhodného vnějšího kritéria, fakt, že projektivní metody se zaměřují na skryté a symbolické úrovně osobnosti a dále molární povaha testů, přičemž vytržení jednoho znaku z celkového kontextu a jeho porovnání s vnějším kritériem stojí proti globálnosti metody a zpravidla vede k selhání.

Prokazování **reliability** projektivních metod je taktéž obtížné. Stejně hodnotné paralelní verze testů většinou neexistují a nelze je zkonstruovat. Rozdělení testu na poloviny při split-half reliabilitě nevytváří rovnocenné části testu. Netestování u projektivních metod je z řady důvodů neaplikovatelné. Přes tyto obtíže je u většiny základních projektivních metod reliabilita potvrzena. Vysoké koeficienty korelací byly získány např. při retestování Rorschachovou metodou, a to i po delší době (Morávek, 1987).

Objektivita, která je definována jako shoda mezi posuzovateli, je také sporným bodem v používání projektivních metod. Podle Kerlingera (1972) projektivní metody postrádají objektivitu v tom smyslu, že různí pozorovatelé mohou mnohem snadněji docházet k různým závěrům při posuzování odpovědí stejných osob.

Dalším významným problémem projektivních metod jsou **normy**. Šípek (2000) uvádí, že normy pro vyhodnocování projektivních technik buď zcela chybějí, nebo jsou neadekvátní anebo založené na vágně popsané populaci. Je potom třeba jít k „obecné klinické zkušenosti“. Obeznamenost s charakteristickými reakcemi normálních osob často chybí.

Nesmíme zapomenout ani na skutečnost, že **mechanismus projekce je oboustranný**. Goodenoughová (1949, in Švancara, 1980) připomíná, že projekce je zbraň dvousečná, jíž podléhá i examinátor. Během testování dochází k projekci u vyšetřované osoby a následně při vyhodnocování dat a interpretacích projikuje osoba vyšetřující. Aby se výsledná interpretace projektivního testu nestala pouhou ukázkou teoretické orientace vyšetřujícího psychologa a jeho oblíbených hypotéz, je potřeba, aby tato osoba byla vyrovnaná a sebe dobře znala.

Vyhodnocování a interpretace dat získaných projektivními metodami, stejně jako jejich případná kvantifikace, bývají často značně časově náročné a kladou dosti velké nároky

na osobnost psychologa, jeho obsáhlou teoretickou přípravu a zkušenosti s používáním konkrétní techniky. Výsledek projektivních metod je třeba pokládat za pracovní hypotézu, která by se měla dále ověřit srovnáním s dalšími údaji (jako je např. anamnéza, rozhovor či výsledky dalších technik a testů).

Výše popsané nedostatky projektivních metod se pro Rorschachovu metodu pokusil minimalizovat J. E. Exner. Na základě několika tisíc protokolů vytvořil jedinečný vyhodnocovací systém Rorschachovy metody – tzv. komprehenzivní systém (Exner, 1974).

Burley a Handler (1997, in Šípek, 2000) ve své studii prokázali vázanost přesnosti interpretace projektivních metod (konkrétně testu postavy, D-A-P) na osobnostních charakteristikách psychologa: na míře empatie, intuice a kognitivní flexibilitě.

Podle Šípka (2000) jsou projektivní techniky mocné, ale ve srovnání např. s testy schopností málo specifické. Aspirují detekovat široké pásmo osobnostních vlastností. Výsledná informace mívá mnoho vrstev, které může rozkrýt jen dobrý psycholog.

Problematiku projektivních metod vtipně vystihuje Radvan Bahbouh: „Bloudíme-li v lese možností, kde nás projektivní testy zanechaly, můžeme někdy něco najít. Procházka lesem nám ovšem prospěje vždycky, ať už najdeme poklad nebo houby“ (Bahbouh, 2007).

1.5 OBECNÉ ZÁSADY APLIKACE, HODNOCENÍ A INTERPRETACE PROJEKTIVNÍCH METOD

Má-li mít interpretace vypovídací hodnotu, měli bychom dobře znát subjekt, který projektivní metodou vyšetřujeme – jeho **vývojový stupeň, sociální i kulturní prostředí**, ze kterého přichází, protože všechny vlivy se během vyšetření uplatňují. Stejně důležité je **pozorování** probanda při jeho práci s projektivní technikou. Všímáme si jeho zaváhání, nepozorností nebo jiných obtíží, protože to všechno jsou prvky, které nám mnoho napoví. Je vhodné získané informace považovat pouze za **hypotézy, které je třeba dále ověřit jinými technikami** (např. rozhovorem nebo jiným testem).

Morávek (1987) uvádí tyto obecné zásady aplikace a interpretace projektivních metod:

- a) Výsledky projektivních metod nejsou jen funkcí osobnosti subjektu, ale i funkcí testu samotného – jeho stimulačních charakteristik, které je třeba dobře znát.
- b) Jednotlivé projektivní metody se značně liší v tzv. projektivitě, tedy ve vlastnosti vyvolávat projektivní produkce u probandů, a z tohoto hlediska je třeba přísné diferenciaci.
- c) Jednotliví subjekti se liší ve schopnosti projikovat do testové situace.
- d) Žádná projektivní metoda neměří „celou osobnost“. Při snaze popsat strukturu osobnosti je vhodné, a převážně i nutné, doplnit projektivní metody i jinými psychologickými metodami.
- e) Množství získaných informací z projektivních metod i jejich validita se mění rovněž se zkušenostmi a dovednostmi examinátora. Větší zkušenosti vedou k vyšší platnosti metody.
- f) Většina projektivních metod nedává automaticky dostatečné interpretační závěry, při vyhodnocování se vždycky uplatní úsudek examinátora.

1.6 UŽITÍ PROJEKTIVNÍCH METOD U DĚTÍ

Přestože v podnětových materiálech mnohých projektivních metod pro dospělé nejsou výrazné rozdíly od těch, které jsou určeny dětem, a přestože se výrazně neliší postup vyhodnocování ani interpretace, je nezbytné mít na zřeteli, že **projektivní zkoumání dětí má svá specifika a liší se od užití v psychodiagnostice dospělých.**

Svoboda (2001) uvádí tyto **zvláštnosti dětské projektivní diagnostiky**:

1. Dětské Já se teprve vyvíjí, struktura a rysy osobnosti jsou ještě poměrně nestabilní. Při interpretaci je obtížné odlišit vývojové faktory od osobnostní dynamiky, nezralost od patologické úchylky.
2. Hranice mezi vědomými a nevědomými procesy má u dětí jiný charakter než u dospělých.
3. Dítě je více než dospělý citlivé při vytváření projektivních odpovědí na prostředí, na interakci s vyšetřujícím, na průběh a délku sezení.

4. Mladší dítě neprožívá vnitřní konflikty stejně jako dospělý. Interview poskytne řadu údajů přímo, bez použití projekce.
5. Děti interpretují podněty z projektivních technik ve shodě se svojí úrovní vývoje. To platí zejména pro děti předškolního věku.
6. Jednotlivé testy se od sebe liší schopností vyvolávat projektivní reakce, liší se však i jednotlivé děti ve schopnosti projekce do testových materiálů.

1.7 KLASIFIKACE PROJEKTIVNÍCH METOD

V odborné literatuře nalezneme mnoho různých dělení projektivních metod založených na odlišných hlediscích. Klasifikace není jednotná a liší se podle pojetí jejího autora.

První klasifikaci projektivních metod provedl již Frank. Dle Reiterové (2001) Frank rozlišuje techniky:

- ❖ **Konstitutivní** – jedinec musí aplikovat strukturu a organizaci na materiál nestrukturovaný a plastický
- ❖ **Konstruktivní** – osoba vycházející z jednoho určeného materiálu musí vytvořit struktury širší
- ❖ **Interpretační** – je požadováno, aby jedinec interpretoval nějakou zkušenost nebo sdělení mající význam citový
- ❖ **Katartické** – pod vlivem určitých podnětů promítá jedinec navenek určité emocionální reakce
- ❖ **Refraktivní** – osobnost jedince vybídnutého použít konvenčního komunikačního prostředku se odhaluje zkomolením této komunikace

Dále se uvádí klasifikace projektivních metod dle Semeonova, Bella, Eysencka, Engelsmanna, Lindzeye, Cattella, Rosenzweiga, Rembowskeho, Šípka, Stančáka, Říčana a Ženatého aj.

Jednoduché třídění uvádí Svoboda (Svoboda, 1999), dělí projektivní metody na:

- ❖ **Verbální** – mezi nejznámější verbální projektivní techniky patří Slovní asociační experiment, Rorschachův test (ROR), Zulligerův test, Holtzman Inkblot Technique, Tématický apercepční test (TAT), Rosenzweigův

obrázkový frustrační test, Hand test (Test ruky), Testy nedokončených vět, CATO, Test rodinných vztahů (Antony – Bene), Projektivní interview, a další.

- ❖ **Grafické** – o grafických projektivních metodách naše práce pojednává v samostatné kapitole níže
- ❖ **Manipulační (metody volby)** – k nejznámějším manipulačním projektivním technikám patří Lüscherův test, Barevný pyramidový test, Chromatický asociační experiment (CAE), Sceno test, Welt test (test světa), Test vesnice aj.

2. DĚTSKÁ KRESBA

2.1 VYUŽITÍ KRESBY V PSYCHOLOGII

2.1.1 Kresba jako nástroj psychologické diagnostiky

Kresba, podobně jako zrcadlo, může odrážet různé duševní obsahy a procesy toho, kdo kresbu vytváří a z tohoto hlediska se stává **významným a cenným komunikačním prostředkem**. Kresba zrcadlí nejrůznější psychické procesy jako je např. **emoční prožívání, typ temperamentu, různé postoje** (k sobě sama, k ostatním příslušníkům rodiny či kamarádům, ke škole, k práci, aj.) a **vnitřní konflikty**. V kresbě se také projevuje **celková úroveň jemné motoriky a senzomotorické koordinace, vizuální percepce a pozornosti**.

Důvodů, proč jsou kresebné metody v psychologii oblíbené a široce využívané, je mnoho. Je to především jejich snadná a nenáročná administrace a povětšinou ochota klientů (převážně dětských) kreslit. Protože kreslení může, kromě celkového motorického uvolnění, také **snižovat nejistotu, napětí** a počáteční nedůvěru v psychologické vyšetření, která by mohla komplikovat další spolupráci, používají se kresebné testy jako úvodní metody pro **navázání dobrého kontaktu**.

Kresebné diagnostické metody většinou nejsou časově ani jinak náročné a poskytují mnoho cenných informací o klientech. V dětské psychologické praxi je jejich využití rozsáhlejší než u dospělých.

Vágnerová (2001, in Svoboda (ed.), 2001) uvádí tyto **možnosti použití dětské kresby**:

1. Kresba může poskytnout **orientační informaci o celkové vývojové úrovni dítěte**.
Může sloužit jako screening globálního vývoje rozumových schopností .
2. Kresba je užitečná pro **zjištění úrovně senzomotorických dovedností**, resp. vývoje jemné motoriky a vizuální percepce.
3. Kresba může signalizovat způsob citového prožívání, tj. **tendenci k určitému emočnímu reagování i aktuální citové ladění**.
4. Kresba je užitečným nástrojem k **poznání určitých specifických vztahů a postojů, které dítě leckdy nechce nebo ani nedovede projevit jinak**, např. o nich vyprávět.

Ze všech prostředků (hry, loutky, malování, ...), které má psycholog k dispozici k důkladnějšímu poznání dítěte a zkoumání jeho osobnosti, představuje kreslení nejvhodnější způsob vyjadřování; **kresbou totiž dítě „graficky vypráví“**, aniž by do toho muselo nutně vstupovat mluvené slovo. Dětská kresba je skutečný jazyk projevující se nejrůznějšími konfiguracemi jednotlivých prvků, jako je lomená nebo nerovnoměrná čára, vynechávky, bledé nebo jasné barvy, harmonie nebo disharmonie atd. Kresba tak promlouvá množstvím charakteristických znaků. Mnohdy přitom bývá pro dítě základem k rozvinutí příběhů, skutečných i smyšlených (Davido, 2001).

Kresba znázorňuje vědomé i nevědomé rysy osobnosti a její projektivní hodnota je velmi významná. Musíme mít na paměti, že projekce v kresbě může odrážet:

- ❖ Svět tužeb a přání – jedinec do kresby projikuje svá skrytá přání, touhy, apod.
- ❖ Skutečný svět – jedinec do kresby promítá svoje pocity, konflikty, aj.

Při hodnocení kresby můžeme věnovat pozornost:

- ❖ **obsahu** – zajímá nás formální stránka kresby
- ❖ **procesu utváření vlastní kresby** – všímáme si všech nápaditostí v projevech probanda při kreslení
- ❖ **symbolice** – subjektivní významy symbolů se mohou lišit od významů všeobecně přijímaných

„Psychologové se těmito poznatky zpravidla nechávají inspirovat ve smyslu hypotéz, jichž může být víc a které tvoří alternativní možnosti výkladu vzniku obtíží a problémů dítěte.

Další zkoumání, terapeutická a výchovná práce s dítětem pak tyto hypotézy ověřují, zpřesňují, popřípadě hledají takové, které by byly nosnější“ (Šturma, in Davido, 2001, str. 14).

2.1.2 Kresba jako nástroj psychoterapie

Kriticky důležitým a často obtížným úkolem v dětské psychoterapii je vytvoření a udržení potřebné terapeutické atmosféry. Dítě k terapii přichází, protože je někdo přivedl, ale nezůstane v terapii, pokud si svou terapeutku či svého terapeuta neoblíbí a pokud je terapeutický proces nebude bavit (Ronen, 1993b, in Ronenová, 2000). Aby terapeut vytvořil ovzduší důvěry a navázal s dítětem smysluplný vztah, potřebuje využívat nejrůznější zábavné činnosti (hry, kreslení, modelování apod.).

Výtvarné prostředky – dětská kresba či malba (od prosté „čmáranice“ až po realistické zobrazování vnější či fantazijní zkušenosti), vytváření předmětů z plastelíny nebo jiných materiálů apod. poskytují dítěti možnost hmotně vyjádřit, odreagovat, vyzkoušet, změnit důležité momenty svého prožívání. Mohou sloužit jako jedinečný most mezi vnitřním světem dítěte a jeho terapeutickým ztvárňováním vnějšími prostředky v rozhovoru nebo v dramatizaci (Balcar, in Říčan, Krejčířová a kol., 2006).

„Z kresby se tak dovídáme o vitalitě a emocionalitě dítěte, o jeho aktivitě a zájmech. Dítě tu však odhaluje i obsahy, o nichž by se mu jinak nevypovídalo snadno, buď proto, že se mu ještě nedostává slov, anebo proto, že si svůj stav neuvědomuje, že obsahy jeho mysli jsou podobně jako ve snu zastřeny do podoby, která ani jemu samému není dost sdělná. Užívá totiž obrazů a symbolů, které tlumí syrovost nebo naléhavost obsahů a prožitků. Kresba takto tomu, kdo jí rozumí (např. zkušenému dětskému psychoterapeutovi) nabízí klíče k pochopení zašifrovaných problémů dítěte.“ (Šturma, in Davido, 2001, str. 14).

Šicková – Fabrici (2002) se domnívá, že tvořivý proces je většinou pro svého tvůrce ventilem, umožňuje vnitřní očištění a naplnění. Rezonance citů i myšlenek tvůrce a diváka vyústí v znovuprožití původního poselství obsaženého v uměleckém díle, ventilování problému a jeho kanalizování, sublimaci, katarzi.

„Psychoterapeut je tedy často v roli spolupracovníka a koordinátora, který s dítětem vytváří fikci, vkládá slova do témat, která dítě ve hře přehrává“ (Kruger, in Morley (ed.), 2006, str. 258). „Skrze společnou hru může terapeut – doufejme – pomoci dítěti získat sílu, která může zvládnout hrozbu“ (Kruger, in Morley (ed.), 2006, str. 262).

Terapeutické využití kresby tedy spočívá v poskytnutí možnosti k **rozvíjení tvořivosti a komunikaci na jiné úrovni, k sebevyjádření, odreagování či katarzi, zmírnění citového napětí dítěte a řešení subjektivně naléhavých problémů** a to vše pro dítě nenásilnou hravou formou. Výtvarným zpracováním osobně významného tématu lze dosáhnout odstranění nebo zmírnění těžkostí jedince.

Hranice mezi diagnostickou a terapeutickou rovinou je u některých projektivních metod (nejen kresebných) nejasná a jen obtížně oddělitelná. Tak například Humpolíček (2002) uvádí, že při administraci scénotestu – a to i v případě, že jde o cíleně o diagnostickou administraci – bychom tyto roviny museli oddělovat násilím – a to především u mladších probandů a dětí.

2.2 VÝVOJ GRAFICKÝCH PROJEVŮ

Vlastní začátky výtvarného projevu se podobají začátkům mluvené řeči. Nejdříve přicházejí jednotlivé, málo ohraničené zvuky, které přecházejí jeden do druhého, než se spojí s nějakým konkrétním významem. Podobné je to i se začátkem kreslířských dovedností. Na začátku bývá otisk dlaně na zamlženém skle nebo špinavého prstu na bílé ploše, později se přidávají čáranice, které časem dostávají stále lepší formu.

Fakt, že se kreslí – tedy samotný proces kreslení – **je** pro dítě zpočátku mnohem **důležitější, než to, co se kreslí** – tedy zobrazovaný předmět a jeho skutečná podobnost s hotovým výtvozem. **Kreslení je pro dítě hrou.** A není to hra ledajaká. Výsledkem je totiž relativně trvalý produkt, který vyzývá k další hře a může se změnit z pouhého čarání v napodobování známých věcí. Pravá dětská kresba totiž není jen tak nějakou snahou něco reprodukovat či opisovat, ale skutečnou produkcí a tvorbou ve vlastním slova smyslu.

Výsledný kresebný výraz – platí zejména u menších dětí – úzce souvisí s vnímáním a chápáním jevů okolního světa. **Dítě nekreslí to, co na objektu vidí, ale to, co o objektu ví** –

zaměřuje se na takové charakteristiky, které subjektivně považuje za důležité. Tento jev Luquet označuje jako **intelektuální realismus** (Švancara, 1981).

„Dítě vidí ve své kresbě víc nežli vidíme my. Nakreslí-li panáka, není při pohledu naň v dětské duši tak prázdno, jako bývá kolem postavičky na papíře. Je to určitý člověk, má své plány, jde za určitým cílem. Dětská fantazie a živelná touha po dramatickosti vše doplňuje a uvádí v pohyb.“ (L. Švarc, cit. dle Čermák, 1946, str. 11).

Podobnost kresby a zobrazovaného objektu je závislá na **dosažení potřebné úrovně celého komplexu schopností a dovedností** (motorika, senzomotorická koordinace, poznávací procesy atd.), ale i na dalších faktorech, jako je např. **aktuální emoční stav**. Protože kresba je pojímána spíše jako vyjádření postoje dítěte k zobrazovanému objektu, **mohou v ní převažovat subjektivně důležité rysy** nad jeho reálnou podobou (Vágnerová, 2000).

Za **zlatý věk dětské kresby** Švancara (1981) označuje věk zhruba **od pěti do desíti let**. V tomto věku věnuje dítě kresbě největší pozornost. Kresba mu umožňuje vyjádřit obsahy a zážitky stylem, který je vlastní ve věku, kdy **ho těší vyjadřovat se obrazem**. Po jedenácti letech kreslí méně, neboť se mění jeho zaměření a zájem se přesunuje na jiné aktivity. Při vzrůstající kritičnosti se mu mohou jevit i vlastní kresebné projevy jako nedokonalé nebo přímo směšné.

Obsah kresby

Vývoj dětské kresby směřuje od bezobsažné kresby ke kresbě s konkrétním obsahem. V prvních fázích bývá výsledek až dodatečně pojmenován, obvykle podle nějakého výrazného znaku, který je typický pro určitý objekt, a často až pod tlakem dotazů dospělých „Co to je? Co jsi nám to nakreslil?“.

Výstižně tuto skutečnost připomíná Uždil (1974): „Náhoda a úmysl se mohou podporovat a doplňovat i jiným způsobem; dokonce ještě tehdy, když už dítě předem ví, co chce nakreslit, vede je jeho záliba v čáře (a současně jeho neschopnost plně ovládnout grafický pohyb) ke změnám, které nás udiví. Svou prvotní představu snadno opouští, vyměňuje ji během kreslení za jinou, vábnější či lépe odpovídající tomu, co už na papíře vzniklo.“ (Uždil, 1974, str. 20).

Levinstein přisuzuje kresbě obsah teprve, když dítě začne kreslit obrysy předmětů. Luquet přiznává kresbě obsah, jakmile dítě svůj výtvar pojmenuje. Táž kresba může být různě pojmenována. Stern zdůrazňuje, že jediná čára je s to podnítit dětskou fantazii a může vést k pojmenování grafického projevu (Švancara, 1981).

2.2.1 Vývojová stadia dětské kresby

Většina autorů se shoduje, že všechny děti začínají kreslit zhruba stejným způsobem. Na počátku batolecího období dítě s tužkou, křídou či pastelkou zachází většinou podobně jako s ostatními předměty – drží ji v celé dlani a mává s ní ve vzduchu, případně s ní tluče o stůl. O něco málo později se již pokouší o první tahy na papíře. První čára je pro každé dítě objevným zážitkem.

Stadium čmárání – na počátku všeho stojí bezesmyslná čmáranice, která je výsledkem kmitavého nebo kyvadlového pohybu paže. Ten se po různých přechodech z jednoho směru do druhého promění v pohyb krouživý, které dítě mnohonásobně opakuje. Jsou to pokusy víceméně nahodilé a hrubé, pohyby dítěte často přesahují plochu papíru. H. Engová říká: „Čmárání nemá nic společného s obsahovou kresbou a nevyjadřuje žádné představy dítěte, přirozeně však směřuje k tomu, aby cvičilo dětskou ruku v chápání a kreslení. Psychologický úkol čmáranice spočívá hlavně v nacvičování prvních základních vztahů mezi impulzem ke kreslení, inervací mozku, svalovým pohybovým mechanismem a vizuálním vnímáním čar a pak v nacvičování každé z těchto funkcí jednotlivě.“ (H. Engová, cit. dle Ondrůjové, 1930).

Stadium základních tvarů – kolem tří let si dítě začíná osvojovat základní tvary. Kelloggová (in Švancara, 1981) rozlišuje šest základních tvarů. Užije-li dítě dvou základních tvarů společně vznikají kombinace. Spojením tří a více základních tvarů dospívá k seskupením.

Stadium obrázků – kolem čtvrtého roku dítě ovládá všechny základní tvary, jejich kombinace i seskupení. Prvním obrázkem zpravidla bývá lidská postava, později následují obrázky květin, zvířat, domů, apod.

Burt (1932, in Šicková – Fabrici, 2002) popsal tyto **stadia dětské kresby**:

- 1. Čmáranice** – věk 2 – 5 let, vyvíjí se postupně od nezáměrného a náhodného čmárání, přes záměrné, napodobované čmárání až k lokalizovanému čmárání a snahu o znázornění významných částí objektu.
- 2. Linie** – 4 roky, rozvíjí se zrková kontrola, první tvary – kruh, hlavonožci.
- 3. Popisný symbolismus** – 5 až 6 let, první postava jako schéma.
- 4. Popisný realismus** – 7 až 8 let, kresby jsou spíše logické než vizuální (dítě kreslí to, co o předmětu ví, a ne, jak jej vidí); absence perspektivy, transparentnost, objevuje se profil.

5. Vizuální realismus – 9 – 10 let, od kreslení z paměti ke kreslení podle předlohy; pokus o znázornění perspektivy, prolínání, stínování, zkratky.

6. Potlačení – 11 – 14 let, rozčarování, větší důraz na verbální projev, ztráta odvahy.

7. Umělecké oživení – 15 let.

2.2.2 Vývoj kresby lidské postavy

Průměrně začínají děti kreslit lidskou postavu **mezi třetím a čtvrtým rokem věku**. Kresba začíná kruhem nebo oválem, který má představovat obličej. Obličej dítě vnímá jako nejdůležitější část postavy. Přímou k hlavě pak dítě připojí ruce a nohy, čímž vzniká tzv. **hlavonožec či cefaloid**. Jak dítě roste, přibývá dalších detailů. Objevuje se čárka, která představuje ústa nebo nos, vyznačení očí, někdy se vyskytne i náznak vlasů. Trup, který by mohl být zobrazen podobným způsobem jako hlava (dalším kruhem nebo oválem), dítě nekreslí, protože pro něj v tu chvíli není podstatnou charakteristikou člověka. Trup jako samostatná část se dle Uždila (1974) se začne uplatňovat teprve tehdy, když dítě hledá místo pro „krásný detail“ (např. knoflíky).

Kolem **pátého roku věku** dítěte se objevuje **dvojdimenzionální postava**. Trup dítě nejčastěji zobrazí ve formě kruhu, oválu, trojúhelníku nebo čtyřúhelníku. Hlava je spojena přímo s trupem, končetiny ještě bývají nakresleny daleko od sebe a z pravidla ještě nejsou připojeny na správných místech. Proporce hlavy, trupu i končetin dosud nejsou v souladu.

V šesti letech přibývá **detailů** v kresbě. Objevují se **vlasý** (většinou jen na obvodu hlavy), **uši a první náznaky oblečení**. Dítě postupně panáka obléká tím způsobem, že mu postupně přikresluje jednotlivé části oděvu. Pod oblečením probíhají obrysové linie těla, tento jev označujeme jako **transparentnost**. Tento jev se většinou vytrácí s nástupem dítěte do školy, pokud přetrvává delší dobu, může svědčit o vývojové retardaci dítěte.

V sedmi letech dítě především **zpřesňuje proporce kresby** – nohy jsou blíže u sebe a ruce už bývají na správném místě ve výši ramen. Dítě dále ladí detaily. Objevuje se náznak krku a účes.

V osmém roce dítě zdokonaluje vyznačení nohou, které už nebývají kresleny paralelně, ale začínají se sbíhat k trupu do **rozkroku**. Celkově se tvary panáka zaoblují a sjednocují se proporce i detaily. V tomto věku dítě také začíná používat **profil**, který je z počátku značně nesymetrický.

V devíti letech se dítě pokouší zachytit **postavu v pohybu**. Pohyb je pro dítě těžké vyjádřit a zpočátku na něj usuzujeme spíše ze vzájemné blízkosti a souvztažnosti věcí (vztažené ruce mohou znamenat trhání ovoce nebo házení míče, taška v ruce postavy

znamená, že postava nese nákup nebo deštník apod.). Zřetelněji se objevují **rozdíly v kresbách chlapců a dívek**, přičemž u dívek převažuje důraz na oblečení a účes. Celkově jsou kresby stále zobrazovány plošně.

V desátém a jedenáctém roce je v kresbách patrná snaha o zachycení **perspektivy**. Dítě postavu různým způsobem tvaruje, používá stínování, kresba tak nabývá dimenze objemu a plastičnosti. **Vývoj kresby je touto dobou ukončen**, v dalších letech se dítě pouze zdokonaluje v nejrůznějších technikách provedení.

2.2.3 Vývoj kresby stromu

Stejně jako vývoj kresby postavy i vývoj kresby stromu prochází určitými typickými stadii. Malé děti kreslí stromy jen výjimečně, v kresbách starších dětí se strom nejčastěji objevuje jako součást nějaké tématické kresby. Kolem 10 – 11 let se v kresbách stromů kromě infantilních znaků objevují i interpretovatelné projektivní obsahy a lze ji proto použít jako metodu k hodnocení osobnosti.

První stromy vycházejí z čmáranice, kterou dítě označilo za strom. Později nabývá vzhledu jakéhosi hlavonožce. Je to vzhůru trčící čára (kmen), kterou v pravém úhlu a v pravidelných intervalech protínají kratší vodorovné čáry (větve). Později jsou na těchto čárách umístěny jakési ovály, které mají představovat listy, případně jehličí (dítě zatím nerozlišuje mezi listím a jehličím). Někdy dokonce bývají tyto chomáče umístěny přímo na ústřední svislé linii – tedy na kmeni.

Později se kmen směrem dolů začíná rozšiřovat a zpočátku není nijak ukotven, na ničem nespočívá. Až později vzniká čára, která představuje zem, a pokud přetne kmen, strom zakoření. Zakořeněný strom má podle Davido (2001) odpovídat dobrému zařazení dítěte do rodinného a sociálního života.

Kolem 8. – 10. roku kreslí dítě „strom jako kouli“ – kmen a listy symbolizuje nepřerušovaná zahnutá čára. Jak dítě roste, strom nabývá znaků rostliny zvláštního typu. Jestliže dítě po 10. roce (a ještě později) stále kreslí „strom – kouli“, naznačuje to zpoždění duševního nebo citového vývoje (Davido, 2001).

Podle Uždila (1974) se původní „prastrm“ začne dělit na strom jehličnatý a listnatý, přičemž ten jehličnatý ožívá v dětské představě zejména díky symbolice vánoc. Listnatý strom je nejčastěji stromem ovocným, visí na něm plody.

2.3 SYMBOLIKA V KRESBĚ

Symbols jsou buď subjektivním výtvořem, nebo platí samy o sobě, objektivně existují. V prvním pojetí se zdůrazňuje gnoseologický charakter symbolu. Symbol je zde jedním z prostředků poznání reality. Je podobný znaku tím, že odkazuje k něčemu mimo sebe, na něco, co označuje. Druhé pojetí si spíše než instrumentálního, kognitivního aspektu symbolu všimá jeho charakteru znázorňujícího, expresivního. V tomto pojetí není ústřední otázkou to, k čemu symbol odkazuje, ale to, co vyjadřuje. (Mucha, 2000).

„Symbolický svět kultury je projekčním produktem jeho účastníků“ (Frank, 1960, s. 251).

„Psychoanalytické teorie nepovažují symbol za prostředek poznání reality, ale chápou jej spíše jako výraz nevědomí či iracionality v lidském životě individuálním i sociálním“ (Mucha, 2000).

Jako symboliku kresby chápeme vztahy, které můžeme nacházet mezi určitými typy obrázků a určitými charakteristikami osobnosti. Většinou však není možné přikládat výskytu jednoho či druhého prvku v kresbě vždy přesný a neměnný význam. Symbols postrádají svůj význam, pokud se na ně pohlíží izolovaně a bez kontextu situace, ve které se vyšetřovaný jedinec nacházel nebo nachází. Je potřeba také zjistit subjektivní význam symbolu, ten totiž může být odlišný od významu všeobecně přijímaného.

Není naším cílem zde podat vyčerpávající přehled všech možných symbolů v kresbě. Vybíráme pouze ty, které vzhledem k povaze naší práce, považujeme za důležité.

2.3.1 Strom

Strom jako ztělesnění života byl vždy jedním z nejmocnějších symbolů lidstva. Sjednucuje tři říše – nebeskou, pozemskou a vodní. Představuje osu, kolem které je uspořádán celý svět. Je symbolem růstu, plodnosti, síly i tajemství. Od počátku lidských dějin je s člověkem silně provázán – svým dřevem lidem poskytoval první nástroje, oheň, přístřeší – stal se tak primárním zdrojem obživy i ochrany.

Dle Reiterové (2001) má strom vysokou symbolickou hodnotu. Vlastnosti stromů vyvolávají řadu asociací, které mají pro člověka hluboký niterný význam:

- ❖ Strom roste, vyvíjí se, sílí, plodí, stárne, usychá – to vše souvisí s představou zrození, zrání, života a smrti.
- ❖ Symbolizuje mateřský aspekt: poskytuje stín, přístřeší (ochrana), ovoce (výživa), dřevo (ohně, teplo, domov).
- ❖ Pevnost, zakořeněnost, zakotvenost na jednom místě, dlouhověkost – vyvolává představu trvalosti.
- ❖ Roste směrem zespodu vzhůru, větve vyrůstají ze středu ven do volného prostoru – symbol vývoje a prosazování se ve vnějším světě.
- ❖ Tvoří neoddělitelnou součást našeho životního prostředí (zahrada – kultivované lidské prostředí, mohutný osamělý strom – dominuje krajině, les a hlavně prales – nespoutaná příroda).

Některé symbolické významy stromu jsou dle Fontany (1994) všeobecně platné. Věčně zelené stromy symbolizují dlouhověkost a nesmrtelnost, zatímco opadavé obrodu a znovuzrození: v obou případech však ujišťují lidstvo o plynulosti bytí. **Palma** – vysoký strom s paprskovitě se rozbíhajícím listovým připomíná slunce, a proto se stal symbolem slávy, vítězství a spravedlnosti. Palmové listy bývají zobrazovány na úmrtních oznámeních, neboť symbolizují posmrtný život. **Borová šiška** – pro Řeky byla symbolem mužství, neboť tvarem připomíná plamen a roste vzpřímeně. Římané ji připisovali Venuši a považovali ji za symbol čistoty. **Vánoční stromeček** – při oslavách zimního slunovratu u Skandinávců a Severoevropanů symbolizoval ozdobený, věčně zelený stromek životní sílu, která přetrvává i v mrtvých měsících roku.

Les – symbolický výklad lesa musíme hledat v dávných dobách, kdy hustě zalesněná krajina značně převažovala nad půdou zemědělskou a obydlenou. Les tvořil základní kulisu života a ztělesňoval neznámé a nebezpečné prostředí. I dnes vyvolává představu tajemna a tvoří důležité pozadí mnoha pohádek. V lese sídlí temnota, zmatek a nejistota. Lesy se díky tomu staly symbolem tajemství a proměny a domovem kouzelníků a čarodějnic. Z psychologického hlediska je les symbolem pro nevědomí, ve kterém se skrývají neodhalená tajemství a naše temné stránky.

Leuner ve své katatymní psychoterapii (1997) zdůrazňuje symbolickou hodnotu lesa a možnost projekce velmi ambivalentní emoční zkušenosti. „Platí, jak již bylo řečeno, za

symbol nevědomí. Je to temná oblast na zemi, skrz kterou nelze prohlédnout a ve které může být schováno všechno a nic. V lese žijí divoká zvířata volně a nerušeně. Z pohádek víme, že v lese mohou řádit také zlé i přívětivé postavy jako zloději, obři, trpaslíci, víly nebo také zlá čarodějnice. Není vzácností, že se dospělí pacienti, většinou pacientky, obávají přiblížit se k lesu příliš blízko nebo dokonce do něj vstoupit. Nahání jim neurčitý strach. Naopak jsou také pacienti, kteří jdou do lesa velice rádi. Nejčastěji se v lese cítí bezpečně děti a také se v něm schovávají. Pak les nepůsobí tmavě a hrozivě. Stromy stojí prosvětleně daleko od sebe, slunce prosvítá listím a cesta do lesa vypadá přitažlivě, uklidňuje nebo j dokonce lákavá, příp. se současně úzkostně – slastným citovým zabarvením (thrill). Žádný jiný motiv základního stupně nebývá prožíván tak polárně jako les.“ (Leuner, 1997)

2.3.2 Dům

Typ stavby bývá v kresbách různý a většinou odráží architekturu, která převládá v okolí dítěte, a dobu, ve které dítě vyrůstá. Nejčastěji se ale setkáváme s venkovskými typy domů, které mají trojúhelníkový červený štít. Dům charakterizují takové vlastnosti, které přímo souvisejí s jeho užíváním – tedy s bydlením. Je vybaven okny, komínem, ze kterého se většinou kouří, má dveře opatřené klikou, střechu, před domem může být přítomna cesta nebo plot a zahrádka. Někdy děti kreslí takové domy, jejichž přední strana je jaksi průhledná – to proto, aby bylo vidět, co se děje uvnitř, v jednotlivých místnostech.

Dům symbolizuje přístřeší a teplo rodinného krbu. Podle Davido (2001) dům umístěný pěkně uprostřed, s otevřenými okny a několika dveřmi vypovídá o dítěti, které je přívětivé, živé a otevřené. Okolí domu zpravidla bývá nenápadné a harmonické. Je-li však dům malý, dítě nevyužívá celou plochu papíru, okna jsou maličká nebo zcela chybí a okolí je poseto jednotlivými prvky nebo velkými stromy, prozrazuje kresba poruchy afektivity.

„Dveře reprezentují schopnost dítěte ke kontaktu s jinou osobou. Otevřené dveře symbolizují silnou potřebu citové vazby. Vynechání dveří může znamenat stáhnutí, uzavření se pro okolí. Okna – to jsou jakési oči do okolí, do prostředí. Indikují normální vývoj dítěte. Nepřítomnost oken je znakem uzavřenosti, strachu dítěte, nemožnosti nahlédnutí do jeho nitra. Stěny a jejich tloušťka mohou napovídat o síle ega. Jestliže jsou stěny slabé, ego je křehké, zranitelné. Přexponované silné stěny jsou znakem sebekontroly. Komín je falický symbol, ale i symbol tepla ve vztazích. Střecha symbolizuje myšlení a fantazii. Proporce střechy mohou indikovat velikost fantazie dítěte. Jestliže je střecha malá nebo zcela chybí, může to signalizovat neschopnost snít a malou dávku fantazie“ (Šicková – Fabrici, 2002, str. 107).

Podle Leunera (1997) je významový obsah domu důležitý. Je prožíván v naprosté většině jako znázornění vlastní osoby nebo některé její části. V motivu domu se vyjadřují struktury, do kterých pacient projikuje sám sebe i svá přání, záliby, obranné postoje a úzkosti.

Domy dětí z dětských domovů

Corinne Ribaultová (1965, in Davido, 2001) provedla studii, podle níž děti vychovávané v dětských domovech nekreslí stejné domečky jako děti, které vyrostly v rodině. Děti z dětských domovů mají tendenci pokrýt celou plochu papíru a obklopit dům auty, letadly a padáky. **Kromě domečku nakreslí dítě, co ho právě napadne.** Obrázek je podivný a nesourodý. Vyplývá z toho, že tyto děti obtížně soustřeďují pozornost na **symbol, který pro ně ve skutečnosti nic neznamena**, zatímco prvky jako auto, letadlo nebo příroda jim jsou bližší, důvěrněji známé. Nevyrovnanost a nesourodost bývají na první pohled patrné.

Když požádáme dítě z dětského domova, které se dostalo do péče nějaké rodiny, aby nakreslilo dům, nakreslí někdy dva – dětský domov a dům podle zadání.

Cest bývá na těchto obrázcích několik. **Cesty lze považovat za symboly úniku, za vyjádření touhy utéci.** Děti vychovávané v dětských domovech často zapomínají nakreslit dveře a okna, a pokud je nakreslí, jsou menší a je jich méně než u ostatních dětí. Dávají tím najevo, že mají potíže komunikovat s okolním světem; ukazuje to také, že se uzavírají do sebe.

2.3.3 Zvíře

Se zvířaty se v dětských kresbách setkáváme již velmi časně a ze začátku se mnoho neliší od zobrazení lidské postavy. To, že se nejedná o člověka, většinou prozradí horizontální poloha těla a přítomnost dalších atributů (rohy, kopýtko, ocásek, apod.). Hlava bývá polidštěná, nejčastěji v poloze en face.

Tradice připisují zvířatům určitou symboliku – páv je pyšný, liška je mazaná, opice vychytralá, zvědavá a symbolizuje sklon lidí šířit pomluvy a radovat se z neštěstí druhých, chameleon mění barvy, pes je věrný a oddaný, kočka je svobodná a nepolapitelná, myš je symbolem skromnosti, prase je špinavé a páchne, medvěd je odvážný a silný, obětní beránek je symbolem mučednictví, kůň symbolizuje rychlost, sílu a ušlechtilost, krkavec je symbolem předzvěsti nějaké nevídané události nebo smrti, lev, jako ztělesněná udatnost, vznešenost a síla, je králem říše zvířat, ...

Některá zvířata mohou mít ambivalentní význam. Fontana (1994) uvádí, že liška často symbolizuje lstivost a proradnost, ačkoliv původní obyvatelé Severní Ameriky jí přisuzovali

velkou instinktivní moudrost. Vlci představují v křesťanské tradici krutost, neboť žerou ovce, které odmítají ochranu dobrého ovčáka; pro Římany je však vlčice, která odkojila Romula a Rema, symbolem mateřské péče.

Jak se dítě dostává do styku se zvířaty, ať už ve skutečnosti nebo pohádkách, filmech či knihách, zaujímá k němu citově zabarvený postoj – zvíře je mu sympatické nebo nesympatické. Nesmíme tedy zapomenout optat se dítěte na jeho subjektivní význam toho kterého zvířete, ten totiž může být často zcela odlišný od tradičního pojetí.

Davidov (2001) uvádí, že námět zvířete, které lidé hledí (pes nebo kočka), se často vyskytuje u malých dětí, jenž se rády mazlí; po 10. roce věku tento námět naznačuje citové problémy. Krvežíznivá zvířata – vlci, krokodýli, tygři apod. – obvykle vyjadřují obraz otce, kterého se dítě bojí. Jsou-li však tato zvířata umístěna proti postavě, dodávají jí důležitosti.

2.3.4 Slunce

Slunce se na dětských kresbách objevuje poměrně často. Bývá zobrazeno jako zpravidla žlutý kruh nebo ovál v horní části kresby, případně jako neúplný kruh je umístěno v některém z horních rohů papíru. Často má lidské charakteristiky jako oči, nos, úsměv. Dle Uždila (1980) má slunce neobyčejně přesvědčivou, podmanivou symboliku. Slunce znamená v dětském obrázku cosi jako určení času (den), ale zároveň označuje i oblohu a to znamená, že dává obrazu jednotu, kterou dítě nedovede ještě vyznačit jinak (např. znázorněním prostorových vztahů). Nelze však ani nevidět hlubší symboliku slunečního kotouče, dárce života a radosti – dítě jakoby bezprostředně vycíťovalo, co slunce znamená pro všechny živé bytosti.

Slunce představuje mužský symbol. Svítí na nás, zahřívá nás, je zdrojem světla a tepla, je životodárné a v našich životech nezastupitelné. Představuje autoritu, tedy někoho, kdo na druhé působí, ovlivňuje.

Dle Davidov (2001) výskyt slunce na kresbě ukazuje na vliv otce. Dítě, které má s otcem dobré vztahy, nakreslí teplé slunce s věncem paprsků. V opačném případě bývá slunce vybledlé, dokonce i schované za horou. Jestliže dítě otce neakceptuje nebo se ho bojí, nakreslí slunce agresivní barvou (červenou) nebo barvou vyvolávající úzkost (černou). Krásné zářivé slunce představuje ideálního otce.

2.3.5 Měsíc

Tak jako slunce představuje mužský symbol, měsíc je symbolem ženským. Možná pro podobnost lunárního cyklu s menstruačním. Měsíc je zahalen tmou i poezií, je něčím

nedostupným a neskutečným. Měsíc je ale také symbolem noci a skrývá v sobě jakési tajemství. Noc většinou bývá temná, plná stínů a může se tak stát zdrojem mnoha dětských úzkostí. Fontana (1994) píše, že pro své neustálé přecházení z fáze do fáze a měnivost polohy na obloze je měsíc považován za vrtkavý, i když na druhé straně symbolizuje vzkříšení, nesmrtelnost a cyklickou povahu všech věcí, stejně jako temnou sílu a záhadnou stránku povahy. **Úplněk** odráží symbolický význam kruhu, tedy celistvosti, dokonalosti a naplnění.

3. GRAFICKÉ PROJEKTIVNÍ METODY

Sem řadíme všechny techniky, při nichž proband vytváří nějaké obrazy podle vlastního pojetí, kdy volí téma a dává svému výtvaru konkrétní estetickou podobu. Tyto techniky využívají spontánní tendence člověka k výtvarnému vyjadřování, která se uplatňuje zejména u dětí; u dospělých, a již u pubescentů narážíme často na inhibice, které ovlivňují nejen ochotu produkovat, ale i kvalitu produkce a interpretovatelnost techniky (Říčan, 2006).

Není naším cílem na tomto místě podat vyčerpávající a kompletní výčet všech projektivních kresebných testů, tuto funkci plní mnoho učebnic psychologické diagnostiky. Vybereme tedy pouze ty, které považujeme za důležité a vztahující se k naší práci, a zaměříme se pouze na jejich podstatné vlastnosti.

3.1 TEST STROMU (Der Baumtest)

Strom patří k nejstarším symbolům lidstva, je tedy ideálním nositelem projekce. Využitím kresby stromu v psychologii se zabývalo mnoho autorů. Na E. Junkera, který na základě studia mýtů různých kultur experimentoval s kresbou stromu, navázal K. Koch a v roce 1949 zveřejnil nejznámější a nejpoužívanější verzi této grafické projektivní techniky. Český manuál k hodnocení kresby stromu vyšel v roce 1998, jeho autorem je Z. Altman. Používá se jako vývojový test i jako test struktury osobnosti. Pro testování dětí mladších 10 let je ovšem vhodnější použít kresbu lidské postavy.

Koch vycházel z předpokladu, že kresba stromu je symbolickým ztvárněním sebe sama. Jedinec tedy v kresbě stromu vyjadřuje svou nevědomou představu o sobě a o svém postoji k vnějšímu světu. Kresba stromu tak může vypovídat o emocionální zralosti a poruchách v emocionální i sociální oblasti u dětí i dospělých.

„Neurčitý a mnohoznačný podnět – v tomto případě úkol nakreslit libovolný strom – otevírá prostor přirozené tendenci našeho nevědomí směřovat k aktuálním vnitřním konfliktům a potlačeným psychickým obsahům. Abstrahují se dominantní obsahy vědomí i nevědomí, které se pak v kresbě projeví v symbolické podobě“ (Altman, 1998, str. 9).

Administrace testu je velmi jednoduchá. Proband je vybídnut, aby tužkou na papír formátu A4 nakreslil ovocný strom. Někdy je dobré dítě ujistit, že nebudeme hodnotit jeho kreslířské dovednosti a že jeho kresbu nebudeme známkovat. Důležitým zdrojem informací je pozorování dítěte při kreslení – jeho rozpaky, obavy, vymazávání apod. stejně tak je důležité i závěrečné interview nad kresbou – ptáme se dítěte, co je to za strom, kde roste, jak se mu daří, co jej v životě potkalo, proč má určité znaky a co znamenají, atd.

Interpretace není jednoduchá a vychází z grafologických zásad, prostorové symboliky, symboliky obsahů, empirických zjištění, poznatků vývojové psychologie i z řady psychoanalytických principů. Některé znaky Koch ověřil standardizačními výzkumy u dětí a jejich výskyt v dospělosti je odůvodněné považovat za známky regrese či patologie. Ovšem jiné hypotézy jsou velmi široké a nabízejí tak prostor pro libovolný výklad a tím i prostor pro vlastní projekci psychologa.

Koch vyhodnocuje kresbu podle 59 znaků, všímá si koruny, kořenů, kmene a dekorativních prvků jako jsou listy, plody, ptactvo, aj. Dále se hodnotí proporce, linie, umístění stromu na papíře, zjišťuje se poměr mezi velikostí kmene a koruny, pravou a levou, horní a dolní částí stromu, aj.

Při hodnocení **umístění kresby na papíře** levá strana papíru představuje introverzi, egoismus, minulost a pouto k matce, pravá strana naopak extroverzi, altruismus, aktivitu, socializaci, budoucnost a pouto k otci. Horní část papíru představuje intelektuální a duchovní oblast, uvědomění a svět ideálů, zatímco dolní nevědomí, pudovost, zakořenění přírodním bytí a erotický život. „Dítě, které nakreslí strom na pravou stranu, je orientováno k pokroku,

sociabilitě a má dobrý vztah k otci. Nakreslí-li však strom na levou stranu papíru, směřuje spíš k egoismu, strachu z budoucnosti a připoutanosti k matce“ (Davido, 2001, str. 42).

Důležitá je i **velikost stromu**. Velká kresba je projevem velkého osobního sebevědomí, naznačuje snahu o sebezduraznění a sebeprosazení. Malá kresba naopak signalizuje nejistotu a nízké sebevědomí.

Kmen má představovat stabilní „já“ jedince, jeho ego, **kořeny** id a **koruna** jeho superego. **Jemné okrajové větvičky** jsou prostředkem kontaktu s okolím, pokud jsou jejich konce špičaté, naznačují agresivní tendence. **Listy, plody, květy** a jiné doplňky obecně značí potřebu sebezduraznění, upozorňování na sebe, snahu získat pozornost a obdiv. S tím souvisí i tendence k hravosti, dětskému naivnímu chování a cítění, menší míra odpovědnosti, spolehlivosti a nevyzrálост. „Pokud dítě kreslí nadměrné množství pečlivě propracovaných detailů, lze usuzovat na zvýšený sklon k úzkostnému prožívání“ (Vágnerová, 2001, str. 296). Poškození kmene nebo větví je známkou nějakého traumatu. Čím výš na kmeni se poškození nalézá, tím kratší doba od prožitého traumatu uplynula.

Z. Altman (1998) shrnul **typické znaky dětské kresby stromu** do několika bodů:

- ❖ Kresba je schematická
- ❖ Kmen je předimenzovaný, koruna je malá
- ❖ Chybí adekvátní přechod z kmene do větví – větve nebo koruna jsou jakoby dodatečně zapíchnuty nebo nasazeny na kmen
- ❖ Základna je nápadně nízko u dolního okraje, popřípadě strom vyrůstá přímo z dolního okraje, dítě užívá okraj papíru jako pevný bod
- ❖ Sklon k mechanickému řazení a opakování prvků
- ❖ Uzavřené konce větví (ukončení větví příčnou čárkou klade nejmenší nároky na míru kreslířských dovedností)
- ❖ Disproporce jednotlivých částí stromu
- ❖ Sluníčko, ovoce, různé doplňky, krajina, kresba více stromů najednou, apod.
- ❖ Tmavý, začerněný kmen, případně listí
- ❖ Nápadně rozšířená pata kmene

Tyto infantilní znaky jsou chápány jako normální a přirozené přibližně do dvanácti let věku dítěte. Jejich užití v pozdějším věku má spíše negativní význam, přičemž platí, že čím více se v kresbě vyskytují, tím více jejich závažnost narůstá.

„Test je oblíbený u kliniků – psychoterapeutů, kteří rychle a bez velkých nároků na testovací prostředky mohou získat přehled o osobnosti pacienta a případných pokrocích terapie“ (Svoboda, 1999).

Renée Stora (in Davido, 2001) modifikuje test stromu a nechává probandy kreslit hned čtyři kresby – na první dvě kresby mají probandi nakreslit libovolný strom kromě jedle, třetí kresba má zobrazovat vysněný, vymyšlený strom a na poslední, čtvrtou kresbu mají probandi nakreslit libovolný strom se zavřenýma očima.

První kresba má podle autorky odhalit chování probanda v neznámém, cizím prostředí. Druhá kresba toho má o autorovi prozradit více, protože při ní ztrácí ostražitost. Na třetí kresbě se mají odhalit neuspokojené tendence, přičemž příliš originální stromy mají ukazovat na propast mezi skutečností a snem. Čtvrtá kresba má naznačit těžce prožívané situace v dětství, které se znovu vynořují a ovlivňují chování subjektu v současnosti.

3.2 TEST TŘÍ STROMŮ

Autorem Testu tří stromů je Portugalec R. J. Corboz, profesor a doktor medicíny na Univerzitě v Zürichu. „Autor nevycházel z žádných teoretických úvah, ale z pozorování, které učinil u dětí z prvních tříd (1963). Ty měly k svátku matek nakreslit nějaké stromy. Většina dětí namalovala stromy tři a ke všeobecnému překvapení je samy uvedly do vztahu k otci a k matce. To Corboze inspirovalo k úvaze, že v kresbě stromů je možno rozpoznat citové vztahy k jiným lidem a mezi jednotlivými členy rodiny navzájem“ (Svoboda, 2002).

Může se také stát, že místo sebe dítě nakreslí svého sourozence, nebo že se na místech rodičů objeví prarodiče či jiné pro dítě významné osoby. Pak je potřeba v následném inquiry zjistit, proč dítě zvolilo právě tuto osobu a jinou vytěsnilo.

Schéma tří stromů má reprezentovat symboliku struktury rodiny a citových vztahů v rodině dítěte. Corboz se svými studenty provedl několik dalších výzkumů, na jejichž základě potvrdil, že do testu se promítají sociální dimenze. Nástupci Corboze se snažili jeho hypotézu potvrdit dalšími experimenty. Snažili se dokázat, že ve stromech se dítě identifikuje se sebou samým a se svými rodiči. Pokud v testu taková identifikace chybí, jedná se podle nich o konfliktní rodinu, popř. o rodinu, která neposkytuje dítěti potřebnou sociální a emocionální zkušenost.

Test není u nás dosud rutinně používán, avšak údaje, které byly získány, svědčí pro jeho citlivost a schopnost traktovat intrafamiliární vztahy nejen u dětí mladšího školního věku, ale i u adolescentní populace. Současný sběr dat směřuje k integrování dosud získaných poznatků a k vypracování manuálu (Vágnerová, in Svoboda, 2001).

Administrace testu je snadná. Dítě dostane čistý bílý papír formátu A4 položený podélně, ořezanou tužku číslo 2 a gumu. Má za úkol nakreslit jakékoliv tři stromy. Přesná instrukce zní: „**Nakresli jakékoli tři stromy.**“ Na rozdíl od Kochova Baumtestu může dítě kreslit i stromy jehličnaté. Krátce poté co dítě své tři stromy nakreslí, pokračujeme instrukcí: „**A nyní pod každý strom napiš, kdo z členů tvé rodiny, včetně tebe, by to mohl být**“. Nad hotovou kresbou dítě vyjadřuje své pocity z těchto tří stromů ve vztahu ke své zkušenosti se svou vlastní rodinou.

„Důležité je, že **v instrukci nesmí být obsažena formulace, že by si měl proband představit tři stromy jako rodinu** – pozor na zavádějící analogii kresby rodiny začarované do zvířat. **Požadujeme imaginaci nějakých tří stromů, které mají být nakresleny** („Nakresli nějaké tři stromy“.) **Po nakreslení stromů jsou probandi dotazováni, koho z rodiny který strom připomíná.** Zkoumané osoby to mají napsat pod jednotlivé stromy“ (Svoboda, 2002).

Vhodné je provést i **následné inquiry nad kresbou**. Celý test trvá 15-20 minut a poskytuje řadu údajů o probandovi, jeho rodině a vzájemných vztazích.

Diagnosticky cenné informace přináší označení členů rodiny k jednotlivým stromům, jejich kresebné provedení, existence dominantního a identifikačního stromu a jejich poloha. Hodnotí se také to, jak jsou stromy velké a jakého jsou druhu, zda se vzájemně dotýkají nebo jsou izolované, všímáme si také různých detailů a zvláštních znamení v kresbě.

Kritéria pro hodnocení kresby tří stromů se postupně vyvíjela. Uvedeme zde přehled kritérií pro hodnocení kresby tří stromů tak, jak byla postupně autorkami vytvářena a jak je ve své práci shrnula Ženčáková (2002):

Sedláková (1993):

- ❖ Zobrazení členů rodiny na kresbě
- ❖ Plošné rozložení stromů
- ❖ Poloha identifikačního stromu

- ❖ Absence identifikačního stromu
- ❖ Dominance některého stromu
- ❖ Zvláštní znamení, naznačující patologii v kresbě
- ❖ Detailní doplňky v kresbě
- ❖ Vzájemná propletenost stromů
- ❖ Jiné

Alexandrová (1998):

- ❖ Podoba stromů
- ❖ Výskyt jehličnatých stromů

Michalová (1998):

- ❖ Nápadně malé stromy
- ❖ Asymetrie v kompozici
- ❖ Příliš chudá kresba
- ❖ Nápadný výškový rozdíl mezi identifikačním stromem a „rodičovskými stromy“

Kočárková (2001):

- ❖ Strom jiné osoby
- ❖ Výskyt listnatých stromů

Výzkumy Testu tří stromů v České republice

První aplikaci Testu tří stromů na české populaci provedla v rámci své diplomové práce Sedláková (1993).

Ve snaze rozšířit poznatky o této slibné projektivní metodě týkající se diagnostiky rodinných vztahů vedlo se několik diplomových prací na filozofických fakultách v Brně i Olomouci: Šimková (1994), Heřmanová (1997), Alexandrová (1998), Michalová (1998), Svobodová (1999), Bečvářová (2000), Muselová (2000), Palarčíková (2001), Kočárková (2001), Ženčáková (2002), Čolakovová (2003), Weiglová (2005), Janská (2005) a Janoušková (2005).

Nejrozsáhlejší výzkum zabývající se Testem tří stromů u nás provedla Reiterová (2001) v rámci své disertační práce. Výzkum proběhl v roce 2000 a zúčastnilo se ho 600 probandů tří věkových kategorií (200 žáků základních škol ve věkovém rozmezí 8 – 11 let, 200 žáků základních a středních škol ve věku 14 – 16 let a 200 vysokoškolských studentů,

jejichž věk se pohyboval od 18 do 25 let). Autorka porovnávala položky Testu tří stromů s položkami dalších použitých diagnostických metod, kterými byly Kresba rodiny, CATO, ADOR, Škála rodinného prostředí a dotazník, který autorka vytvořila pro účely práce.

„Výsledky práce potvrdily Corbozovy předpoklady o tom, že Test tří stromů nezkoumá pouze izolovanou osobnost, ale lépe probanda analyzuje se zřetelem na jeho lidské okolí a prostředí, ve kterém žije. Proband po nakreslení prvního stromu, který představuje jeho sebereflexi (se kterým se identifikuje), má tendenci se dívat na další dva stromy jako na své okolí, obvykle na otce a matku” (Reiterová, 2001, str. 107).

3.3 KRESBA RODINY

Kresba rodiny se začala používat již ve 40. a 50. letech a dodnes patří k nejoblíbenějším technikám v dětské klinické praxi. Test chápeme jako symbolické zpracování nukleární skupiny tak, jak ji dítě vnímá a prožívá. Z kresby rodiny získáme informace o tom, jak dítě vidí a hodnotí příslušníky své rodiny ze svého subjektivního pohledu. Ve způsobu zobrazení dítě vyjádří své názory, postoje a pocity týkající se jednotlivých členů jeho rodiny. Při hodnocení a interpretacích nesmíme zapomínat na fakt, že dítě ve své kresbě může zobrazit spíše své přání a idealizace nežli skutečnou realitu. Je tedy nezbytné kresbu porovnat s informacemi, které o rodině dítěte máme z jiných zdrojů (rozhovor s rodiči, učiteli, lékaři apod.).

Administrace testu je opět velmi jednoduchá. Dítě má na čistý, bílý list formátu A4 „nakreslit svou rodinu“, k dispozici má měkkou tužku č. 2 a gumu. Matějček doporučuje zadání: **„Nakresli obrázek, který by vyjadřoval život celé vaší rodiny!“**. I zde je užitečné **pozorovat dítě při kresbě**, jakým způsobem zpracovává zadané téma, které postavy kreslí jako první, jak pokračuje dál, kterým figurám věnuje největší pozornost, kde je nejisté, s čím má potíže apod. Po dokončení obrázku je vhodné provést **rozhovor nad kresbou**. Ptáme se dítěte, kdo všechno na obrázku je a co dělá, jestli tam někdo chybí a proč, atd. Rozhovor nad kresbou není nutné ničím omezovat, jen je nutné se vyvarovat sugestivních, navádějících otázek.

Kresba rodiny je vhodná zejména pro děti ve věku od 6 do 12 let. Je možné ji použít i u dětí mimo toto věkové pásmo, ale je třeba mít na paměti, že děti mladší ještě nemají plně rozvinuté své kreslířské dovednosti a nemusí být proto schopné uspokojivě zobrazit své

představy o rodině, zatímco děti starší (pubertální a prepubertální) mohou být ke svým výkonům nadměrně kritické, což může být výraznou překážkou spontánního vyjádření daného tématu.

Dle Vágnerové (2001) se **způsob zpracování kresby rodiny v průběhu dětství mění**. Tuto skutečnost je třeba vzít při hodnocení v úvahu. Vývoj kresby rodiny lze rozdělit do tří fází:

- ❖ **Statické, nediferencované ztvárnění rodiny**, kterou představuje několik stejně zobrazených figur stojících v řadě vedle sebe. Jediný rozdíl, který se zde objevuje, bývá diferencovanost jejich velikosti. (Ale i ta může být často náhodná, dítě zrovna tohoto člověka nakreslilo většího, ale nebyl v tom žádný úmysl a nemusí jít ani o projev nevědomé tendence.) Dítě ještě neumí dobře kreslit a nezralost jeho kreslířských schopností se projevuje obtížemi v realizaci určitého úmyslu. Takovou kresbu ještě nelze hodnotit projektivně. Případné rozdíly ve zpracování mohou být důsledkem náhody či neschopnosti zpracovat dané téma lépe. Dětský úmysl zde nehraje velkou roli, protože koordinace dílčích schopností není natolik zralá, aby mu umožnila uskutečnit vlastní představu. Takový způsob zobrazení je typický pro předškolní děti.
- ❖ **Statické, diferencované ztvárnění rodiny**. Jednotlivé figury se už od sebe liší. Často nejde jen o rozdíly ve velikosti, ale i o odlišnost zpracování rysů obličeje či dalších detailů postavy a oblečení. Stejně tak i vzájemná blízkost už bývá výsledkem úmyslu dítěte nakreslit svou rodinu právě takto. Takovou kresbu lze hodnotit projektivně, ale s vědomím, že ještě nemusí poskytovat všechny žádoucí informace. Takový způsob zobrazení je typický pro mladší školáky.
- ❖ **Dynamické a diferencované ztvárnění rodiny**. Rozdíly už nejsou jenom ve zpracování jednotlivých figur, ale ve vzájemné dynamice, v zaměření či aktivitě postav. Tato kresba je nejvhodnější pro kvalitativní diagnostiku, zejména pokud budeme zachovávat základní pravidla a nenecháme se unést lákavou představou určitého způsobu interpretace. I v tomto případě platí, že takto získané informace mohou sloužit nanejvýš jako hypotézy, resp. podněty k dalšímu, zaměřenějšímu vyšetření.

Při hodnocení a interpretaci testu si všímáme zejména **celkového pojetí rodiny**, tedy **způsobu zpracování kresby** – zda rodina představuje pouhý výčet osob nebo

znázorňuje nějakou společnou činnost (např. nedělní výlet). Zajímá nás také, jaká je atmosféra na obrázku. Vyjadřuje kresba vzájemný soulad a harmonii (tento soulad nemusí vždy odpovídat realitě, může jít o idealizaci nebo kompenzaci opačného stavu) nebo je naznačen nějaký konflikt? Můžeme se setkat i s extrémem idealizované kresby rodiny ve skutečnosti neexistující, kde je potřeba citového zázemí uspokojována pouze ve fantazii dítěte. Z vývojového hlediska převažuje kresba rodiny jako pouhý výčet osob u nejmenších dětí, protože ty ještě nejsou schopné nakreslit složitější obrázek. Pokud se takové zobrazení vyskytuje i u dětí starších, jejichž kreslířské dovednosti jsou již dostatečně rozvinuté, můžeme usuzovat na emoční problémy dítěte ve vztahu k rodině nebo na neochotu spolupracovat, lhostejnost, citovou chudost či rezignaci dítěte.

„V klinické praxi se dosti často setkáváme s kresbou rodiny, na níž není žádný člověk, ale nechybí televizor; v některých případech je jedinou živou bytostí na obrázku pes nebo rybičky. Takový výtvar signalizuje, že jde o rodinu z nějakého hlediska dysfunkční, selhávající, ve které dítě strádá a která mu neposkytuje dost potřebných podnětů. Vztahy v takové rodině bývají narušené, i když formálně je rodina úplná“ (Vágnerová, 2006, str. 444).

Všímáme si, **jakým způsobem dítě ztvárnilo jednotlivé postavy**. Zajímá nás **velikost jednotlivých postav** (velká postava může být pro dítě z nějakého důvodu významná nebo má v rodině významné postavení či výraznou autoritu, malá postava naopak signalizuje bezvýznamnost nebo malou autoritu, ať už reálnou nebo žádoucí), **způsob zobrazení jednotlivých postav** (vyčerněná postava může být předmětem strachu, stejně vyobrazené postavy mohou mít podobné vlastnosti nebo mohou naznačovat tendenci k identifikaci, škrtnutí, gumování, překreslování se obecně považuje za projev úzkosti a nejistoty), **proporce a zpracování postav** (chybění určitých částí těla může mít symbolický význam, vzájemná vzdálenost mezi jednotlivými členy na kresbě, otočení některé postavy zády nebo její izolace může vyjadřovat nezáměr o rodinné dění, negativismus, odmítání, pod.), **pořadí, v jakém dítě jednotlivé figury kreslilo a jejich prostorové umístění** (nám může poskytnout informace o rodinných vztazích, o vzájemných preferencích i averzích, frekvenci kontaktu či prožívaný pocit izolace) a **vynechání některých členů** („opomenutí“ některého člena může znamenat přání dítěte, aby tento člověk zmizel z jeho světa – když ne úplně, tak alespoň na obrázku, často signalizuje ambivalentní vztah, napětí nebo odmítání) **nebo naopak nakreslení osob, které do rodiny vůbec nepatří** (např. listonoš, opravář, paní učitelka, vyšetřující psycholog nebo jiné cizí osoby se obvykle vyskytují na obrázcích dětí, které mají problémy v diferenciaci blízkých a cizích lidí, což je typické pro děti, které často žijí mimo

domov bez jeho citového zázemí, a signalizuje citovou deprivaci nebo nedostatečný socializační rozvoj dítěte).

3.4 KRESBA ZAČAROVANÉ RODINY

„Kresba začarované rodiny stimuluje ve větší míře **symbolické zpracování prožitků a postojů k vlastní rodině**. Způsob proměny lze chápat jako určitou symboliku, jejíž význam je zašifrovaný a dítě si jej nemusí uvědomovat. Tímto způsobem je schopné dělit informaci, kterou by jinak vyjádřit nedovedlo, popřípadě ani nechtělo. Např. pro dítě může být obtížné sdělit, že má k matce ambivalentní vztah a že mu na ní něco vadí. Na vědomé úrovni obvykle převládá pozitivní složka postoje a negativní emoce jsou potlačeny. Symbolickým způsobem lze tento postoj vyjádřit bez problémů, dítě nemá zábrany jej vyjádřit“ (Vágnerová, 2001, str. 307).

Tato technika se často kombinuje s klasickou kresbou rodiny. Provedení testu je podobné, liší se pouze instrukcí, která v tomto případě zní: **„Nakresli začarovanou rodinu tak, jako kdyby přišel kouzelník a každého z rodiny začaroval do nějakého zvířete, které by mu nejlépe odpovídalo, nejlépe vystihovalo jeho povahu.“** Až dítě svůj obrázek nakreslí, provádíme tzv. **justifikaci**, tedy zjišťujeme, čím dítě zdůvodňuje jednotlivé rysy svého výtvaru, proč zobrazilo členy své rodiny právě tímto způsobem.

Při interpretaci **je nutné respektovat vývojový stupeň dítěte**. „Děti své preference mění v závislosti na rozvoji svých kognitivních schopností i úrovni emoční zralosti. Např. chlapci mladšího školního věku zobrazují otce obvykle jako koně, lva, ptáka a psa, zatímco starší chlapci jej nejčastěji prezentují jako lva nebo slona. U dívek dochází k obdobnému posunu, v mladším školním věku je otec nejčastěji zobrazen jako pes, zatímco u starších dívek je častěji nakreslen jako slon nebo medvěd“ (Vágnerová, 2001, str. 309).

Dále při interpretacích **musíme zohlednit aktuální sociokulturní význam jednotlivých zvířecích symbolů**, který se může v průběhu času pod vlivem médií různě měnit, stejně jako **subjektivní význam** jednotlivých zvířat pro dítě, který se může být výrazně odlišný od obecně uznávané symboliky.

Kresba začarované rodiny je užitečná projektivní metoda, která je pro děti přitažlivá, má snadné a rychlé provedení. Jejím největším nedostatkem je obtížné hodnocení a interpretace. Doporučuje se kombinovat ji s dalšími metodami rodinné diagnostiky.

V souvislosti s rodinnou diagnostikou pomocí projektivních kresebných testů zmíníme ještě dvě metody, které v naší diagnostické praxi ještě dostatečně nezakotvily.

Family-Centered Circle Drawings (F-C-C-D), kterou představil R. C. Burns. Je to projektivní kresebná metoda, která se snaží o propojení teorie objektivních vztahů, tradičního pojetí rodiny, jungiánských mandal a metody volných asociací (Burns, 1990).

Test Kinetic Family Drawing (KFD), jejímž autorem je také R. C. Burns společně s S. H. Kaufmanem, je modifikací Kresby rodiny a ve Spojených státech se mimo jiné používá k vyšetření při podezření na týrání dítěte. Dítě má nakreslit každého člena rodiny při nějaké činnosti, čímž může vyjádřit své vztahy k lidem ve svém okolí.

4. RODINA

4.1 DEFINICE RODINY

Uvést jasnou a jednoznačnou definici rodiny je téměř nemožné, protože k rodině se přistupuje z hledisek různých vědních disciplín a každá ji pojímá jinak (psychologie, sociologie, demografie, právo ...) a také z mnoha různých aspektů (komunikace, vztahy, funkčnost, dysfunkčnost, socializace ...).

Podle Langmeiera a Kňourkové je rodina „institucionalizovaná biosociální skupina, vytvořená přinejmenším ze dvou členů odlišného pohlaví, mezi nimiž neexistují pokrevní pouta, a z jejich dětí“ (Langmeier, Kňourková, 1988, str. 62).

Šulová (1998) zdůrazňuje význam psychologické roviny v rodině a ve výše uvedené definici doporučuje užít výstižnějšího termínu biopsychosociální skupiny.

Kramer (1980, in Sobotková, 2001) vymezuje rodinu takto: „Rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a

emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.“

Rodina odedávna a především existuje proto, aby lidé mohli náležitě pečovat o své děti. Kromě toho, že je rodina biologicky významná pro udržení lidstva, je také základní jednotkou každé lidské společnosti. Reprodukuje člověka nejen jako živočicha, zprostředkuje mu vrůstání do jeho kultury a společnosti. Rodina krom toho propojuje generace, vytváří mezi nimi kontinuitu a pouta solidarity.

Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Předurčuje jeho osobní vývoj, jeho vztahy k jiným skupinám lidí. Rodina dítě orientuje na určité hodnoty, vystavuje ho určitým konfliktům, poskytuje mu určitý typ podpory. Tímto způsobem osobitě zabarvuje to nejpodstatnější, co dítěti předává – sociální dovednosti, bez kterých se ono v dospělosti neobejde (Matoušek, 2003).

Pro malé dítě je nejdůležitější prostředí rodiny, v němž navazuje první sociální kontakty a získává i první zážitky či zkušenosti. Způsob uspokojování jeho základních potřeb, emocionální vztah k matce a interakce s ní má velký vliv na jeho povahu a další psychický a sociální vývoj. Ten je dále ovlivňován mnoha dalšími faktory vyplývajícími z rodinného soužití a stylu rodinné výchovy (Králíček 1980).

4.2 RODINA JAKO SYSTÉM

„Rodina žije jako systém, ve kterém akce, reakce a zpětné vazby vytvářejí spleť sítí, v níž je vše navzájem propojeno. Chováním každého jejího člena jsou ovlivněni všichni ostatní a naopak“ (Mádrová, 1998, str.10).

Systémový přístup k rodině implikuje zdánlivě jednoduchý axiom **„celek je více než souhrn jeho částí“**. Systém nepoznáme jeho rozložením na jednotlivé části, protože obsahuje něco navíc, něco unikátního, co je produktem vnitřní strukturální a funkční integrace jeho částí do jednotného celku (Sobotková, 2001).

Rodinný systém se skládá z několika subsystémů. Jsou to **subsystém partnerský**, jehož účelem je dobrá funkce manželství jako základu rodinného života; **subsystém rodičovský**, jehož účelem je péče o děti a o jejich socializaci; **subsystém sourozenecký**

(dětský), jehož účelem je tělesné, duševní a sociální vyspívání až k úplnému osamostatnění od rodičovské péče (Langmeier, 2000).

Přechodně se mohou ustavovat i jiné subsystemy. Mezi jednotlivými členy rodiny se vyskytují vzorce vzájemných interakcí a vznikají vztahové koalice.

Přehled rodinných koalic podal Glick a Kessler (1974, in Langmeier, Krejčířová, 1998): V rodině, která plní emocionální a socializační funkci optimálně, tvoří rodiče obvykle základní koalici a mají přitom oba kladné vztahy ke všem dětem. V problémových rodinách bývají odlišné typy koalic: někdy jsou vzájemné emoční vztahy mezi všemi členy rodiny jen slabé (nedostatek vzájemnosti), někdy intenzivní vztahy mezi manželi kontrastují s nedostatkem jejich vztahů k dětem (generační propast), někdy je struktura mezilidských vztahů v rodině „pokřivena“ tak, že dominuje vztah jednoho rodiče k určitému dítěti, které se může stát jeho spojencem v boji proti druhému rodiči. Také falešná demokracie v rodině, kde chybí přirozená společná autorita rodičů, ohrožuje příznivý průběh socializace.

4.3 FUNKCE RODINY

„Rodina je jakýmsi nejuniverzálnějším socializačním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat žádoucím způsobem v procesu interakce a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod vlivem rodinného působení se vytváří postoje k personálnímu okolí, sobě samému i společnosti obecně“ (Odehnal, in Janoušek a kol., 1984, str. 115).

Obecně jsou uznávány **čtyři základní funkce rodiny**:

Biologická a reprodukční funkce (včetně funkce ochranné)

Tato funkce spočívá v plození dětí a zachování lidského rodu. O poruše biologicko – reprodukční funkce lze hovořit v případě, že se v rodině děti z různých důvodů nerodí nebo se rodí nějak poškozené.

Ekonomická a zabezpečovací funkce

Funkce rodiny v této oblasti spočívá v zabezpečení dostatku prostředků k životu celé rodiny. V minulosti byla tato funkce významnější než nyní. Ve společnosti funguje

propracovaný systém sociálních podpor pro případ nefunkčnosti rodiny v oblasti materiálního zabezpečení, takže v tomto ohledu je funkce rodiny částečně či zcela zastupitelná.

Emocionální funkce a tvorba domova

Tato funkce rodiny se obecně považuje za zcela jedinečnou a nezastupitelnou, nejvýznamnější ze všech funkcí rodiny. V dysfunkční rodině je to právě tato oblast, která bývá nehlouběji postižena a ztrátou citového zázemí, pocitu bezpečí a základní jistoty nejvíce zraňuje členy rodiny.

Socializační a výchovná funkce

Rodina má poskytnout vše potřebné pro úspěšné začlenění jejích jedinců do společnosti. Výchovný proces rodiny není jednostranný, vzájemné působení formuje všechny členy. Smyslem této funkce rodiny je zabezpečit společenskou kontinuitu.

4.4 ZDRAVÁ, FUNKČNÍ RODINA

Autoři zaměření na rodinu a její výzkum z hlediska jejího normálního fungování se shodují v tom, že nejdůležitější faktory rodinné harmonie, funkčnosti a stability jsou **tvořivost, jasně vymezené role a schopnost jednotlivců zastupovat se v nich, jasně vymezená vedoucí role a podpora její autority ze strany ostatních, jasnost komunikace, způsob vyjadřování konfliktů a účinnost interakce při jejich řešení** (Šulová, 1998).

Dunovský (1989) za **hlavní rysy zdravé rodiny** považuje:

- vysoký stupeň soudržnosti a spolupráce v rodině se vzájemnou odpovědností všech členů
- emočně pozitivní vztahy, umožňující vzájemnou podporu a z toho plynoucí vědomí silné sounáležitosti
- otevřenou a upřímnou komunikaci mezi členy rodiny
- vzájemné respektování všech členů mezi sebou
- proměnlivou dělbu rolí v rodině, při které se respektují stadia vývoje jak jednotlivých členů, tak rodiny jako celku

- dynamiku vztahů, která se projevuje postupnými změnami v rolích, postojích i v chování dítěte, vázanými též na jeho vývoj
- schopnost i dovednost rodin překonávat zátěžové situace
- oporu rodiny v širším sociálním zázemí (širší rodina, formální i neformální vztahy se sociálním okolím)

4.5 DYSFUNKČNÍ RODINA

„Můžeme si rodinu představit jako malý orchestr – třeba jen trio nebo kvarteto. Jestliže jeden jeho člen začne hrát falešně, příliš nahlas nebo dělá chyby, je narušena melodie“ (Mádrová, 1998, str. 10).

Poruchy rodiny chápeme jako situace, kdy rodina z nějakého důvodu a v různé míře neplní základní požadavky a úkoly dané společenskou normou a vyjádřené v očekávání na adekvátní začlenění jejích členů do společnosti. Porucha je tedy selhání některého nebo některých členů rodiny – ať již z jakéhokoli důvodu – projevující se v nedostatečném plnění některých nebo všech základních funkcí rodinných (Dunovský, 1986).

Obecně se za dysfunkční rodinu považuje stav, kdy jeden nebo více členů produkuje maladaptivní, nezdravé chování.

Dysfunkční rodiny vykazují některé z těchto charakteristik (dle Sobotkové, 2001):

- popírání či neřešení problémů
- chybějící intimita
- vzájemné obviňování
- rigidní role
- potlačování osobní identity na úkor rodinné identity
- individuální potřeby členů rodiny obětované dysfunkčnímu rodinnému systému
- nejasná komunikace
- chybění jasných hranic mezi členy rodiny
- nejasná pravidla a kompetence

Dunovský (1986) uvádí, že rozdílnost mezi narušenými a nenarušenými dětmi (dysfunkční rodinou a normální průměrnou rodinou) je hlavně v oblasti rodičovských funkcí a zvláště v citovém vztahu (emoční faktor) a nikoli v ekonomické oblasti.

Proč rodiny selhávají v péči o dítě?

Naše práce v převážné míře pojednává o problematice náhradní výchovné péče, v této souvislosti je třeba položit si otázku, proč rodiny selhávají v péči o děti?

Bowlby (1976) uvádí tyto důvody:

Rodina se nikdy nezaložila

Rodina je celá, ale nefunguje, jak by měla

- ekonomické podmínky vedou k nezaměstnanosti živitele a následné chudobě
- chronická nemoc nebo nezpůsobilost rodiče
- nestabilita nebo mentální neschopnost rodiče

Rodina nefunguje, protože se rozpadla

- sociální kalamita (válka, hladomor)
- smrt rodiče
- nemoc rodiče vedoucí k jeho hospitalizaci
- uvěznění rodiče
- dezerce jednoho nebo obou rodičů
- separace nebo rozvod
- zaměstnání otce mimo domov
- matka zaměstnaná na plný úvazek

5. NÁHRADNÍ VÝCHOVNÁ PÉČE

5.1 ORGANIZACE NÁHRADNÍ VÝCHOVNÉ PÉČE

Náhradní výchovná péče zajišťuje výchovu dětí, které nemohou být vychovávány ve své vlastní rodině. Příčiny umístění dětí do programu náhradní výchovné péče jsou různé. Nejčastěji se rodiče o své děti nemohou, nechťejí nebo prostě jen neumějí postarat natolik, aby

byly dostatečně zabezpečeny jejich životní potřeby. Výchovu dětí v takových případech přebírá stát, zejména pak resort školský, zdravotnický či resort sociálních věcí.

V současné době je v České republice mimo vlastní rodinu vychováváno kolem 20 000 dětí. Přibližně se jedná o 1 % dětí trvale žijících na území České republiky. Tento stav koresponduje s údaji z jiných evropských zemí a z dlouhodobého hlediska se výrazně nemění. Z cca 20 000 dětí, které žijí mimo vlastní rodinu, jsou pouze 2% úplní sirotci, zbývajících 98% svou vlastní rodinu má.

Kovařík (1991) zdůrazňuje rozdíl mezi širším pojmem „náhradní výchova“ nebo „náhradní péče“ a užším pojmem „náhradní rodinná péče“ (NRP). Náhradní péče zahrnuje celou škálu forem, zařízení a institucí, určených pro děti, které nemohou, většinou dlouhodobě vyrůstat v rodině svých vlastních rodičů, od adopce, přes pěstounskou péči až po dětské domovy a podobná ústavní zařízení. Náhradní rodinná péče zahrnuje, z právního hlediska, užší okruh takových forem náhradní péče, v nichž je dítě svěřeno do péče konkrétní osobě, nikoli instituci. Zahrnuje tedy osvojení a jednotlivé formy pěstounské péče.

Přehled typů náhradní rodinné péče dle J. Kovaříka (1996) in Matějček (1999):

ADOPCE

„zrušitelná“, tj. adopce 1. stupně

„nezrušitelná“, tj. adopce 2. stupně

PĚSTOUNSKÁ PÉČE

individuální PP ----- příbuzní - prarodiče

- jiní

----- cizí osoby – „klasická“ PP jako dlouhodobé řešení

skupinová PP ----- velké pěstounské rodiny – pěstounské páry

----- SOS dětské vesničky – matka – pěstounka

Děti se ocitají v náhradní péči z mnoha rozličných důvodů. V jejich zkušenosti je vždy obsažen prvek chybějící rodičovské péče, ať již v důsledku nepřiměřeného nebo škodlivého rodičovského zacházení, nebo tragických okolností ztráty či smrti rodičů. Předcházející události vedoucí ke svěřením dítěte do náhradní péče bývají velmi často pouze vyústěním dlouhodobé zkušenosti se zanedbáváním, traumatem či

zneužíváním. Doslova ve všech těchto případech se setkáváme s těžkým poškozením vztahových vazeb jak na straně původních rodičů, tak na straně dítěte (Hughesová, 2005).

5.2 HISTORIE NÁHRADNÍ VÝCHOVNÉ PÉČE

Již od úsvitu dějin se objevuje tendence odložit, usmrtit nebo jiným způsobem se zbavit cizího i vlastního dítěte, jestliže je nějakým způsobem nadpočetné. Život dospělého měl v dávných přírodních podmínkách větší cenu nežli život dítěte a v rodinách se s dětmi v těžkých dobách hladu či přírodních katastrof a válek nakládalo jako s obtížným břemenem. Matějček (1999) uvádí, že děti bývaly zahubeny také ze msty, ze strachu o mocenské postavení, ze žárlivosti, ze studu či obavy o degradaci vlastní identity před tváří dané společnosti aj.

Odkládání dětí bylo podle Matějčka (1981) ve starém Řecku běžnou praxí ve všech městských státech, snad jedině s výjimkou Atén. Obětí této praxe byla především děvčátka. Ženské pohlaví, které je biologicky odolnější a snáze a déle přežívá, se tak stalo obětí drastické ale účinné regulace porodnosti. A právě v tom někteří spisovatelé staré antiky vidí příčinu neúnosného oslabení řecké populace a počátek zkázy řecké kultury. Aby se zvýšila populace, v Římě ve dvou prvních stoletích našeho letopočtu se děly pokusy platit rodinám jakýsi státní příspěvek, aby ponechaly naživu děti, které by jinak utratily (Matějček 1981). V antice nemělo dítě žádná práva a jeho otec jej mohl zabít nebo prodat do otroctví. Až ve čtvrtém století, pod tlakem křesťanského náboženství, se na zabít dítěte pohlíželo jako na vraždu. Podle křesťanského pojetí dítě vystupuje jako samostatná lidská bytost s lidskou duší, na kterou se vztahuje přikázání „nezabiješ!“ Zákony na ochranu dětí ale nebyly diktovány strachem o duši dítěte ale péčí o duše matek a otců, kteří by se vraždou dítěte dopustili hříchu (Matějček, 1981).

Během celého středověku i dále do novověku se na dítě nepohlíželo s výraznou citovou investicí a děti bývaly běžně utráceny. Podle Matějčka (1999) byl první nalezinec zřízen v Miláně v r. 787, ale již dříve byly v některých kostelích instalovány zvláštní nádoby, do kterých matky mohly odkládat své děti v naději, že se jich ujmu jiní dobří lidé. Toto zařízení mělo chránit matku před těžkým hříchem, jehož by se dopustila, kdyby dítě zahubila. Způsobů, jak se zbavit přebytečných dětí, bylo několik. Zabíjení nechtěných dětí, které bylo mlčky tolerováno až do konce 17. století, bylo pozvolna nahrazováno odkládáním dětí do ústavů, nalezinců a jiných podobných zařízení, které se postupně k tomuto účelu zřizovaly.

Dalším způsobem, jak se zbavit nadbytečného dítěte, bylo, poslat dítě k někomu jinému, aby se mu lépe vedlo. Tak děti již v raném věku odcházely do služby, do učení, na studie nebo do kláštera, což pro ně obvykle znamenalo rozchod s domovem a odloučení od rodiny na velmi dlouhou dobu, nezřídka na celý život.

Instituce kojných

Těhotenství, porod a kojení dítěte nebylo příliš v souladu s ideálem ženské krásy. Ženy z vyšších tříd, které neunikly těhotenství a porodu, alespoň přeložily svou povinnost kojit na někoho jiného, samozřejmě za peníze nebo jiné materiální výhody. Placené kojné, chůvy a opatrovnice můžeme nalézt již od dob starověku v městských státech řeckých i v Římě, kde se shromažďovaly kolem tzv. mléčného sloupu (Columna Lactaria) a nabízely své služby. V období renesance bylo běžné, že městská rodina svěřila své dítě na venkov k najaté kojné a pokud dítě přežilo, po dvou letech (později po šesti) jej zase přijímala zpět.

Kojná neboli balia byla žena z venkova, které zemřelo její vlastní dítě. Pro výdělek tedy přijímala cizí dítě, které kojila a vychovávala. S kojnou byla podepsána obchodní smlouva, která upravovala vztah rodičů a budoucí pěstounky. Nezřídka dítě v péči kojné zemřelo. To se však bralo jako samozřejmé riziko kupní smlouvy (Matějček, 1981). Mohli bychom předpokládat, že kojná brala svěřené dítě do určité míry jako náhradu za vlastní dítě, které zemřelo a poskytla mu svou mateřskou lásku, takže malý svěřenec nemusel výrazně psychicky strádat.

Dítě odcházelo ze svého domova velmi brzy. Můžeme tedy předpokládat, že za svou mateřskou osobu přijímalo svou kojnou a že návrat do jeho vlastní rodiny pro něj byl nepříjemný, dost možná i traumatizující. Do své rodiny, kde už měl pravděpodobně své pevné místo jeho starší sourozenec, přicházelo jako cizinec. Je nasnadě se domnívat, že vzhledem k dlouhému odloučení mohlo ze strany vlastních rodičů dítěte docházet k odcizení či nedostatečnému citovému přijetí dítěte.

Podle Matějčka (1981) někteří badatelé soudí, že vzrůst populace v Evropě v patnáctém a šestnáctém století je důsledkem obecného zavedení instituce kojných, a to proto, že v rodinách z vyšších vrstev se zkrátila doba mezi těhotenstvími a rodilo se tam mnohem více dětí než dříve.

V době kojných panovala pověra, že s mlékem dítě přejímá i povahové vlastnosti své kojné. A protože v té době stála v pozadí představa, že kojení je něco nečistého, nízkého a ponižujícího, znamenalo to, že dítě tak přijímá primitivní a špatné vlastnosti. Na druhou

stranu pokud měla matka dítěte nějakou nemoc nebo zlou povahu, mohlo být mléko dobré a zdravé kojné pro dítě vhodnou prevencí či lékem. Pověra, že dítě s mlékem kojné přijímá i její povahu, může mít i racionální podklad: V chování lidí takto v dětství odchovaných se nápadně často projeví následky deprivace, frustrace a psychických traumat – a jejich okolí pro to našlo jednoduché, přímočaré vysvětlení (Bubleová, Matějček, 1999).

Kojné se pro výdělek, který byl velmi skromný, ujímaly také děti z nalezince. Plat pěstounky byl sestupný a vzhledem k rostoucímu věku dítěte se snižoval. Každý měsíc musel farář dané obce potvrdit, že dítě je dosud naživu, teprve poté mohla kojná dostat svou odměnu. Často šlo o ženy chudé s vlastními dětmi a svěřené dítě bylo nuceno pomáhat v hospodářství. Po šesti letech, kdy dítě dosáhlo tzv. normálního věku, mělo být dítě vráceno ústavu, ledaže by se pěstounka rozhodla dítě si ponechat a dále se o něj bezplatně starat. I takové dítě, s nímž nebylo právě nejcitelněji zacházeno, přilnulo k pěstounce s nejupřímnější láskou (Bubleová, Matějček, 1999).

Instituce kojných plynule přešla v pěstounskou péči, jak ji známe v dnešní podobě.

5.3 ÚSTAVNÍ PÉČE

Jedná se o kolektivní výchovná zařízení v resortu zdravotnictví, školství a ministerstva práce a sociálních věcí. Dítě v tomto případě není svěřováno do péče konkrétního náhradního rodiče či vychovatele, ale do péče neosobní instituce, v níž konkrétní vychovatelé přejímají jen částečnou a dílčí odpovědnost, přičemž dálkovým opatrovníkem dítěte bývá příslušná sociální pracovnice (Bubleová, Kovařík 1999). Ústavní péče je typem nerodinné výchovy. Ústav nahrazuje dítěti rodinu na delší dobu nebo natrvalo. V současné době je v České republice v ústavní péči kolem 20 000 dětí, tento stav se výrazně nemění již od roku 1989.

Můžeme rozlišit tyto **formy ústavní péče**:

Zvláštní dětská zařízení ve správě ministerstva zdravotnictví – do této skupiny řadíme kojenecké ústavy pro děti do 1 roku věku a dětské domovy pro děti do tří až pěti let. Děti jsou sem přijímány ze zdravotních a sociálních důvodů, pobyty bývají zpravidla krátkodobé. V současné době v těchto typech zařízení pobývá kolem 2000 dětí.

Dětská zařízení ve správě ministerstva školství – sem řadíme dětské domovy, dětské výchovné ústavy a dětské diagnostické ústavy pro děti od tří až pěti let, které v současnosti poskytují náhradní domov pro asi 7 500 dětí.

Dětská zařízení ve správě ministerstva práce a sociálních věcí – do této skupiny patří ústavy sociální péče, které přijímají děti vážně zdravotně postižené. Většinou to jsou děti s vážným stupněm mentální retardace nebo děti s kombinovaným postižením. V ústavech sociální péče vyrůstá asi 10 500 dětí.

Skladba dětí, které přicházejí do ústavní péče, se mění. Přetrvává vyšší podíl chlapců, přibývá dětí postižených, dědičně zatížených, romských, dětí starších, dětí, jejichž biologičtí rodiče nejsou současně rodiči ve smyslu psychosociálním, a dětí, pocházejících často z rodin zatížených sociální patologií a alkoholismem (Bubleová, Kovařík 1999).

Děti romského etnika u nás tvoří přibližně 4% celkové dětské populace, avšak jejich zastoupení v zařízeních ústavní péče je mnohem vyšší – pohybuje se, v závislosti na typu ústavního zařízení, mezi 30 – 60%. V některých výchovných ústavech tvoří dokonce až 90%.

V ústavech, stejně jako v jiných organizacích, existuje hierarchie společenských pozic, formální nadřízenost se nemusí krýt s nadřízeností neformální. Stejně jako rodiny a státy, udržují ústavy svůj vnitřní řád soubory pozitivních a negativních sankcí. Ústavy mají svůj folklór, mají svůj slovník, svoji atmosféru. Vůči vnějšímu světu jsou uzavřené, vstup i výstup je kontrolovaný. Mezi klienty a personálem existuje hranice, jejíž obdobou je mezigenerační hranice rodinná. Přístupnost určitých míst v ústavu je regulována pravidly, která souvisejí s hierarchií společenského postavení. V ústavech není ponecháno nic náhodě, kdo, s kým, a kde může být v kontaktu (Mühlpachr, 2001).

5.4 DĚTSKÉ DOMOVY

Některé rodiny neplní nebo z různých důvodů nemohou plnit svou základní funkci a nezajišťují vhodnou výchovu svých dětí či materiální péči o ně. V případě, že je výrazně ohrožen zdravý psychický nebo fyzický vývoj dětí, přebírá odpovědnost za výchovu a péči

těchto dětí stát a plní ji prostřednictvím různých institucí, často pomocí právě dětských domovů.

Funkce dětských domovů je velmi závažná. Mají dětem nahradit vlastní rodinu a poskytovat dětem ve školním věku takovou výchovu, která by je plně připravila pro život úměrně k jejich schopnostem a nadání. Obtížnost výchovného působení v dětském domově spočívá v tom, že mnohé situace, které jsou v běžném životě řešeny spontánně a přirozeně, představují v ústavním životě výchovné problémy a vyžadují zvýšenou pozornost a úsilí pedagogů (Taxová, 1967).

Matějček (1981) rozlišuje **tři typy dětských domovů**:

- **Normální dětské domovy**, kde děti chodí do základní devítileté školy
- **Zvláštní školy internátní** pro děti, které nárokům základní devítileté školy nestačily a chodí do školy zvláštní při ústavu
- **Dětské domovy se zvýšenou výchovnou péčí**, jež jsou určeny dětem, které pro obtíže a poruchy chování vyžadují zvláštních nápravných a výchovných opatření

V současnosti se setkáváme s intenzivní snahou o zlepšení výchovné péče o děti v dětských domovech. Po materiálních stránkách se zlepšení týká především úprav vnitřního a vnějšího vybavení domovů. Po stránkách nemateriálních jde zvláště o stabilizaci vychovatelů, prevence syndromu vyhoření, prohloubení jejich vztahu k dětem a pochopení komplikované situace dětí. Dále jsou zde patrné snahy o zachování sourozeneckých skupin a uplatnění určitých prvků rodinné výchovy.

Některé domovy byly v poslední době přebudovány na **domovy s tzv. rodinným typem výchovy**. V praxi takový domov vypadá většinou tak, že jednotlivá patra dětského domova tvoří oddělené bytové jednotky, ve kterých žijí tzv. rodinné skupinky. Bytová jednotka se skládá z několika dětských pokojů, pokoje pro vychovatele, společné obývací místnosti, jídelny, kuchyně a sociálního zázemí. Rodinnou skupinku tvoří 8 – 12 dětí různého věku a pohlaví (sourozenecké skupiny bývají zachovány, často také sourozenci sdílí společné ložnice) a většinou dva stálí vychovatelé (strýcové nebo tety). Život dětí v rodinných skupinkách se má co nejvíce podobat životu v rodinách. Skupinky spolu tráví volný čas, společně stolují, společně vaří i pečují o domácnost. Mnoho běžných domácích povinností se tak přesouvá přímo na účastníky skupinek – na děti.

Podle Koluchové (1992) je výchovné vedení rodinné skupiny na osobnost dvou střídajících se vychovatelů náročné hlavně proto, že u dětí spontánně vzniká snaha „přisvojit“ si je, vznikají vztahy podobné rodinným, ale na druhé straně institucionální povaha domova neumožňuje uskutečnit některé základní rysy rodinné výchovy. Je to hlavně skutečnost, že vychovatelé zde vykonávají své povolání, i když je pro ně životním posláním; nemohou tedy zaujímat postoje a postupy rodičovské, jejich soukromý život je oddělený od života dětí a co je nejpodstatnější, nemají s dětmi společnou budoucnost.

Přestože je práce v domovech rodinného typu nepoměrně náročnější, Koluchová (1992) dále uvádí, že ti vychovatelé, kteří přijali nesnadnou úlohu „tet“, případně „strýců“, hodnotí svou práci jako účinnější a radostnější.

I když budeme předpokládat, že jsou děti v dětských domovech pečlivě vychovávány poučenými a chápajícími vychovateli a že nestrádají žádnými materiálními nedostatky, narazíme na několik prvků, které vždy ovlivňují vývoj dětí v domovech (i v těch nejlepších domovech) negativním směrem:

- 1. V dětském domově nemá dítě možnost vytvořit si hluboký a trvalý citový vztah k jedné osobě, která by zastávala funkci mateřské osoby, což má často za následek psychickou deprivaci této potřeby.** Dítě si může oblíbit některou z tet a navázat s ní bližší vztah, ale psychická potřeba není ani v tomto případě dostatečně saturována. Mnozí psychologové shodují v tom, že čím je dítě mladší, tím horší následky toto neuspokojení základní psychické potřeby na něj má. V některých kojeneckých ústavech se tento problém řeší rozdělením dětí do péče jednotlivým sestrám (tetám). Takový přístup je méně neosobní, ovšem vztah, který se mezi dítětem a tetou vytváří, může být skutečným problémem. Pokud si dítě vytvoří hlubší vztah ke „své“ tetě, hůře snáší každodenní odlučování od ní a vědomí, že jí „nepatří“. Také odloučení od ní při přemístění do dalšího domova může představovat typickou situaci separace a být pro dítě skutečným traumatem.
- 2. Během dětství většina dětí vystřídá několik ústavních zařízení (většinou tři až pět).** Tímto je závažně narušena jejich potřeba stability a kontinuity. Děti jsou přemísťovány do jiných typů ústavních zařízení (z kojeneckého ústavu do dětského domova, z klasického dětského domova do domova se zvýšenou výchovnou péčí,

apod.), někdy jsou z domova navraceny zpět do své původní rodiny nebo putují do pěstounské rodiny, přičemž některé se odtud opět vrací zpět do dětského domova. V důsledku přerušení vztahů se projevuje separační úzkost, která mívá za následek přechodný regres vývoje, vždy jde o velmi traumatizující zásah do života dítěte. Podle Koluchové (1992) vyvolává změnu prostředí řadu potíží a poruch, od neurotických projevů, přes depresivní rozlady, různé závary v chování až po apatickou otupělost.

3. **Nedostatek podnětů pro harmonický vývoj dítěte.** Děti v dětských domovech mají většinou mnoho různých, moderních hraček a materiálně netrpí žádným nedostatkem, výrazně zde ale chybějí především citové a sociální podněty. Existuje řada starších i novějších výzkumů dokazujících, kolikanásobně více je stimulováno dítě v průměrné rodině, ať jde o tělesný kontakt, verbální i nonverbální komunikaci, způsob a též úroveň akceptace dítěte a podobně (Koluchová, 1992). Během ústavní péče chybí modely vztahů v rodině – přestože většina současných dětských domovů funguje na tzv. rodinném principu, děti nemají možnost vidět, jak otec s matkou důvěrně komunikuje, jakým způsobem řeší konflikty, jak se vítají, usmívají, udobřují po hádce, jak řeší každodenní situace apod. Tyto chybějící modely pak bývají příčinou nejrůznějších selhání v sociálním začlenění v adolescenci a v dospělosti.
4. **Problém nejisté budoucnosti** – po dosažení zletilosti, tedy po dovršení 18., případně 26. roku věku, musí děti výchovný ústav opustit, přestože ještě nejsou sociálně zralé a nemají kam jít. K ukončení výchovného působení dětského domova a sociální ochrany tak dochází ve velmi zranitelném období puberty, kdy mnoho dětí prochází krizí identity. Mladí dospělí bez zázemí se tak nejčastěji vrací zpět do své původní rodiny, která se jim pobytem v dětském domově ještě více odcizila. Koluchová (1992) uvádí dva nejčastější typy vývoje dospívajících, kteří se vracejí z dětských domovů do svých původních rodin: Někteří se dají zlákat způsobem života své rodiny, nezískají kvalifikované zaměstnání a vyrůstají z nich sociálně problémové osobnosti. Děti, které si v domově osvojily určitou hierarchii hodnot, jsou po návratu do své rodiny nespokojené, což může být motivem pro navázání předčasných a neuvážených partnerských vztahů. Problém nejisté budoucnosti se snaží řešit tzv. **domy na půli cesty**, které zajišťují přechodný pobyt a zaměstnání pro dívky a chlapce, kteří dovršili plnoletost a odcházejí z dětských domovů.

I přes všechny výše popsané nedostatky dětských domovů, nesmíme zapomínat na skutečnost, že dětské domovy jsou stále nezbytným zařízením, které poskytují útočiště dětem, které se ocitají v mimořádných situacích a často jsou doslova ohroženy na životě. Nehodí se ale pro trvalý pobyt dítěte od jeho útlého věku až do dospělosti. Dětské domovy by měly poskytnout jen dočasný azyl dětem, které z jakýchkoli důvodů ztratily rodinnou péči a potřebují péči náhradní, a usilovat o vyhledání vhodného typu náhradní rodinné péče tak, aby pobyt dětí v ústavech byl co možná nejkratší.

„Vidí-li ve vedení domova svou životní náplň, rozumí-li dětem, jejich potřebám a domýšlí-li jejich další osud, pak se snaží hledat individuálně pro každé dítě, většinou z pomoci poradního sboru, optimální řešení. Mohlo by se zdát paradoxní, že ředitelé s nejlepšími výchovnými výsledky, s nejlepším vztahem k dětem, se nejvíce snaží o získání adoptivních rodičů nebo pěstounů. Je to však logický důsledek jejich opravdového vztahu k dětem“ (Koluchová, 1992, str. 38).

5.5 ADOPCE neboli OSVOJENÍ

Adopce je forma náhradní rodinné péče, při které z právního hlediska mezi osvojiteli a dítětem vzniká stejný vztah jako mezi biologickými rodiči a jejich vlastními dětmi. Manželé nebo jednotlivec přijímá opuštěné dítě za vlastní, čímž získávají stejná práva a povinnosti jako by byli jeho vlastními biologickými rodiči. Vzniká tak legální příbuzenský svazek mezi dítětem a jeho adoptivními rodiči, který je mimo jiné stvrzen i tím, že dítě přijímá příjmení svých osvojitelů. Mezi dítětem a příbuznými jeho osvojitelů vzniká taktéž příbuzenský poměr. Adoptovat dítě může jedinec, manželský pár nebo manžel či manželka rodiče dítěte. Je možné osvojit pouze nezletilé dítě. Mezi osvojitelem a osvojencem musí být přiměřený věkový rozdíl. Není možné osvojit vlastního sourozence. O osvojení vždy rozhoduje soud. Před rozhodnutím soudu musí osvojitel o dítě pečovat zcela na své náklady nejméně po dobu tří měsíců. Přesné právní podmínky adopce vymezuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Z právního hlediska můžeme rozlišit dva druhy adopce:

Adopce prvního stupně – označovaná někdy také jako prosté, obyčejné osvojení či tzv. zrušitelná adopce – jedná se o typ adopce, kterou je možné zrušit. Nejčastěji se využívá se v případě osvojení dítěte, které ještě nedovršilo první rok života. Až dítě dosáhne prvního roku a osvojitelé o něj dobře pečují, mohou soud požádat o adopci nezrušitelnou. Osvojitelé získávají veškerá rodičovská práva a povinnosti, ale nezapisují se do matriky, v rodném listě dítěte jsou stále uvedeni jeho biologičtí rodiče. Ze závažných důvodů může soud na návrh osvojitele nebo osvojence rozhodnout o zrušení osvojení.

Adopce druhého stupně – tzv. nezrušitelná adopce – tento typ osvojení je trvalé a není možné ho za žádných okolností zrušit. Adopcí druhého stupně je možné osvojit děti starší jednoho roku. Osvojitelé jsou zapsáni v matrice a také v rodném listě dítěte jako jeho rodiče. Přestože jsou osvojitelé v matrice zapsáni na místo rodičů osvojence, původní rodiče dítěte nejsou z matriky zcela vymazáni. Ve sloupci „dodatečné záznamy a změny“ je uveden soudní výrok o osvojení a údaje jak pokrevních rodičů osvojeného dítěte tak jeho nových rodičů.

Adopce se považuje za nejlepší formu náhradní rodinné péče. Okolo 13% manželství v České republice je neplodných a velká část z nich řeší tento problém právě adopcí. Každý rok je podáno asi 2000 nových žádostí o adopci. Kladně je každý rok vyřízeno okolo 500 žádostí (Kovařík, Kukla, 1998).

Někdy mají budoucí osvojitelé příliš vysoké nároky na kvality adoptovaného dítěte a vyřízení jejich žádosti tak trvá i několik let. Bubleová a Kovařík (1999) však uvádějí, že ačkoliv byla původní představa adoptivních rodičů naplněna jen z 50% , přesto rodiny dobře fungují.

Protože se adopce svou formou péče o dítě nejvíce přibližuje běžnému rodinnému modelu výchovy, bývá považována za nejvhodnější formu náhradní rodinné péče. V současné době se řeší i otázka mezinárodních adopcí.

5.6 PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Pěstounská péče je zvláštní formou státem řízené a kontrolované náhradní rodinné výchovy, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali (Bubleová, Kovařík 1999). Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě nebo do společné pěstounské péče manželů; jedinou hmotně právní podmínkou je zájem dítěte. Osoba pěstouna musí poskytovat záruku řádné výchovy dítěte (Kovařík, 2004). Pěstouni nejsou zákonnými zástupci dítěte. Mohou rozhodovat jen o běžných věcech dítěte, avšak k mimořádným záležitostem, jakým může být např. vyřízení cestovního pasu a cesta do zahraničí, volba povolání dítěte či plánovaná operace, potřebují zažádat biologické rodiče nebo soud o souhlas. Při výkonu pěstounské péče bývá zachován kontakt dítěte s jeho vlastními rodiči, pokud o styk s dítětem jeví zájem.

O pěstounské péči rozhoduje soud a v mimořádných případech může být také soudem zrušena. Právně je pěstounská péče vymezena zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, zákonem č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, ve znění pozdějších předpisů, zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění, a v právních předpisech o sociálním zabezpečení, které se týkají nemocenského a důchodového pojištění pěstounů.

V praxi můžeme rozlišit **dvě formy pěstounské péče:**

Individuální pěstounská péče – probíhá v běžném rodinném prostředí, pěstoun nebo pěstounský pár vychovává svěřené dítě ve svém domácím prostředí, děje se tak často za přítomnosti vlastních dětí pěstounů

Skupinová pěstounská péče – probíhá ve zvláštních zařízeních určených pro výkon pěstounské péče, jedná se o velké pěstounské rodiny nebo SOS dětské vesničky

Z jiného hlediska můžeme rozlišit:

- pěstounskou péči vykonávanou prarodiči
- pěstounskou péči vykonávanou jinými příbuznými
- pěstounskou péči vykonávanou cizími osobami – tato forma bývá označována také jako tzv. klasická pěstounská péče

V současnosti je v České republice asi pět tisíc pěstounských rodin, z toho jedna třetina tzv. příbuzenských pěstounských péčí, kdy o dítě pečují příbuzní vlastních rodičů (Bubleová, Kovařík 1999). Žadatelů o pěstounskou péči je spíše nedostatek. Ročně úřady evidují 400 až 500 žádostí o svěření dítěte do pěstounské péče.

Pěstounská péče zaniká dosažením zletilosti dítěte. Jde-li o nezaopatřené dítě, např. soustavně se připravující na budoucí povolání, může trvat až do 26 let věku dítěte (Kovařík, 2004). Zatímco děti vyrůstající v ústavní výchově musí po dovršení plnoletosti ústav opustit, většina dětí žijících v pěstounské péči zůstává ve své pěstounské rodině až do svého úplného sociálního osamostatnění, tedy i po 18. roce věku. Tato skutečnost je důkazem funkčnosti a smysluplnosti pěstounské rodiny.

Kovařík (1997) rozlišuje **index pozitivních a negativních předpokladů v osobnosti pěstounů**. Index pozitivních předpokladů tvoří:

- tolerance, přiměřené realistické nároky
- vstřícnost, empatie
- dosavadní zkušenosti s dětmi
- zázemí v rodině či možnost pomoci příbuzných
- poměrně zralá, komponovaná osobnost
- poměrně vřelá, laskavá emotivita
- ujasněná, altruistická motivace
- poměrně dobrý zdravotní (tělesný) stav
- poměrně dobrý psychický stav

Index negativních předpokladů představuje naopak sumu opačných, negativních vlastností a dílčích předpokladů.

Mezi nejčastější důvody zrušení pěstounské péče patří změna pěstounské péče v osvojení, přechod dítěte do jiné pěstounské rodiny, návrat dítěte do jeho původní rodiny anebo návrat dítěte zpět do dětského domova nebo výchovného ústavu, což se děje většinou kvůli závažným poruchám chování dítěte.

Na pozadí neúspěchu pěstounské péče pak často stojí málo rozvinuté odborné služby v oblasti náhradní rodinné péče, zejména pak nedostatečná sociální a psychická příprava a podpora budoucích i stávajících pěstounů, nesprávný odhad vývojové prognózy či sociální

diagnózy dítěte, nevhodná volba pěstounů nebo přecenění jejich schopností, ale také nesprávný odhad adaptačních schopností dítěte či možnosti nápravy dítěte v konkrétním prostředí.

5.7 ŘÍCI? NEBO NEŘÍCI?

Otázka pravdy ve výchově dětí v náhradní rodinné péči

„Není žádný hlas krve. Dítě přijímá za matku tu osobu, která se k němu mateřsky chová, a nikoliv jen tu, která je porodila. Adoptivní rodiče, pěstouni či jiní vychovatelé dítěte v náhradní rodinné péči jsou psychologicky pravými rodiči, jestliže skutečně dítě za své přijímají“ (Matějček, 1986, str. 3).

Před mnoha pěstouny a adoptivními rodiči se obvykle brzy vynoří otázka: Povědět nebo nepovědět dítěti pravdu o jeho původu? Této otázky jsou ušetřeni rodiče, jejichž dítě přišlo do jejich rodiny už jako větší a pamatuje si některé věci ze své minulosti (původní prostředí ve kterém vyrůstalo, biologické rodiče, dětský domov, apod.). Velká část rodičů, jejichž dítě si ze své minulosti nepamatuje nic, má tendenci o původu dítěte nemluvit a pravdu o jeho minulosti raději zamlčet. Důvodem jsou většinou obavy novopečených rodičů, že ztratí lásku svých dětí.

Názory psychologů, které potvrzují i zkušenosti některých adoptivních rodičů, se přiklání k tomu, aby se dítěti nic nepředstíralo. Noví rodiče dítěte by neměli čekat, až se dítě samo začne na svůj původ ptát, protože pozdější sdělení je vždy problematičtější. Čím je dítě starší, tím má informace tohoto charakteru větší podobu prozrazení a já dítěte, které se v nové rodině formovalo, může být vážně otřeseno.

Když se o faktu, že si dítě do rodiny vzali, hovoří odmalička jako o něčem samozřejmém, klidně a úměrně jeho chápavosti, tak to přijímá také zcela klidně, protože rodiče jsou pro děti ti, kteří se o ně starají a mají ho rádi. Jistotou tak informovaného dítěte nemůže pak otřást žádná poznámka nebo narážka okolí (1980).

Matějček (1986) doporučuje nebát se o vlastních rodičích dítěte mluvit, ale zásadně o nich neříkat nic špatného, a zdůrazňovat společné zážitky a počátek těchto společných zážitků. V některých rodinách podle něj dokonce slaví dvoje narozeniny dítěte (v den, kdy se dítě skutečně narodilo a v den, kdy dítě přišlo do nové rodiny, ten někteří z nich označují jako nejšťastnější den života).

Matějček (1994) v této souvislosti zdůrazňuje **tři zásady**:

1. Děti by měly o svém původu a o své rodině vědět alespoň tolik (nebo spíše víc), kolik vědí lidé v okolí. Neměly by být nikdy zaskočeny nějakým nečekaným, netušeným sdělením.
2. Pravda, kterou se dítě dovídá, má odpovídat chápavosti dítěte. Můžeme ke svým sdělením podle rozumového vyspívání dítěte další podrobnosti přidávat, ale neměli bychom nic měnit.
3. Pravda musí být sdělena tak, aby nikoho neurážela a nikoho neponižovala.

„Jestliže se náhradní rodiče bojí prozradit dítěti a veřejnosti, že se jim nenarodilo, ale že je přijali za své, znamená to, že sami své náhradní psychologické rodičovství pokládají za něco méně hodnotného, než je rodičovství vlastní. S takovýmto pocitem rodičovské méněcennosti se nejen hůře žije, ale i hůře vychovává“ (Matějček, 1999, str. 70 – 71).

5.8 SOS DĚTSKÉ VESNIČKY

5.8.1 Historie SOS dětských vesniček

První dětská SOS vesnička vznikla v roce 1949 v rakouském Imstu. Založil ji Rakouský občan Hermann Gmeiner, který žil v letech 1919 – 1986. Impulzem pro její vznik byla situace po druhé světové válce, kdy zůstalo mnoho vdov a ještě více sirotek, kteří přišli o své rodiny. Tehdy se zrodila myšlenka dát těmto ženám nový smysl života a poskytnout domov osiřelým dětem. Jako první ji uvedl v život právě Hermann Gmeiner, který v té době studoval medicínu a snažil se pomáhat dětem bez domova. Nejdříve se obrátil na rakouské státní orgány, ty ale jeho myšlenku pomoci dětem odmítly. Založil tedy v Innsbrucku soukromou nestátní organizaci SOS Kinderdorf. Jeho organizace se rychle šířila do mnoha zemí po celém světě. V současné době SOS dětské vesničky poskytují domov opuštěným dětem ve 125 zemích světa. V Evropě jsou pouze dvě země, ve kterých SOS dětské vesničky nejsou provozovány, je to Ukrajina a Slovensko.

„Hermann Gmeiner (1919 – 1986) patřil mezi hrstku lidí, kteří měli nějakou vizi, neúnavně ji pronásledovali, dokud ji nezměnili ve skutečnost. Chtěl, aby o zavržené děti někdo pečoval jako o své vlastní. Chtěl, aby děti, které nemají kam jít, měly svůj domov.

Chtěl, aby se děti vytržené z kořenů pevně zakotvily do společnosti a chtěl, aby vyrostly silné tak, aby mohly stát na svých vlastních nohách“ (Kutin, 2006).

Za zmínku stojí také samotný název SOS dětských vesniček. Jeho původ totiž není v anglické zkratce SOS (save our souls), jak by se mohlo na první pohled zdát. Název má představovat zkrácený latinský výraz Societas socialis (sociální společnost).

V České republice (resp. v tehdejší Československu) vznikla první SOS dětská vesnička koncem 60. let v Doubí na Karlovarsku. Později vznikla vesnička ve Chvalčově nedaleko Bystřice pod Hostýnem a posléze i v Brně – Medlánkách. Přičemž osud Medlánecké vesničky byl poněkud komplikovanější. Pozemky pro stavbu rodinných domků byly zakoupeny již v 70. letech, ale vzhledem k politickým změnám, ke kterým tenkrát došlo a které se dotkly také zákona o náhradní rodinné péči, byla výstavba domků pozastavena. První dva domy se začaly stavět až v roce 1996 a na další domky již nebyly peníze. Teprve v roce 2002 byl dostavěn zbytek domků a Medlánecká SOS vesnička byla slavnostně otevřena.

Každých pět let ústřední ředitelství SOS dětských vesniček organizuje Obecné shromáždění, které nabízí zástupcům vesniček z celého světa příležitost k setkání, reflexi jejich práce během uplynulých pěti let a pohled do budoucnosti (Clarke, Tumler, 2003).

5.8.2 Organizace SOS dětských vesniček

SOS dětská vesnička je nezávislá, nevládní a nepolitická organizace snažící se poskytnout domov a zázemí dětem, které o své domovy, bezpečí a rodinu přišly. SOS vesničky představují uměle vytvořený systém, ve kterém se matky pěstounky a děti svěřené do jejich péče snaží žít běžný, normální život.

SOS vesničky umožňují biologickým sourozencům zůstat spolu v jedné rodině. Každé dítě má zpravidla v SOS rodině několik sourozenců vlastních a nevlastních. Přirozenou cestou se zde rozvíjejí rodinné vazby, které mnohdy přetrvávají po celý život. Děti v SOS dětských vesničkách žijí podobný život jako jejich vrstevníci. Chodí do běžné školy, školky, věnují se volnočasovým aktivitám. Tým vesničky spolu s dobrovolnými spolupracovníky pořádá pro děti kulturní, sportovní i jiné programy. Chlapci a děvčata různého věku spolu s jejich pěstounskou matkou vyrůstají jako bratři a sestry a tvoří jednu velkou SOS rodinu.

Dětskou vesničku tvoří několik rodinných domků (obvykle 10), ve kterých bydlí matky pěstounky a jejich děti, organizační budovy pro odborný tým vesničky a prostory, ve

kterých děti tráví svůj volný čas. Organizační chod vesničky spravuje ředitel, který ve vesničce zpravidla také bydlí. Do inventáře vesničky patří také asistentka ředitele a správce, ten má na starosti technické zabezpečení vesničky (údržba domků a zahrádek, apod.). Ve vesničce bývá zpravidla několik sociálních pracovníků, které zajišťují styk vesničky s úřady, komunikují se soudy nebo jinými sociálními pracovníky, starají se o styk dětí s kmotry nebo biologickými rodiči. Pedagogové vesničky pomáhají matkám pěstounkám s dětmi, které mají výukové obtíže, dále mají na starost volnočasové aktivity dětí a program na rozvoj jejich osobnosti. S dětskou vesničkou spolupracuje také psycholog. K vesničce neodmyslitelně patří také přítomnost několika rodinných asistentek, tzv. „tet“, které odvádějí a přivádějí děti do školy a ze školy, hlídají děti, když matky pěstounky nemohou, jezdí s dětmi na letní tábory apod. Tato činnost má většinou dobrovolnický charakter.

5.8.3 Současný stav SOS dětských vesniček u nás

V současné době jsou v České republice aktivní dvě SOS dětské vesničky. SOS dětská vesnička ve Chvalčově nedaleko Bystřice pod Hostýnem a SOS dětská vesnička v Brně – Medlánkách. Činnost SOS dětské vesničky v Doubí u Karlových Varů byla dočasně pozastavena pro aktuální nedostatek matek pěstounek. Nyní se plánuje její opětovné otevření.

SOS dětská vesnička ve Chvalčově se nachází v půvabné krajině Hostýnských vrchů. Matky pěstounky, které žijí ve zdejší SOS vesničce, si umístění vesničky do krásné přírody pochvalují. Říkají, že umístění vesničky je ideální pro výchovu malých dětí. S těmi většími už je prý trochu problém, protože se na malé vesnici začínají dříve či později nudit a je patrné, že jim schází lesk a šum větších měst. Dětskou vesničku ve Chvalčově tvoří 9 domečků a správní budovy. Nyní zde žije 6 matek pěstounek, které se starají o 24 dětí. Kapacita vesničky se pohybuje kolem 55 dětí, takže se v budoucnosti plánuje výběr dalších pěstounských matek i dětí. Jeden z domků SOS vesničky je vyhrazen pro ředitele, který zde žije i se svou rodinou.

SOS dětskou vesničku v Brně – Medlánkách tvoří deset nízkoenergetických domů pro deset rodin. V současné době jsou obydleny všechny rodinné domky. Ve vesničce se tedy nachází celkem 10 matek pěstounek a 42 dětí. Každý z domků má dvě podlaží a je plně vybaven. V přízemí se nachází obývací hala s kuchyňským koutem a pracovna. V patře jsou tři dětské pokoje a ložnice pro matku pěstounku. Dům je pro všechny děti z vesničky jejich domovem. Místem, které mohou kdykoli navštívit, i když už žijí mimo vesničku.

5.8.4 Matky pěstounky

Matkou pěstounkou se zpravidla stává žena ve věku 30 – 45 let, která je svobodná, ovdovělá nebo rozvedená. Protože koncept SOS dětských vesniček na roli otce nepamatuje, budoucí matka pěstounka by neměla žít v trvalém partnerském svazku. Z důvodu velké fyzické, psychické i časové náročnosti, kterou výchova 5 – 7 dětí vyžaduje, by neměla budoucí matka pěstounka mít ve výchově své vlastní děti. Většinou se tedy pěstounkami v SOS dětských vesničkách stávají bezdětné ženy nebo matky, které již své vlastní děti vychovaly, takže nevyžadují jejich každodenní péči. V každém případě to bývají ženy se silným mateřským instinktem, které nalézají smysl a naplnění v poskytování lásky, péče a bezpečí opuštěným a potřebným dětem. Budoucí matky pěstounky by také měly mít dobrý zdravotní stav a kromě praktických dovedností v péči o děti a vedení domácnosti také některé osobnostní vlastnosti jako je trpělivost, laskavost, píle, tolerance, vytrvalost, morální bezúhonnost apod.

5.8.5 Mužský prvek v SOS dětských vesničkách

Ženský element je v SOS dětských vesničkách zastoupen velmi slně, přičemž důraz se klade na jeho mateřskou složku. Mužský element je ve vesničkách zastoupen jen ve velmi malé míře a dětem v SOS dětských vesničkách zřejmě chybí „otcovský“ prvek ve výchově. Ačkoli muž žijící přímo v rodině ve vesničkách není přítomen, snaží se vedení vesniček mužský vzor do struktury života ve vesničce plánovitě začlenit ve formě mužů – ředitelů, vychovatelů, pedagogů, psychologů a údržbářů.

Z výzkumu, který provedl Matějček, Kovařík a Bubleová (1997) vyplývá, že muže z SOS dětských vesniček charakterizuje vysoká delikvence, kriminalita a neúspěšnost v rodinných vztazích. Autoři studie spojují tuto skutečnost s nedostatkem otcovské autority a vzoru mužského sebeovládání, statečnosti, odpovědnosti a podobných vlastností, které do výchovy vnáší právě mužský prvek.

5.8.6 Vize SOS dětských vesniček

„Konání dobra a šíření laskavosti není o žádné metodě, ale o sdílení pocitů lásky a odpovědnosti, kterou máme pro druhé“ (H. Gmeiner, in Kirchebner, 2006).

Podle ročenky SOS – Kinderdorf (2004/2005) **každé dítě**

vyrůstá v rodině – uvnitř rodiny je každé dítě chráněno a těší se pocitu sounáležitosti.

Rodinné prostředí dětem poskytuje pevné základy, na kterých budují své životy.

s láskou – láska a přijetí hojí staré rány a buduje důvěru. Skrze sebepřijetí každé dítě poznává a naplňuje svůj potenciál.

s respektem – děti se účastní rozhodnutí, která ovlivňují jejich životy, a jsou vedeny k převzetí hlavní role na svém vlastním rozvoji.

a pocitem bezpečí – každé dítě je má zajištěny základní požadavky pro zdravý vývoj. Děti jsou chráněny před zneužíváním, zanedbáváním, jsou také chráněny v případě války nebo přírodních katastrof.

Myšlenka SOS dětských vesniček je založena na jednoduchém principu – každé dítě potřebuje matku, vyrůstá spolu s vlastními i nevlastními bratry a sestrami, v jejich vlastním domě, v podpůrném prostředí dětské vesničky.

6. PSYCHICKÁ DEPRIVACE

6.1 POJMOVÉ VYMEZENÍ

„Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu“ (Langmeier, Matějček, 1968).

Psychická deprivace, která se také někdy označuje termínem emoční zanedbávání, představuje stav dlouhodobého nedostatku lásky, vřelého intenzivního vztahu a dostatečného přísunu přiměřených podnětů z prostředí. Často postihuje děti, které vyrůstají v ústavních zařízeních, kde nemají možnost vytvořit si těsné citové pouto k jedné pečující osobě. Stav psychické deprivace můžeme pozorovat i u dětí z tzv. normálních rodin, mnohdy dobře materiálně zabezpečených, kde rodiče z nejrůznějších důvodů nejsou schopni dětem poskytnout dostatek lásky a vřelosti.

Pokud průvodní projevy nejsou natolik výrazné, dramatické a zřetelně ohraničené, užíváme termínu **psychická subdeprivace**.

6.2 ZÁKLADNÍ PSYCHICKÉ POTŘEBY

Dítě se rodí do světa značně nehotové a zcela závislé na svém prostředí. Aby vůbec mohlo přežít, musí být plně uspokojovány jeho biologické potřeby (potrava, tekutiny, teplo, ochrana před nebezpečím atd.). Aby se dítě mohlo vyvíjet v psychicky zdravou a silnou osobnost, existují i potřeby psychické, které musí být od počátku jeho života v dostatečné míře uspokojovány.

Matějček, Bubleová a Kovařík (1997) definovali **5 takových vitálních potřeb**:

Potřeba určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů. Její uspokojení umožňuje naladit organismus na žádoucí úroveň aktivity.

Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, tj. smysluplného světa. Uspokojení této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nezpracovatelné, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Jde tedy o základní podmínky pro jakékoli učení.

Potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobě matky a k osobám dalších primárních vychovatelů. Náležité uspokojování této potřeby přináší dítěti pocit životní jistoty a je podmínkou pro žádoucí vnitřní integraci jeho osobnosti.

Potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty, z jejíhož uspokojení vychází zdravé uvědomění vlastního já, vlastní identity. To pak je dále podmínkou pro osvojení užitečných společenských rolí a hodnotných cílů životního snažení.

Potřeba otevřené budoucnosti nebo životní perspektivy. Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí a podněcuje a udržuje v člověku jeho životní aktivitu.

6.3 TYPOLOGIE PROJEVŮ PSYCHICKÉ DEPRIVACE

Na základě pozorování chování dětí vyrůstajících v ústavní péči, bylo popsáno pět typů projevů psychické deprivace. Matějček, Bubleová a Kovařík (1997) podávají jejich podrobný popis:

1. Typ „normoaktivní“ či relativně dobře přizpůsobený

Jde o děti, které procházejí ústavním prostředím poměrně nejméně dotčeny. Dosáhly určité rovnováhy a v podmínkách podnětového ochuzení. Už na přelomu prvního roku si najdou v ústavu „své místo“ a „své lidi“. Bývají to často tzv. miláčkové, na něž se soustřeďuje pozornost většiny vychovatelů – podněcují v dospělých citově kladnou odezvu. Jejich vyrovnanost v „chráněném“ prostředí ústavu je ovšem vratká a může se snadno zhroutit pod tlakem nezvyklých nároků života mimo ústav. Budiž řečeno, že děti tohoto typu jsme v tzv. normálních dětských domovech nacházeli nejvíce – rozhodně více než 50%.

2. Typ hypoaktivní či útlumový

Děti takto charakterizované reagují na ústavní prostředí snížením celkové aktivity, emoční apatií, nezájmem, oslabením funkční hodnoty podnětů, celkovým poklesem výkonu a učení i v jednoduchých úkolech. Zaměřují se především na svět věcí a neosobních událostí. Mají-li své hračky, bývají spokojené – dovedou však být i agresivní vůči dětem, které je ruší. Vůči vychovatelům bývají „neúčastné“. Nejčastěji jde o děti, které si už do ústavního prostředí přinášejí určitou mentální retardaci, byť třeba lehkého stupně. Nacházeli jsme je většinou v tehdejších zvláštních školách internátních.

3. Typ sociálně hyperaktivní

Tyto děti se zřejmě snaží dosáhnout v celkové podnětové chudobě ústavního prostředí co největšího přísunu sociálních podnětů. Jsou nápadné tím, že běhají za každým vychovatelem, za každým návštěvníkem, za cizími lidmi a snaží se upoutat jejich pozornost. Neznají citovou vázanost, neznají věrnost. Pro tento svůj rozptýlený sociální zájem si vytvářejí málo příležitostí ke hře, k učení, k práci. Jejich sociální chování a způsoby komunikace zůstávají na nízké úrovni. V učení i při dobré inteligenci zaostávají. Tvořily velkou část osazenstva zvláštních škol internátních.

4. Typ sociálně provokativní

Snaha po navázání sociálního kontaktu se u těchto dětí projevuje násilným, rušivým, provokujícím způsobem vůči vychovatelům a často agresivním chováním vůči druhým dětem, které jsou v daném případě jejich konkurenty v získávání citového příklonu dospělých. Jeví se jako mimořádně vzdorovité, dráždivé, „neovladatelné“ – jsou-li však s vychovatelem samy, bývají „jako vyměněné“, tj. přítulné a hodné. Navázání kontaktu s nimi bývá ovšem velmi obtížné. Mají tendenci vytvářet si „neúnosné“ životní situace. Z tzv. normálních dětských domovů bývaly překládány do domovů se zvýšenou výchovnou péčí, čili do zařízení víceméně nápravných.

5. Typ charakterizovaný náhradním uspokojováním potřeb

Nedostatek podnětů z oblasti citové a sociální vede tyto děti ke snaze o získání podnětů z jiných oblastí, a to na nižší úrovni. Příznačné je přejídání, masturbace a jiné autoerotické aktivity, narcistické tendence, agresivita vůči slabším, šikanování, žalování, trápení zvířat apod. Setkávali jsme se s nimi nejčastěji v domovech se zvýšenou výchovnou péčí, mnohdy však i v dětských psychiatrických léčebnách, odkud se ovšem vracely po málo úspěšné léčbě zpět do dětských domovů.

6.4 DŮSLEDKY PSYCHICKÉ DEPRIVACE A SUBDEPRIVACE

Psychická deprivace představuje velmi vážné narušení psychického vývoje, které se projeví v chování, řeči, sociálním začlenění, postihuje celou strukturu osobnosti i životní orientaci postiženého dítěte.

Na tomto místě stručně shrneme rané i pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace podle Koluchové (2002):

U dětí útlého věku, tedy do tří let, se deprivace projevuje **opožd'ováním celého psychomotorického vývoje**. Nápadná je **povrchnost a nediferencovanost citů a sociálních vztahů**, **chudší duševní obzor**, **nezúčastněná nebo rozmrzelá nálada**, **nedětsky vážný výraz**. Citlivým ukazatelem deprivace je **řeč**. Předpokladem normálního vývoje řeči u kojenců a batolat je totiž individuální kontakt s matkou a s dalšími blízkými osobami, kladné citové ladění a smysluplnost okolního světa. V ústavní péči, hlavně při změnách prostředí jsou tyto předpoklady omezeny.

V předškolním věku přetrvává u deprivovaných dětí **povrchnost citových vztahů**. Potřeba někomu patřit je výrazná – děti se upínají na sestry nebo vychovatelky, dožadují se „nové maminky“, nebo si idealizují své rodiče, na které si nepamatují, nebo s nimiž nic dobrého neprožili. U hluboce deprivovaných dětí – z velmi špatných rodin – se projevuje značné **opožďení řeči**, jejich řeč není někdy rozvinuta až do pěti let. Deprivované děti z dětských domovů i z dysfunkčních rodin **nebývají většinou zralé pro školu**, je proto potřeba odložit školní docházku.

Ve školním věku mají téměř všechny deprivované děti **horší prospěch**, než odpovídá jejich skutečným intelektovým schopnostem. Tato skutečnost se nedá vysvětlit jen zanedbaností ve špatných rodinách. I děti z dětských domovů, které jsou i v mimoškolní době v péči pedagogicky vzdělaných vychovatelů, projevují tento rys, stejně jako **menší motivaci pro učení**. Deprivace se také projevuje **nápadnostmi a výkyvy v chování, zvláště v sociálním styku**.

V pubertálním a adolescentním věku se projevují důsledky prožité deprivace situace ve vztahu ke kolektivu, v sociálním začleňování (**nespokojenost se sociální pozicí, neadekvátní sebehodnocení**), dále to bývá **posunutá hierarchie hodnot, nežádoucí rysy charakteru, zvýšené nebezpečí vzniku závislosti na alkoholu, drogách**, atd.

I v případě, že se deprivovaní jedinci **v dospělosti** dostanou do lepšího prostředí, mohou mít **problémy v partnerských vztazích**, jako rodiče bývají **nejistí ve výchově svých dětí**. Zůstanou-li v prostředí sociálně problematickém, pak se jejich deprivace postižení ještě zvýrazňuje. Prožitá deprivace se jako významný činitel uplatňuje při **trestné činnosti**.

Náprava psychické deprivace

Dlouho přetrvával názor, že psychická deprivace je irepabilní, tedy nenapravitelná. Děti, které vyrůstaly v ohrožujícím nebo deprivujícím prostředí, byly z tohoto prostředí odebrány a umístěny do výchovy ústavní. Ta sice mohla přinést dětem určité zlepšení v oblasti znalostí nebo návyků, ale v žádném případě nemohla poskytnout dostatečnou citovou složku, která by pomohla dítěti překonat jeho potíže vzniklé dlouhodobou deprivací. Až s rozvojem náhradní rodinné péče se poukázalo na fakt, že psychický vývoj dětí v náhradních rodinách je překvapivě dobrý a dochází k vyrovnávání deprivace poškození v oblasti psychomotorické, citové i sociální.

Kvalitní náhradní rodina je tedy nejvýznamnějším, rozhodujícím a nezastupitelným faktorem pro nápravu psychické deprivace.

„Pěstounská rodina má pro přijaté dítě velký význam, velkou léčebnou sílu. Toto obecné zjištění je však třeba upřesnit. Nemusí se to povést vždy a v každé pěstounské rodině, i když pěstouni mají nejlepší snahu pomoci dítěti. A samozřejmě se to ani nemůže podařit tam, kde nebyla pro přijetí dítěte dobrá motivace. Musí to být rodina vhodná právě pro daný typ dítěte. Platí tu již před mnoha lety formulovaná zásada **„vhodné dítě do vhodné rodiny“**.“ (Koluchová, 2002, str. 90).

VÝZKUMNÁ ČÁST

1. CÍL VÝZKUMU A FORMULACE HYPOTÉZ

Test tří stromů pro rodinnou diagnostiku propracoval Portugalec Corboz. Jako první u nás s tímto testem pracovala Sedláková, která se také pokusila vytyčit základní kritéria pro kvantitativní hodnocení testu. Další práce na sebe nenechaly dlouho čekat. Nejvýznamnější je pravděpodobně rozsáhlý výzkum Reiterové (2001). My se pokoušíme navázat na práce kolegů z minulých let a potvrdit tak jemnou diskriminační schopnost tohoto testu pro diagnostiku rodinných vztahů, tentokrát v oblasti náhradní rodinné péče.

Hlavním cílem výzkumu naší diplomové práce bylo ověření platnosti projektivní metody testu tří stromů v diagnostice rodinného soužití a další prohloubení poznatků o této metodě, tedy zjištění a popsání diskriminačních vlastností testu tří stromů v psychologické diagnostice rodinných vztahů a jejich poruch. Protože se touto problematikou před námi zabývalo již několik diplomantek, je z tohoto hlediska naše práce do značné míry konfirmační.

Náš výzkum se pokusil aplikovat tuto projektivní metodu rodinné diagnostiky do prostředí náhradní rodinné péče. Z tohoto hlediska má naše práce explorační charakter. Zajímá nás, jakým způsobem se změní vnímání rodiny dětmi, které byly umístěny z dětského domova do SOS dětské vesničky. Budeme porovnávat výsledky Testu tří stromů u dětí žijících v SOS dětských vesničkách, které tvoří náš experimentální soubor, s dětmi, které vyrůstají v dětských domovech, ty vytvořily naši kontrolní skupinu.

Děti v SOS dětských vesničkách vyrůstají v rodinném prostředí vesničky, které tvoří matka pěstounka a skupiny vlastních a nevlastních sourozenců. Domníváme se, že způsob tohoto soužití, který se značně blíží rodinnému modelu výchovy, se promítne do kreseb těchto dětí.

Předpokládáme, že se na kresbách tří stromů dětí z SOS dětských vesniček v položce zobrazení rodičovských stromů bude objevovat matka pěstounka. V položce zobrazení sourozeneckých stromů předpokládáme výskyt sourozenců jak vlastních tak i sourozenců nevlastních.

Protože se prostředí dětské vesničky svým rodinným charakterem liší od prostředí dětských domovů, očekáváme, že se dětské kresby dětí žijících v SOS dětských vesničkách od kreseb dětí z dětských domovů budou lišit i v jiných znacích.

Stanovili jsme tyto hypotézy:

H1 : Kresby tří stromů dětí z SOS dětských vesniček se budou výrazně lišit v položce zobrazení osob na kresbě od kreseb tří stromů dětí z dětských domovů

H2 : Kresby tří stromů dětí z SOS dětských vesniček se budou v některých znacích výrazně lišit od kreseb dětí z dětských domovů

H3 : Kresby rodiny dětí z SOS dětských vesniček se budou v některých znacích výrazně lišit od kreseb dětí z dětských domovů

Formulace hypotéz je záměrně obecná. Z každé výše uvedené hypotézy vyplývá několik hypotéz dalších. Pro jejich velké množství považujeme za zbytečné je na tomto místě jednotlivě vyjmenovávat, budou blíže popsány v dalším textu (viz. Analýza dat – deskripce a interpretace výsledků).

2. POPIS VÝZKUMNÉHO SOUBORU, PROSTŘEDÍ A PODMÍNEK VÝZKUMU

2.1 VÝZKUMNÝ SOUBOR

Našeho výzkumu se zúčastnilo celkem 110 dětí z různých typů zařízení pro ústavní a náhradní rodinnou péči. Výzkumný soubor tvořily všechny děti ve věku základní školní docházky, které byly v době sběru dat přítomny v námi navštíveném zařízení náhradní rodinné péče nebo v ústavním zařízení a byly ochotné spolupracovat. Vytvořili jsme dva soubory dětí – experimentální a kontrolní.

Popis experimentálního souboru

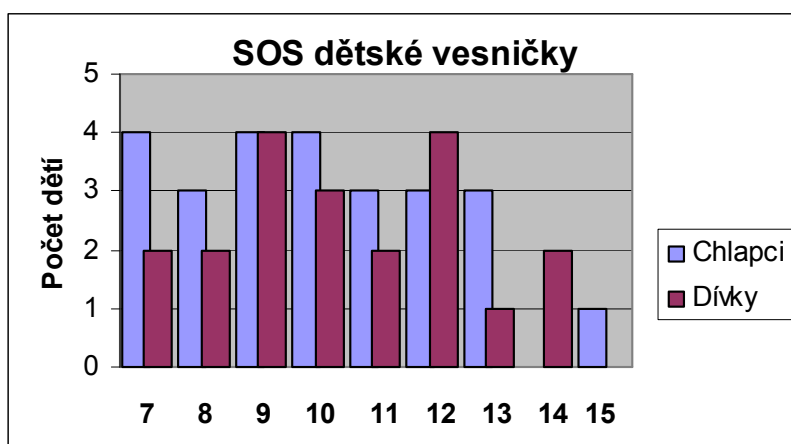
Experimentální soubor tvořily děti z SOS dětských vesniček. Na území České republiky jsou tohoto času aktivní pouze dvě SOS dětské vesničky (ve Chvalčově nedaleko Bystřice pod Hostýnem a v Brně – Medlánkách), celkem v nich vyrůstá XXX dětí. Abychom měly dostatek dat pro kvantitativní analýzu, neomezovali jsme výběr dětí na úzce vymezený věkový vzorek, ale zahrnuli jsme do výzkumu všechny děti žijící v SOS dětských vesničkách ve věku základní školní docházky.

Tabulka 1: Počet dětí v experimentálním souboru vzhledem k věku a pohlaví

	Věk dětí									Celkem
	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Chlapci	4	3	4	4	3	3	3	0	1	25
Dívky	2	2	4	3	2	4	1	2	0	20
Celkem	6	5	8	7	5	7	4	2	1	45

Experimentální soubor tvoří celkem 45 dětí z obou SOS dětských vesniček, průměrný věk dětí je 10,2 let. Podrobný přehled počtu dětí v experimentálním souboru vzhledem k věku a pohlaví podává tabulka 1 a graf 1.

Graf 1: Počet dětí v experimentálním souboru vzhledem k věku a pohlaví

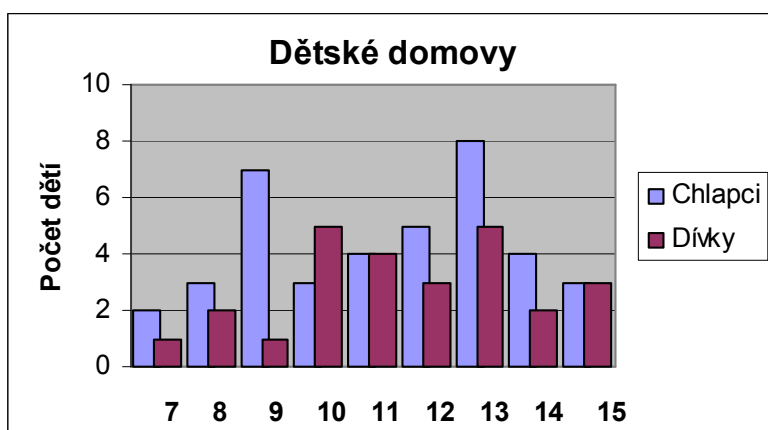
Popis kontrolního souboru

Kontrolní skupinu tvoří děti stejné věkové kategorie žijící v dětských domovech, které svolily ke spolupráci na našem výzkumu. Protože počty dětí, které bylo možné zařadit do výzkumu, byly v dětských domovech převážně nízké, bylo třeba navštívit hned několik ústavních zařízení. Celkem jsme navštívili deset dětských domovů. Konkrétně s námi na výzkumu spolupracovaly dětské domovy v Lichnově, Miloticích nad Opavou, Uherském Hradišti, Brně, Vranově u Brna, Strážnici a Uherském Ostrohu. Kontrolní soubor tedy tvoří celkem 65 dětí z dětských domovů, z toho 26 dívek a 39 chlapců. Průměrný věk dětí kontrolního souboru je 11,4 let.

Tabulka 2: Počet dětí v kontrolním souboru vzhledem k věku a pohlaví

	Věk dětí									Celkem
	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Chlapci	2	3	7	3	4	5	8	4	3	39
Dívky	1	2	1	5	4	3	5	2	3	26
Celkem	3	5	8	8	8	8	13	6	6	65

Graf 2: Počet dětí v kontrolním souboru vzhledem k věku a pohlaví

Věková hranice dětí byla určena základní povinnou školní docházkou. Věk dětí se tedy pohybuje v rozmezí od 7 do 15 let. Tím jsme dostali poměrně značný věkový rozptyl vzorku. Průměrný věk dětí ve výzkumném souboru je 10,8 let. Kontrolní i experimentální skupinu bychom tak mohli rozdělit na dvě dílčí skupiny – na děti mladšího školního věku (1. – 5. třída ZŠ, tedy 6 – 10 let) a děti staršího školního věku (6. – 9. třída ZŠ, tedy 11 – 15let). Získali bychom tak věkově homogenní skupiny s menším počtem zkoumaných osob ve skupinách. To by ale zároveň mohlo znamenat nedostatek dat pro kvantitativní analýzu a možnost zkreslení výsledků. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli pracovat s celým výzkumným souborem dětí, byť s větším věkovým rozptylem.

Rozložení pohlaví dětí v obou skupinách je relativně vyrovnané. Z hlediska výzkumného cíle jej však nepovažujeme za významné. Abychom vyloučili vliv inteligence jako intervenující proměnné, nezařadili jsme do výzkumného souboru děti navštěvující zvláštní nebo praktické základní školy.

2.2 PODMÍNKY VÝZKUMU

Dětské domovy a SOS dětské vesničky byly nejdříve kontaktovány písemnou žádostí o umožnění výzkumu v jejich zařízení. Pár dní po odeslání písemné žádosti byla jednotlivá zařízení kontaktována telefonicky a celý projekt byl podrobně představen řediteli nebo

ředitelce zařízení. V případě, že ředitel/ka zařízení souhlasil/a se zařazením do výzkumu, pokusili jsme se dohodnout vhodný termín testování, který by co nejméně narušoval denní program dětí.

Vlastní sběr dat probíhal ve dnech od 11. 9. 2006 do 10. 10. 2006 ve výše uvedených dětských domovech a SOS dětských vesničkách. Protože jsem se snažila přizpůsobit časovým možnostem dětí tak, aby jejich rozvrh dne nebyl výrazně narušen, sběr dat probíhal v odpoledních až večerních hodinách, tedy v době kdy se děti vrátily ze školy a měly za sebou své povinnosti i koníčky. Avšak nikdy déle než do doby jejich večere.

Sběr dat probíhal individuální formou, tedy s každým dítětem zvlášť. Většinou mi vedení navštíveného zařízení vyšlo vstříc a poskytlo nerušenou místnost, ať už to byla pracovna vychovatelek, dočasně uvolněný pokojík některých z dětí, obývací pokoj nebo herna, kde jsem si s dětmi kreslila a povídala. Pouze v jednom případě jsem byla nucena pracovat s dětmi na zahradě. Přestože podmínky k testování nebyly úplně pohodlné, byly vyhovující (k dispozici byl zahradní nábytek). A protože žádné z dětí nic nenamítalo, naopak byly rády, že mohou pracovat venku, přestala jsem naléhat na poskytnutí pracovny. Prostředí velké zahrady, vzrostlých stromů a počasí slunného babího léta dalo onomu testování velmi zajímavou atmosféru.

Pro dobrou spolupráci s dětmi jsem se snažila navodit přátelskou atmosféru důvěry a minimalizovat tak počáteční ostych či nedůvěru. Děti ale byly převážně v kontaktu milé a kamarádké a většinou ochotně plnily moje úkoly. Čas kreslení ani rozhovorů nebyl nijak limitován. Každému dítěti bylo poskytnuto libovolné množství času tak, aby mohlo vyjádřit vše, co mělo potřebu sdělit či nakreslit. V průměru pak jedno testování trvalo asi 35 minut.

V některých zařízeních byl přístup velmi vstřícný a pohostinný, v jiných méně. Avšak většinou jsme se setkali se zájmem vychovatelek a matek pěstounek jak o naši práci, tak o její pozdější výsledky. Celý výzkum byl velmi náročný nejen z časového hlediska, proto veškerá ochota a spolupráce ze strany všech pracovníků a dětí námi navštívených zařízení byla velmi vítaným a ceněným jevem.

3. POUŽITÉ METODY K ZÍSKÁNÍ DAT

Stěžejní metodou našeho výzkumu byl **projektivní Test tří stromů**. Test tří stromů jsme doplnili následným **inquiry**. Při inquiry jsme vycházeli ze schématu otázek k vedení rozhovoru nad kresbou Tří stromů, které vypracovala a ve své diplomové práci použila Ženčáková (2002).

Jako podpůrná metoda nám při výzkumu sloužila **Kresba rodiny**. Pro lepší pochopení rodinné situace dítěte, zejména pak jeho vztahu k rodičům a sourozencům, jsme doplnili Kresbu rodiny **polostrukturným rozhovorem**. Tento rozhovor se řídil schématem otázek, které jsme za tímto účelem vytvořili.

Ke zjištění objektivních informací o dětech (jejich věk, pohlaví, počet sourozenců vlastních, nevlastních, délka pobytu v současném typu zařízení, frekvence styku a vztah dítěte s vlastními rodiči a sourozenci, jiné významné osoby v životě dítěte, apod.) jsme vytvořili **dotazník určený pro vychovatele** dětí, případně jejich sociální pracovníce.

Kompletní znění otázek k vedení rozhovoru nad Kresbou rodiny a Testem tří stromů včetně dotazníků pro vychovatele jsou uvedeny v přílohách (Přílohy 1 – 3).

Abychom zabránili možným perseveracím z Testu tří stromů do Kresby rodiny, administrovali jsme nejdříve Kresbu rodiny a až poté jsme s dětmi provedli Test tří stromů s následným inquiry. Dotazník pro vychovatele jsme většinou ponechali v daném zařízení a poprosili o jeho laskavé vyplnění a odeslání zpět. Návratnost dotazníků byla úspěšná, ovšem ne všechny položky v nich byly vždy vyplněny.

Informace, které jsme získali pomocí podrobného rozhovoru nad kresbami dětí a které jsme získali od jejich vychovatelů, jsme využili zejména při kvalitativním zpracování kazuistických rozborů, kde nám pomohli ke snadnějšímu a hlubšímu porozumění rodinné situace dětí. K matematicko – statistické analýze dat jsme použili pouze položky, na kterých má dítě zvolit nejvíce a nejméně sympatický strom. S ostatními položkami jsme při matematicko – statistické analýze dat nepracovali. Nedílnou součástí kvalitativních analýz bylo také pozorování dětí při plnění zadaných úkolů.

3.1 KRESBA TŘÍ STROMŮ

Test tří stromů je projektivní grafický test zaměřený na diagnostiku rodinných vztahů, jehož autorem je R. J. Corboz. Podle Corboze se v Testu tří stromů objevují sociální dimenze, děti v něm nevědomě projikují své vztahy k rodičům (nebo jiným významným osobám). Podstatu testu i jeho administraci jsme již podrobně popsali výše.

Administrace probíhala následovně – děti měly tužkou č. 2 na čistý, bílý list papíru velikosti A4 (předložen podélně) nakreslit tři stromy. Gumování bylo povoleno, čas k práci nebyl nijak omezen. Po dokončení kresby byly děti vyzvány, aby ke každému stromu napsaly, kdo z rodiny, včetně jich samých, by to mohl být. Přesná instrukce zněla: „*Nakresli tři stromy.*“ „*A teď ke každému stromu napiš, kdo z rodiny by to mohl být. I ty bys mohl být jeden strom, pokud chceš.*“ Následovalo inquiry, při kterém byly děti dotazovány na jednotlivé stromy a charakteristiky kresby.

Kritéria pro kvantitativní analýzu Testu tří stromů se poprvé pokusila vytyčit Sedláková (1993) ve své diplomové práci. Od té doby se postupně vyvíjela. My při vyhodnocování dat našeho výzkumu kombinujeme již osvědčená kritéria s některými vlastními znaky. Pro přehlednost na tomto místě uvádíme kompletní přehled hodnotících kritérií, která jsme použili.

Kritéria pro hodnocení Testu tří stromů:

1. Zobrazení osob na kresbě

- strom matky pěstounky
- strom vlastní matky
- strom vlastního otce
- identifikační strom
- strom vlastního sourozence 1
- strom vlastního sourozence 2
- strom vlastního sourozence 3
- strom nevlastního sourozence 1
- strom nevlastního sourozence 2
- strom jiného člena rodiny
- strom nečlena rodiny

2. Typ stromů

- jehličnatý
- listnatý
- palma
- vánoční
- specifický

3. Dominance některého stromu

- strom matky pěstounky
- strom vlastní matky
- strom vlastního otce
- identifikační strom
- strom vlastního sourozence
- strom nevlastního sourozence
- strom jiného člena rodiny
- strom nečlena rodiny

4. Plošné rozložení stromů

- souměrné a pravidelné
- asymetrické, nepravidelné
- posun všech stromů doprava
- posun všech stromů doleva
- posun všech stromů nahoru
- posun všech stromů dolů
- izolace jednoho stromu

5. Kresebné provedení stromů

- všechny stromy velké
- všechny stromy malé
- všechny stromy střední
- různě veliké stromy

6. Nápadný velikostní rozdíl

- nápadný velikostní rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem rodičovským

- nápadný velikostní rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem vlastního sourozence
- nápadný velikostní rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem nevlastního sourozence

7. Poloha identifikačního stromu

- uprostřed
- na kraji
- osamocen
- nezobrazen

8. Velikost identifikačního stromu

- velký
- malý
- střední
- nezobrazen

9. Podobnost stromů:

- rodičovské stromy
- strom rodič – dítě
- stromy vlastních sourozenců
- stromy nevlastních sourozenců
- strom vlastního a nevlastního sourozence
- identifikační strom a strom matky pěstounky
- identifikační strom a strom vlastní matky
- identifikační strom a strom vlastního otce
- identifikační strom a strom vlastního sourozence
- identifikační strom a strom nevlastního sourozence
- jiné stromy

10. Vzájemný dotyk a propletenost stromů na kresbě:

- rodičovské stromy
- strom rodič – dítě
- stromy vlastních sourozenců
- stromy nevlastních sourozenců
- strom vlastního a nevlastního sourozence

- identifikační strom a strom matky pěstounky
- identifikační strom a strom vlastní matky
- identifikační strom a strom vlastního otce
- identifikační strom a strom vlastního sourozence
- identifikační strom a strom nevlastního sourozence
- jiné stromy

11. Detailní doplňky:

- listy
- plody
- šišky
- krajina
- lidé
- zvířata
- slunce
- obloha
- dutina
- kořeny
- tráva
- kůra
- atypické

12. Umístění detailních doplňků na stromech:

- vlastní matka
- matka pěstounka
- vlastní otec
- identifikační strom
- stromy vlastních sourozenců
- stromy nevlastních sourozenců
- jiný strom
- mimo stromy

13. Zvláštní znamení

- příliš chudá kresba
- malé stromy
- škrtání

- stínování
- gumování

14. Volba nejvíce sympatického stromu

- vlastní matka
- matka pěstounka
- vlastní otec
- identifikační strom
- vlastní sourozenec
- nevlastní sourozenec
- jiný člen rodiny
- nečlen rodiny

15. Volba nejméně sympatického stromu

- vlastní matka
- matka pěstounka
- vlastní otec
- identifikační strom
- vlastní sourozenec
- nevlastní sourozenec
- jiný člen rodiny
- nečlen rodiny

3.2 KRESBA RODINY

Kresba rodiny je oblíbenou technikou, která se používá v praxi dětské klinické i poradenské psychologie. Dítě do své kresby promítá symbolické ztvárnění rodiny a jejích členů tak, jak je subjektivně vnímá a prožívá. Ve způsobu zobrazení jednotlivých členů dítě vyjadřuje svoje pocity a postoje k jednotlivým osobám. Při interpretacích nesmíme zapomínat na fakt, že projekce může být odrazem skutečnosti nebo fantazijního přání. Podrobným popisem této techniky jsme se zabývali v kapitole o grafických projektivních metodách.

Administrace probíhala následovně: děti měly na čistý list papíru velikosti A4 (položený podélně) nakreslit obrázek rodiny, k dispozici měly tužku č. 2 a gumu, čas nebyl nijak

omezen. Přesná instrukce zněla: „*Nakresli obrázek Vaší rodiny.*“ Následoval polostrukturovaný rozhovor s dítětem o jeho rodině, jednotlivých zobrazených i nezobrazených osobách a jiných charakteristikách v jeho kresbě.

Při kvantitativní analýze Kresby rodiny jsme se nechali inspirovat Reiterovou (2001) a **zvolili tato hodnotící kritéria:**

1. Zobrazení osob na kresbě

- postava vlastní matky
- postava matky pěstounky
- postava vlastního otce
- identifikační postava
- postavy vlastních sourozenců
- postavy nevlastních sourozenců
- postavy jiných členů rodiny
- postavy nečlenů rodiny
- zvíře
- dům

2. Dominance osoby

- vlastní matka
- matka pěstounka
- vlastní otec
- identifikační postava
- vlastní sourozenec
- nevlastní sourozenec
- jiný člen rodiny
- nečlen rodiny

3. Plošné zobrazení

- souměrné a pravidelné
- asymetrické, nepravidelné
- posun všech postav doprava
- posun všech postav doleva
- posun všech postav nahoru

- posun všech postav dolů
- izolace jedné postavy

4. Poloha identifikační postavy

- uprostřed
- na kraji
- osamocena
- nezobrazena

5. Nápadné zobrazení jednotlivých členů

- vlastní matka
- matka pěstounka
- vlastní otec
- identifikační postava
- vlastní sourozenec
- nevlastní sourozenec

6. Popis vyobrazené situace

- prostý výčet osob
- zobrazení konfliktu
- vyobrazení harmonie
- vyobrazení spolupráce
- dům jako zobrazení rodiny

7. Zvláštní znamení v kresbě

- příliš chudá kresba
- malé postavy
- škrtní
- stínování
- gumování
- jiné

4. ANALÝZA DAT – DESKRIPTACE A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ

4.1 KVANTITATIVNÍ ZPRACOVÁNÍ STANOVENÝCH HYPOTÉZ

Získaná data, která jsme zakódovali dle výše popsaných kritérií, jsme zpracovali pomocí matematicko – statistických metod. Rozdíly v položkách Testu tří stromů a Kresby rodiny u sledovaných skupin probandů jsme zjišťovali pomocí Pearsonova χ^2 – kvadrátu v kontingenčních tabulkách. Za statisticky významné považujeme rozdíly na 5% a 1% hladině významnosti.

Při statistickém zpracování dat jsme využili počítačový program Statistica verze 7.1 firmy StatSoft.

Statistické ověření hypotéz:

H1 : Kresby tří stromů dětí z SOS dětských vesniček se budou výrazně lišit v zobrazení osob na kresbě od kreseb tří stromů dětí z dětských domovů

V rámci této hypotézy jsme provedli podrobný rozbor znaku zobrazení osob na kresbě. Zajímal nás jednak celkový výskyt jednotlivých osob užší i širší rodiny zobrazených na kresbě testu tří stromů v rámci skupiny dětí žijících v SOS dětských vesničkách a skupiny dětí z dětských domovů. Pozornost jsme také věnovali jejich vzájemným kombinacím v rámci obou skupin. Hledali jsme statisticky významné rozdíly mezi oběma skupinami dětí.

Výsledky analýzy jsou přehledně uvedeny v tabulkách 3 – 5.

V tabulkách používáme tyto zkratky:

SOS – experimentální soubor (děti z SOS dětských vesniček), DD – kontrolní soubor (děti z dětských domovů); MP – strom/postava matky pěstounky, VM – strom/postava vlastní matky, O – strom/postava vlastního otce, RS – rodičovské stromy/postavy, ID – identifikační strom/postava, VS – strom/postava vlastního sourozence, NS – strom/postava nevlastního sourozence, JČR – strom/postava jiného člena rodiny, NČR – strom/postava nečlena rodiny.

Zobrazení osob nukleární rodiny na kresbě

Tabulka 3: Zobrazení osob na kresbě

	Skupina				p
	SOS		DD		
Strom matky pěstounky	30	66,67%	0	0,00%	0,00000**
Strom vlastní matky	0	0,00%	43	66,15%	0,00000**
Strom vlastního otce	0	0,00%	35	53,85%	0,00000**
Identifikační strom	26	57,78%	27	41,54%	0,09376
Strom vlastního sourozence 1	36	80,00%	43	66,15%	0,11250
Strom vlastního sourozence 2	12	26,67%	16	24,62%	0,80814
Strom vlastního sourozence 3	1	2,22%	8	12,31%	0,05777
Strom nevlastního sourozence 1	22	48,89%	4	6,15%	0,00000**
Strom nevlastního sourozence 2	6	13,33%	1	1,54%	0,01272*
Strom jiného člena rodiny	1	2,22%	8	12,31%	0,05777
Strom nečlena rodiny	1	2,22%	10	15,38%	0,02367*

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Z tabulky 3 vidíme, že děti z SOS dětských vesniček do kresby tří stromů znázornily identifikační strom v 57,78%. Což znamená, že ve více než polovině případů děti z SOS dětských vesniček do kresby tří stromů nakreslily samy sebe. Děti z dětských domovů do kresby tří stromů projikovaly samy sebe ve 41, 54% případů. Rozdíl v zobrazení identifikačního stromu není mezi skupinami statisticky významný (Chí – kvadrát = 2,808687, při df = 1, p = 0,09376).

Stromy představující vlastní sourozence se v kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytly celkem 49krát, v kresbách dětí z dětských domovů celkem 67krát. Podle tabulky 3 vidíme, že v zobrazení vlastních sourozenců na kresbách tří stromů není mezi skupinami statisticky významný rozdíl.

Stromy představující nevlastní sourozence dětí z SOS dětských vesniček nakreslily celkem 28krát, zatímco děti z dětských domovů stromy představující nevlastní sourozence nakreslily pouze 5krát. **V zobrazení nevlastních sourozenců na kresbě tří stromů je mezi oběma skupinami statisticky významný rozdíl na 5% i 1% hladině významnosti** (pro první stromy nevlastních sourozenců byl χ^2 – kvadrát roven 26,90508, při $df = 1$, $p = 0,00000$, pro druhé stromy nevlastních sourozenců byl χ^2 – kvadrát roven 6,208258, při $df = 1$, $p = 0,01272$).

Z tabulky 3 dále vyplývá, že 66,67% dětí z SOS dětských vesniček do kresby projikovalo matku pěstounku, zatímco vlastní matku nebo vlastního otce do kresby neprojikovalo ani jedno dítě žijící v SOS dětské vesničce. Můžeme tedy konstatovat, že **pokud se na kresbě dětí z SOS dětských vesniček vyskytl rodičovský strom, vždy (tedy ve 100% případů) tento strom představoval matku pěstounku.** Žádný z biologických rodičů dětí z SOS dětských vesniček se na jejich kresbách nevyskytoval. Je pochopitelné, že děti žijící v dětských domovech do svých kreseb matku pěstounku nezobrazily, protože žádnou nemají. **V zobrazení matky pěstounky na kresbách tří stromů je tedy mezi skupinami statisticky významný rozdíl na hladině významnosti 1% a menší** (χ^2 – kvadrát = 59,58333, při $df = 1$, $p = 0,00000$).

Děti z dětských domovů vlastní matku do kresby tří stromů zobrazily v 66,15%, vlastního otce v 53,85%. Protože děti z SOS dětských vesniček své vlastní rodiče nezobrazovaly vůbec, **jsou rozdíly v zobrazení vlastních rodičů do kresby tří stromů mezi oběma skupinami statisticky významné na 1% hladině významnosti a menší** (pro zobrazení vlastní matky na kresbě je χ^2 – kvadrát = 48,87486, při $df = 1$, $p = 0,00000$, pro zobrazení vlastního otce na kresbě je χ^2 – kvadrát = 35,53846, při $df = 1$, $p = 0,00000$).

Za významné považujeme výskyt matky pěstounky na kresbách dětí z SOS dětských vesniček a současné nezobrazení ani jednoho z vlastních rodičů dětí v kresbách tří stromů.

Procentuální zastoupení matky pěstounky v kresbě (66,67%) je velmi blízké procentuálnímu zastoupení vlastních matek na kresbách dětí z dětských domovů (66,15%). **Můžeme usuzovat na pevnou vazbu, která se mezi matkou pěstounkou a dětmi svěřenými do její péče vytváří.**

Zobrazení dalších osob na kresbě testu tří stromů

Tabulka 4: Zobrazení dalších osob na kresbě

	Skupina				p
	SOS		DD		
Jiný člen rodiny	1	2,22%	8	12,31%	0,05777
Nečlen rodiny	1	2,22%	10	15,38%	0,02367*

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Za jiného člena rodiny považujeme výskyt členů širší rodiny dětí (např. vlastní i nevlastní prarodiče – babičky a dědečkové, apod.). Za nečleny rodiny považujeme tety a strýce, kteří nejsou v evidentním příbuzenském poměru k dětem. Většinou se jedná o přitele a přítelkyně rodičů dětí. Za nečleny rodiny považujeme také zobrazení strýců a tet z dětských domovů, vychovatele, učitele, kamarády a kamarádky dětí, aj.

Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček byl pouze v jednom případě znázorněn strom jiného člena rodiny a jedenkrát strom, který znázorňoval osobu, jenž do SOS rodiny nepatří. Na kresbách dětí z dětských domovů se stromy jiných členů rodiny a tzv. nečlenů rodiny objevovaly častěji.

Osm dětí (12,31%) z dětských domovů do svých kreseb znázornilo jiného člena rodiny, avšak učinilo tak pouze jedno dítě z SOS dětských vesniček (2,22%). Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný (χ^2 – kvadrát = 3,600368, při $df = 1$, $p = 0,05777$), ovšem hodnota p je natolik nízká, že se můžeme domnívat, že při větším zkoumaném vzorku by se mohl rozdíl mezi skupinami ukázat jako statisticky významný. Nejčastěji zobrazovanými jinými členy rodiny se stali prarodiče dětí, zejména pak babička.

Strom nečlena rodiny se vyskytl v 15,38% kreseb dětí z dětských domovů, zatímco na kresbách dětí z SOS dětských vesniček pouze v 1 případě, tedy ve 2,22%. **Tento rozdíl je statisticky významný na hladině významnosti 5%** (χ^2 – kvadrát = 5,118709, při $df = 1$, $p = 0,02367$). Jako nejčastější nečlen rodiny byl dětmi z dětských domovů zobrazován strýc,

potom teta a kamarád/ka. V jednom případě dítěte z SOS dětské vesničky jsme v kresbě tři stromů zaznamenali znázornění psa.

Kombinace zobrazených osob na kresbě

Tabulka 5a: Kombinace zobrazených osob na kresbě (identifikační strom byl na kresbě tři stromů přítomen)

	Skupina				p
	SOS		DD		
ID + RS + RS	0	0,00%	12	18,46%	0,00226**
ID + RS + VS	10	22,22%	7	10,77%	0,10229
ID + RS + NS	2	4,44%	0	0,00%	0,08629
ID + VS + VS	4	8,89%	4	6,15%	0,58706
ID + VS + NS	6	13,33%	0	0,00%	0,00247**
ID + NS + NS	3	6,67%	1	1,54%	0,15775

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Kombinace dvou rodičovských stromů s identifikačním stromem se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček nevyskytla ani v jednom případě, avšak u dětí z dětských domovů byla tato kombinace (spolu s kombinací dvou rodičovských stromů se stromem vlastního sourozence) nejčastější – vyskytla se na 12 kresbách, tedy v 18,46% případů. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Chí – kvadrát = 9,324961, při df = 1, p = 0,00226).

Nejčastější kombinací nakreslených stromů, kterou volily děti z SOS dětských vesniček, bylo zobrazení identifikačního stromu spolu se stromem rodičovským a stromem vlastního sourozence. Tuto kombinaci nakreslilo 22,22% dětí z SOS dětských vesniček a 10,77% dětí z dětských domovů. Mezi sledovanými skupinami dětí není v této kombinaci zobrazených osob statisticky významný rozdíl (Chí – kvadrát = 2,669467, při df = 1, p = 0,10229).

Statisticky významný rozdíl se neprokázal ani v kombinaci zobrazení identifikačního stromu spolu se stromem rodičovským a stromem nevlastního sourozence. Tuto kombinaci zvolilo 4,44% dětí z SOS dětských vesniček, přičemž u dětí z dětských domovů se nevyskytla ani jednou (Chí – kvadrát = 2,942387, při df = 1, p = 0,08629).

Zobrazení identifikačního stromu pouze se stromy nevlastních sourozenců se vyskytlo na třech kresbách dětí z dětských domovů (6,67%) a na jedné kresbě dítěte z dětského domova (1,54%). Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný (Chí – kvadrát = 1,995646, při df = 1, p = 0,15775).

Ani v kombinaci identifikačního stromu se stromy vlastních sourozenců, kterou zvolilo 8,89% dětí z SOS dětských vesniček a 6,15% dětí z dětských domovů se neprokázal statisticky významný rozdíl mezi skupinami (Chí – kvadrát = 0,2949556, při df = 1, p = 0,58706).

Kombinace identifikačního stromu se stromem vlastního a nevlastního sourozence se vyskytla v na šesti kresbách dětí z SOS dětských vesniček (13,33%), avšak ani u jednoho dítěte z dětského domova. **Rozdíl mezi skupinami je v tomto případě statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Chí – kvadrát = 9,166667, při df = 1, p = 0,00247).

Tabulka 5b: Kombinace zobrazených osob na kresbě (identifikační strom nebyl na kresbě tří stromů přítomen)

	Skupina				p
	SOS		DD		
RS + RS + VS	0	0,00%	12	18,46%	0,00226**
RS + VS + VS	6	13,33%	4	6,15%	0,19781
RS + VS + NS	7	15,56%	1	1,54%	0,00538**
RS + NS + NS	3	6,67%	0	0,00%	0,03481*
VS + VS + VS	1	2,22%	8	12,31%	0,05777
VS + VS + NS	1	2,22%	0	0,00%	0,22730

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Kombinace dvou rodičovských stromů se stromem vlastního sourozence se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček nevyskytla ani v jednom případě, zatímco u dětí z dětských domovů byla tato kombinace (spolu s kombinací dvou rodičovských stromů s identifikačním stromem – viz. výše) nejčastější a vyskytla se na 12 kresbách, tedy v 18,46% případů. **Rozdíl mezi sledovanými skupinami dětí je v této kombinaci zobrazených osob statisticky významný na 1% hladině významnosti** ($\chi^2 = 9,324961$, při $df = 1$, $p = 0,00226$).

Zobrazení jednoho rodičovského stromu a dvou stromů vlastních sourozenců na kresbě tří stromů zvolilo 6 dětí z SOS dětských vesniček (13,33%) a 4 děti z dětských domovů (6,15%). Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný ($\chi^2 = 1,658462$, při $df = 1$, $p = 0,19781$).

Kombinace jednoho rodičovského stromu se stromem vlastního a nevlastního sourozence byla druhá nejčastější na kresbách dětí z SOS dětských vesniček (volilo ji 15,56% dětí). Na kresbách dětí z dětských domovů se vyskytla pouze v jediném případě (1,54%). **Rozdíl mezi skupinami je v tomto typu kombinace statisticky významný na 1% hladině významnosti** ($\chi^2 = 7,747193$, při $df = 1$, $p = 0,00538$).

Zobrazení rodičovského stromu se dvěma stromy nevlastních sourozenců se vyskytlo na třech kresbách dětí z SOS dětských vesniček (6,67%), v kresbách dětí z dětských domovů se tato kombinace nevyskytla. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 5% hladině významnosti** ($\chi^2 = 4,454829$, při $df = 1$, $p = 0,03481$).

Kombinace tří stromů vlastních sourozenců se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytla pouze jednou (tj. 2,22%), avšak tato kombinace byla druhou nejčastější kombinací zobrazení osob na kresbě tří stromů u dětí z dětských domovů (12,31%). Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný ($\chi^2 = 3,600368$, při $df = 1$, $p = 0,05777$), ale hodnota p je natolik nízká, že se můžeme domnívat, že při větším počtu zkoumaných osob by se mohl rozdíl mezi skupinami ukázat jako statisticky významný.

Zobrazení dvou vlastních sourozenců s jedním nevlastním se ve všech kresbách obou skupin vyskytla pouze jedenkrát a to na kresbě dítěte z SOS dětské vesničky. Rozdíl mezi skupinami v tomto případě není statisticky významný.

Nejčastější kombinací zobrazených osob na kresbách tří stromů dětí z SOS dětských vesniček bylo zobrazení identifikačního stromu spolu se stromem rodičovským a stromem vlastního sourozence. Druhou nejčastější kombinací bylo zobrazení rodičovského stromu se stromem vlastního a nevlastního sourozence. O třetí příčku se dělí zobrazení rodičovského stromu se stromy vlastních sourozenců a zobrazení identifikačního stromu se stromy vlastních a nevlastních sourozenců. *Nezapomínejme na fakt, že rodičovský strom, pokud se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček objevil, vždy představoval strom matky pěstounky.*

Nejčastějšími kombinacemi zobrazených osob na kresbách tří stromů dětí z dětských domovů byly kombinace zobrazení rodičovských stromů s identifikačním stromem a kombinace zobrazení rodičovských stromů se stromem vlastního sourozence. Druhou nejčastější kombinací pak bylo zobrazení třech vlastních sourozenců. Třetí nejčastější kombinací na kresbách dětí z dětských domovů pak bylo zobrazení identifikačního stromu se stromem rodičovským a stromem vlastního sourozence.

Ze statistického testování hypotézy 1 vyplývá, že jsme v zobrazení osob na kresbě tří stromů dětí z SOS dětských vesniček a dětí z dětských domovů našli 7 statisticky významných rozdílů na 5% a 1% hladině významnosti. Dále jsme prokázali 5 statisticky významných rozdílů na 5% a 1% hladině významnosti v kombinacích těchto zobrazených osob. **Můžeme tedy konstatovat, že platnost hypotézy 1 byla potvrzena.**

H2 : Kresby tří stromů dětí z SOS dětských vesniček se budou v některých znacích výrazně lišit od kreseb dětí z dětských domovů

Abychom mohli výše popsanou hypotézu potvrdit nebo zamítnout, provedli jsme podrobnou analýzu těchto znaků kresby tří stromů: typ stromů, dominance některého stromu, plošné rozložení stromů, kresebné provedení stromů, velikost identifikačního stromu, nápadný velikostní rozdíl mezi stromy, poloha identifikačního stromu, podobnost stromů, vzájemný dotyk a popletenost stromů, přítomnost detailních doplňků v kresbě a jejich umístění, zvláštní znamení v kresbě, volba nejvíce sympatického a nejméně sympatického stromu.

U výše popsanych znaků jsme hledali statisticky významné rozdíly mezi skupinami dětí z SOS dětských vesniček a dětí z dětských domovů. Výsledky analýzy jsou přehledně uvedeny v tabulkách (Tabulka 6 – 20).

Sledovaný znak 1: Typ stromů

Tabulka 6: Typy stromů pro jednotlivé osoby

Strom	Skupina	Jehličnatý		Listnatý		Palma		Vánoční		Jiný		p
MP	SOS	12	26,67%	18	40,00%	0		0		0		0,00000
	DD	0		0		0		0		0		
VM	SOS	0		0		0		0		0		0,00000
	DD	12	18,46%	29	44,62%	2	3,08%	0		0		
O	SOS	0		0		0		0		0		0,00000
	DD	12	18,46%	23	36,92%	0		0		0		
ID	SOS	10	22,22%	16	35,56%	0		0		0		0,11002
	DD	15	23,08%	12	18,46%	0		0		0		
VS 1	SOS	10	22,22%	23	51,11%	1	2,22%	1	2,22%	1	2,22%	0,75940
	DD	13	20,00%	27	41,54%	1	1,54%	1	1,54%	1	1,54%	
VS 2	SOS	6	13,33%	6	13,33%	0		0		0		0,37719
	DD	4	6,15%	12	18,46%	0		0		0		
VS 3	SOS	1	2,22%	0		0		0		0		0,07394
	DD	1	1,54%	7	10,77%	0		0		0		
NS 1	SOS	9	20,00%	13	28,89%	0		0		0		0,00000
	DD	2	3,08%	2	3,08%	0		0		0		
NS 2	SOS	3	6,67%	2	4,44%	0		0		1	2,22%	0,08388
	DD	1	1,54%	0		0		0		0		
JČR	SOS	1	2,22%	0		0		0		0		0,24319
	DD	3	4,62%	4	6,15%	0		0		1	1,54%	
NČR	SOS	0		1	2,22%	0		0		0		0,02367
	DD	0		10	15,38%	0		0		0		

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Tabulka 7: Výskyt jehličnatých, listnatých a jiných stromů

	Skupina			
	SOS		DD	
Jehličnatý strom	52	38,51%	63	32,30%
Listnatý strom	79	58,51%	127	65,13%
Palma	1	0,74%	3	1,54%
Vánoční strom	1	0,74%	1	0,51%
Jiný typ stromu	2	1,48%	2	1,03%

Podle tabulky 7 vidíme, že stromy listnaté se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček i na kresbách dětí z dětských domovů vyskytovaly častěji než stromy jehličnaté – listnaté stromy tvořily u obou skupin sledovaných dětí vždy více než polovinu nakreslených stromů. Sporadicky se na kresbách dětí obou skupin vyskytovaly také palmy a vánoční stromy. Zřídka jsme zaznamenali také výskyt stromu jiného typu, za který jsme považovali strom atypický, nezařaditelný do výše popsanych kategorií, případně pařez.

Statisticky významné rozdíly mezi skupinami v typech stromů jsme zaznamenali u všech rodičovských stromů (tzn. u stromů matek pěstounek, u stromů vlastních matek a u stromů otců), u stromů nevlastních sourozenců a u stromů osob, které nepatří mezi členy užší rodiny. Souhrnný přehled těchto rozdílů podává tabulka 6.

Děti z SOS dětských vesniček nakreslily strom matky pěstounky ve 12 případech (26,67%) jehličnatý, zatímco v 18 případech (40%) nakreslily strom listnatý. Děti z dětských domovů matku pěstounku nemají, je tedy logické, že strom tohoto typu nekreslily. Rozdíl mezi skupinami je tedy statisticky významný na 1% hladině významnosti (χ^2 – kvadrát = 59,58333, při $df = 2$, $p = 0,00000$).

Ve skupině dětí z dětských domovů byl strom vlastní matky téměř v polovině případů (44,62%) nakreslen jako listnatý, jehličnatý v 18,46% a dvakrát jako palma (3,08%). Strom vlastního otce tyto děti kreslily také častěji listnatý (36,92%) než jehličnatý (18,46%). Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček se stromy jejich vlastních rodičů neobjevovaly vůbec, nemůžeme tedy ani hodnotit jejich typ. V těchto znacích je mezi skupinami statisticky významný rozdíl na 1% hladině významnosti (pro strom vlastní matky je χ^2 – kvadrát =

48,87486, při $df = 3$, $p = 0,00000$, pro strom vlastního otce je $\chi^2 - \text{kvadrát} = 35,53846$, při $df = 2$, $p = 0,00000$).

Statisticky významný rozdíl jsme zaznamenali také při analýze osob, které nepatří do rodiny. Děti z dětských domovů takový strom zobrazily v deseti případech (15,38) a na všech deseti kresbách se jednalo o listnatý strom. Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček se objevil takový strom pouze v jediném případě a byl nakreslen listnatý. Tento rozdíl je statisticky významný na 5% hladině významnosti ($\chi^2 - \text{kvadrát} = 5,118709$, při $df = 1$, $p = 0,02367$).

Sledovaný znak 2: Dominance některého stromu

Tabulka 8: Dominance některého stromu

	Skupina				p
	SOS		DD		
Strom matky pěstounky	14	31,11%	0	0,00%	0,00000**
Strom vlastní matky	0	0,00%	14	21,54%	0,00086**
Strom vlastního otce	0	0,00%	19	29,23%	0,00007**
Identifikační strom	5	11,11%	2	3,08%	0,08966
Strom vlastního sourozence	9	20,00%	15	23,08%	0,70085
Strom nevlast. sourozence	2	4,44%	1	1,54%	0,35756
Strom jiného člena rodiny	0	0,00%	1	1,54%	0,40324
Strom nečlena rodiny	0	0,00%	3	4,62%	0,14396

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Jako dominantní hodnotíme takový strom, který zaujímá v prostoru nejvíce místa a je výrazně větší než ostatní stromy.

Při pohledu na tabulku 8 vidíme, že sledovaný znak dominance některého stromu se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytl ve 30 případech (z celkového počtu 45 kreseb). Nejčastěji se tento znak vyskytoval na stromu představujícím matku pěstounku,

31,11% dětí z SOS dětských vesniček nakreslilo strom matky pěstounky jako dominantní. Strom matky pěstounky se v kresbách dětí z dětských domovů nevyskytoval, nenesl tedy ani znak dominance. **Rozdíl mezi skupinami je v tomto případě statisticky významný na hladině 1% a nižší** (χ^2 – kvadrát = 23,17130, při $df = 1$, $p = 0,00000$).

Rodičovské stromy na kresbách dětí z dětských domovů nesly znak dominance ve 33 případech, přičemž 19 dětí (29,23%) nakreslilo dominantní strom otcovský a 14 dětí (21,54%) nakreslilo dominantní strom mateřský. Stromy vlastních rodičů se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vůbec neobjevují, nenesou tedy ani znak dominance. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na hladině významnosti 1% a menší** (χ^2 – kvadrát pro znak dominance na stromě vlastního otce je 15,90025, při $df = 1$, $p = 0,00007$; χ^2 – kvadrát pro dominantní strom vlastní matky je 11,10577, při $df = 1$, $p = 0,00086$).

Z tabulky výsledků vyplývá, že žádné další rozdíly ve znaku dominance některého stromu mezi sledovanými skupinami dětí nejsou statisticky významné. Můžeme z ní ale konstatovat, že po umístění dominance na rodičovských stromech se sledovaný znak nejčastěji vyskytoval na stromech vlastních sourozenců. Dominantní strom vlastního sourozence se vyskytl ve 20% kreseb dětí z SOS dětských vesniček a ve 23,08% kreseb dětí z dětských domovů. Identifikační strom jako dominantní jsme vyhodnotili v 5 kresbách dětí z SOS dětských vesniček (11,11%) a jen ve dvou kresbách dětí z dětských domovů (3,08%).

Výskyt dalších dominantních stromů v kresbách dětí obou skupin byl spíše zřídka. Dominantní stromy nevlastních sourozenců jsme zaznamenali na dvou kresbách dětí z SOS dětských vesniček (4,44%) a na jedné kresbě dětí z dětských domovů (1,54%). Jak jsme se již výše zmínili, rozdíly mezi skupinami nejsou statisticky významné.

Na kresbách dětí z dětských domovů jsme dále zaznamenali jeden dominantní strom jiného člena rodiny (1,54%) a tři dominantní stromy osob, které nejsou členy nukleární rodiny (4,62%). Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček jsme dominanci na takových stromech nezaznamenali ani v jediném případě. Ani v tomto případě nejsou rozdíly mezi sledovanými skupinami dětí signifikantní.

Sledovaný znak 3: Plošné rozložení stromů

Tabulka 9: Plošné rozložení stromů

	Skupina SOS		Skupina DD		Celkem
Souměrné, symetrické	19	42,22%	24	36,92%	43
Asymetrické, nepravidelné	3	6,67%	1	1,54%	4
Posun všech stromů doprava	7	15,56%	6	9,23%	13
Posun všech stromů doleva	12	26,67%	27	41,54%	39
Posun všech stromů nahoru	3	6,67%	2	3,08%	5
Posun všech stromů dolů	0	0,00%	1	1,54%	1
Izolace jednoho stromu	1	2,22%	4	6,15%	5

Pearsonův Chí – kvadrát je 7,023363 při $df = 6$, $p = 0,31870$

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Z tabulky 9 vidíme, že ve 42,22% byly stromy na kresbách dětí z SOS dětských vesniček zobrazeny souměrně a symetricky, zatímco stromy na kresbách dětí z dětských domovů byly takovým způsobem zobrazeny v 36,92%. Stromy na kresbách dětí z dětských domovů byly nejčastěji posunuté vlevo, děti tak učinily ve 41,54%. Posun všech stromů doleva byla také druhým nejčastějším plošným zobrazením stromů na kresbách dětí z SOS dětských vesniček (26,67%). Na sedmi kresbách (15,56%) dětí z SOS dětských vesniček byl patrný posun všech stromů doprava, na kresbách dětí z dětských domovů byl tento posun patrný v 6 případech (9,23%). Asymetrické a nepravidelné ztvárnění stromů bylo častější u dětí z SOS dětských vesniček (6,67%) než u dětí z dětských domovů (1,54%).

Posun všech stromů nahoru se v kresbách dětí vyskytoval častěji než posun všech stromů dolů, tato tendence byla stejná u obou skupin. U 6,67% dětí z SOS dětských vesniček byl patrný posun všech stromů nahoru, posun všech stromů dolů jsme v jejich kresbách nezaznamenali. Na kresbách dětí z dětských domovů jsme posun stromů nahoru registrovali ve dvou případech (3,08%), posun všech stromů dolů jen v jednom případě (1,54%).

Izolace jednoho stromu byla častější na kresbách dětí z dětských domovů (6,15%) než na kresbách dětí z SOS dětských vesniček (2,22%).

Ve znaku plošné rozložení stromů jsme mezi skupinami nezjistili statisticky významný rozdíl (Pearsonův Chí – kvadrát je 7,023363 při $df = 6$, $p = 0,31870$).

Sledovaný znak 4: Kresebné provedení stromů

Tabulka 10: Kresebné provedení stromů

	Skupina				Celkem
	SOS		DD		
Všechny stromy velké	18	40,00%	19	29,23%	37
Všechny stromy malé	3	6,67%	10	15,38%	12
Všechny stromy středně velké	10	22,22%	12	18,46%	22
Různě velké stromy	15	33,33%	24	36,92%	39

Pearsonův Chí – kvadrát je 4,118900 při $df = 3$, $p = 0,24891$

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Za malý strom považujeme strom, který nedosahuje velikosti jedné třetiny výšky papíru, tedy 7 centimetrů. Střední strom hodnotíme, pokud je velikost stromu v rozmezí 7 – 11 centimetrů. Za velký považujeme strom, který je větší než 11 centimetrů.

Skupina dětí z dětských domovů nejčastěji kreslila různě velké stromy (36, 92%). Kresby, na kterých byly všechny tři stromy různě velké, byly časté i ve skupině dětí z SOS dětských vesniček (33,33%). Nejčastěji ale děti z SOS dětských vesniček nakreslily všechny stromy velké (40%), tento způsob zobrazení byl častý i na kresbách dětí z dětských domovů, vyskytoval se v 29,23%.

Středně veliké stromy se vyskytovaly ve 22,22% kreseb dětí z SOS dětských vesniček a v 18,46% kreseb dětí z dětských domovů. Všechny stromy malé nakreslilo 10 dětí z dětských domovů (15,38%) a jen tři děti z SOS dětských vesniček (6,67%).

U sledovaného znaku kresebné provedení stromů jsme mezi skupinami nezjistili statisticky významný rozdíl (Pearsonův Chí – kvadrát je 4,118900 při $df = 3$, $p = 0,24891$).

Sledovaný znak 5: Poloha identifikačního stromu

Tabulka 11: Poloha identifikačního stromu

	Skupina				Celkem
	SOS		DD		
Uprostřed	5	11,11%	8	12,31%	13
Na kraji	21	46,67%	18	27,69%	39
Osamocen	0	0,00%	1	1,54%	1
Nezobrazen	19	42,22%	38	58,46%	57

Pearsonův Chí – kvadrát je 4,777997 při $df = 3$, $p = 0,18880$

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Více než polovina dětí z SOS dětských vesniček do své kresby znázornilo identifikační strom (57,78%). Z celkového počtu 26 identifikačních stromů experimentální skupiny byl tento strom v naprosté většině případů zobrazen v poloze na kraji (ve 46,67%), pouze pětkrát se nacházel uprostřed (11,11%).

Více než polovina dětí z dětských domovů svůj identifikační strom do kresby neznázornilo vůbec (58,46%). Pokud se na kresbách dětí kontrolní skupiny identifikační strom objevil, jeho nejčastější poloha byla na kraji (27,69%), méně často se identifikační strom vyskytoval uprostřed (12,31%). Pouze v jednom případě byl identifikační strom osamocen od ostatních stromů.

Z výsledků tabulky 11 můžeme konstatovat poznatek, který platí pro obě skupiny probandů: **pokud děti na kresbě znázornily svůj identifikační strom, nejčastěji se vyskytl v poloze na kraji.**

U sledovaného znaku poloha identifikačního stromu jsme mezi skupinami nezjistili statisticky významný rozdíl (Pearsonův Chí – kvadrát je 4,777997 při $df = 3$, $p = 0,18880$).

Sledovaný znak 6: Velikost identifikačního stromu

Tabulka 12: Velikost identifikačního stromu

	Skupina				Celkem
	SOS		DD		
Velký	13	28,89%	9	13,85%	22
Malý	2	4,44%	11	16,92%	13
Střední	11	24,44%	7	10,77%	18
Nezobrazen	19	42,22%	38	58,46%	57

Pearsonův Chí – kvadrát je 10,90438 při $df = 3$, $p = 0,01226^*$

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Děti z SOS dětských vesniček nejčastěji svůj identifikační strom zobrazily jako velký (28,89%), téměř stejně často jej kreslily středně veliký (24,44%). Pouze ve dvou případech z celkových 26 identifikačních stromů experimentální skupiny byl identifikační strom zobrazen jako malý (4,44%).

Na kresbách dětí z dětských domovů byl identifikační strom nejčastěji nakreslen malý, děti tak činily v 16,92% případů. Méně často identifikační strom znázornily veliký (ve 13,85% případů) a středně veliký (v 10,77% případů).

Ve znaku velikost identifikačního stromu jsme zjistili statisticky významný rozdíl mezi skupinami na 5% hladině významnosti (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 10,90438 při $df = 3$, $p = 0,01226$).

Sledovaný znak 7: Nápadný velikostní rozdíl mezi stromy

Tabulka 13: Nápadný velikostní rozdíl mezi stromy

	Skupina				p
	SOS		DD		
Rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem rodičovským	1	2,22%	3	4,62%	0,50974
Rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem vlastního sourozence	1	2,22%	1	1,54%	0,79186
Rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem nevlastního sourozence	1	2,22%	1	1,54%	0,79186
Rozdíl mezi jinými stromy	4	8,89%	7	10,77%	0,74654

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

V rámci tohoto znaku nás zajímal především nápadný velikostní rozdíl (rozdíl větší než 11 centimetrů) mezi identifikačním stromem a stromy rodičovskými, stromy vlastních a nevlastních sourozenců a jinými stromy.

Zjistili jsme, že nápadný velikostní rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem rodičovským se vyskytl pouze jedenkrát ve skupině dětí z SOS dětských vesniček (2,22%) a třikrát ve skupině dětí z dětských domovů (4,62%).

Nápadný velikostní rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem vlastního sourozence jsme zaznamenali jednou ve skupině dětí z SOS dětských vesniček (2,22%) a jednou ve skupině dětí z dětských domovů (1,54%). Situace byla zcela shodná se stromy identifikačními a stromy nevlastních sourozenců.

Nápadný velikostní rozdíl mezi jinými stromy se vyskytoval častěji v souboru dětí z dětských domovů (10,77%) než v souboru dětí z SOS dětských vesniček (8,89%). Rozdíl mezi skupinami ale není statisticky významný.

U sledovaného znaku nápadný velikostní rozdíl mezi stromy jsme nezjistili statisticky významný rozdíl mezi skupinami, upozorňujeme však, že výskyt tohoto znaku byl velmi nízký v obou skupinách.

Sledovaný znak 8: Podobnost mezi stromy

Tabulka 14: Podobnost mezi stromy

	Skupina				p
	SOS		DD		
Identifikační strom a strom matky pěstounky	5	11,11%	0	0,00%	0,00595**
Identifikační strom a strom vlastní matky	0	0,00%	5	7,69%	0,05687
Identifikační strom a strom vlastního otce	0	0,00%	5	7,69%	0,05687
Identifikační strom a strom vlastního sourozence	11	24,44%	5	7,69%	0,01428*
Identifikační strom a strom nevlastního sourozence	4	8,89%	0	0,00%	0,01434*
Rodičovské stromy	0	0,00%	7	10,77%	0,02291*
Stromy vlastních sourozenců	19	42,22%	8	12,31%	0,00034**
Stromy nevlastních sourozenců	1	2,22%	1	1,54%	0,79186
Strom vlastního a nevlastního sourozence	6	13,33%	1	1,54%	0,01272*

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Za podobné stromy považujeme stromy, které jsou zobrazeny shodným způsobem, nesou tytéž znaky nebo jsou stejného druhu či typu.

Podobnost mezi identifikačním stromem a stromem matky pěstounky jsme našli v pěti kresbách dětí z SOS dětských vesniček (11,11%), ale ani v jedné kresbě dětí z dětských

domovů. **Tento rozdíl je statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Chí – kvadrát je 7,566138 při $df = 1$, $p = 0,00595$).

Podobnost mezi identifikačním stromem a stromem vlastní matky jsme pozorovali na pěti kresbách dětí z dětských domovů (7,69%). Ve stejném množství se vyskytla i podobnost mezi identifikačním stromem a stromem vlastního otce. Protože děti z SOS dětských vesniček své vlastní rodiče do kresby nezobrazily, podobnost mezi identifikačním stromem a stromem matky či otce se u nich nevyskytla. Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný, ale hodnota p je natolik nízká, že se můžeme domnívat, že při větším vzorku by se tento rozdíl mohl ukázat jako průkazný.

Podobnost mezi identifikačním stromem a stromem vlastního sourozence jsme zaznamenali na 11 kresbách dětí z SOS dětských vesniček (24,44%) a na 5 kresbách dětí z dětských domovů (7,69%). **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 5% hladině významnosti** (Chí – kvadrát je 6,003592 při $df = 1$, $p = 0,01428$).

Podobnost mezi identifikačními stromy a stromy nevlastních sourozenců jsme našli na 4 kresbách dětí z SOS dětských vesniček (8,89%), ale ani na jedné kresbě dětí z dětských domovů. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 5% hladině významnosti** (Chí – kvadrát je 5,995807 při $df = 1$, $p = 0,01434$).

Rodičovské stromy si byly podobné na sedmi kresbách dětí z dětských domovů (10,77%). Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček se ani v jednom případě nevyskytly dva rodičovské stromy současně, logicky tedy u nich ani nemůžeme hledat jejich podobnost. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 5% hladině významnosti** (Chí – kvadrát je 5,175504 při $df = 1$, $p = 0,02291$).

V případě stromů vlastních sourozenců shledáváme statisticky významný rozdíl mezi skupinami na 1% hladině významnosti a menší (Chí – kvadrát je 12,84816 při $df = 1$, $p = 0,00034$). Podobnost mezi stromy vlastních sourozenců se objevila na 19 kresbách dětí z SOS dětských vesniček (42,22%) a na 8 kresbách dětí z dětských domovů (12,31%).

Z tabulky 14 je patrné, že stromy nevlastních sourozenců si byly podobné v jednom případě kreseb dětí z SOS dětských vesniček (2,22%) a v jednom případě kreseb dětí z dětských domovů (1,54%). Tento výsledek není statisticky významný.

Šest dětí z SOS dětských vesniček (13,33%) do svých kreseb znázornilo podobnost mezi stromy svých vlastních a nevlastních sourozenců. Avšak podobnost mezi stromy vlastních a nevlastních sourozenců jsme zaznamenali pouze v jedné kresbě dětí z dětských domovů (1,54%). **Tento rozdíl je statisticky významný na 5% hladině významnosti** (Chí – kvadrát je 6,208258 při $df = 1$, $p = 0,01272$).

Sledovaný znak 9: Vzájemný dotyk a propletenost stromů

Tabulka 15: Vzájemný dotyk a propletenost stromů

	Skupina				p
	SOS		DD		
Identifikační strom a strom matky pěstounky	3	6,67%	0	0,00%	0,03481*
Identifikační strom a strom vlastní matky	0	0,00%	0	0,00%	
Identifikační strom a strom vlastního otce	0	0,00%	0	0,00%	
Identifikační strom a strom vlastního sourozence	2	4,44%	2	3,08%	0,70639
Identifikační strom a strom nevlastního sourozence	1	2,22%	0	0,00%	0,22730
Rodičovské stromy	0	0,00%	0	0,00%	
Strom rodič – dítě	4	8,89%	2	3,08%	0,18692
Stromy vlastních sourozenců	4	8,89%	3	4,62%	0,36665
Stromy nevlastních sourozenců	0	0,00%	0	0,00%	
Strom vlastního a nevlastního sourozence	0	0,00%	1	1,54%	0,40324
Jiné stromy	0	0,00%	0	0,00%	

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Velmi zajímavé výsledky analýzy dotyků a vzájemné propletenosti stromů podává tabulka 15. Vidíme, že celkový výskyt tohoto jevu byl častější ve skupině dětí z SOS dětských vesniček než u skupiny dětí z dětských domovů, i když rozdíly mezi sledovanými skupinami dětí nejsou statisticky významné.

Vzájemný dotyk a propletenost stromů na kresbě jsme zaznamenali na 14 kresbách dětí z SOS dětských vesniček, přičemž nejčastěji se vzájemně dotýkaly stromy vlastních sourozenců (8,89%), ve stejné četnosti se také proplétal strom rodičovský (v případě experimentální skupiny se jednalo vždy o strom matky pěstounky) se stromem dětským. Ve třech případech (6,67%) jsme zaznamenali vzájemný dotyk stromu matky pěstounky se stromem identifikačním. Ve dvou případech (4,44%) byl identifikační strom ve vzájemném dotyku se stromem vlastního sourozence a v jednom případě se stromem sourozence nevlastního (2,22%).

Na kresbách dětí z dětských domovů jsme znak vzájemného dotyku a propletenosti stromů zaznamenali pouze v osmi případech, přičemž tento jev byl nejčastější na stromech vlastních sourozenců, kde jsme jej zaznamenali třikrát (4, 62%). Ve dvou případech (3,08%) se na kresbách dětí z dětských domovů vzájemně dotýkaly stromy rodičovské se stromy dětí a ve stejném počtu případů byly propletené stromy identifikační se stromy vlastních sourozenců. Na jedné kresbě (1,54%) jsme zaznamenali vzájemný dotyk stromu vlastního a nevlastního sourozence.

Mezi skupinami jsme zjistili statisticky významný rozdíl pouze v případě vzájemného dotyku a propletenosti identifikačního stromu se stromem matky pěstounky (χ^2 – kvadrát je 4,454829 při $df = 1$, $p = 0,03481$), což je očekávatelný rozdíl, když víme, že děti z dětských domovů matku pěstounku nemají a do svých kreseb ji tedy nezobrazují.

Sledovaný znak 10: Přítomnost detailních doplňků v kresbě

Tabulka 16: Přítomnost detailních doplňků v kresbě

	Skupina				p
		SOS		DD	
Listy	8	17,78	15	23,08	0,50161
Plody	14	31,11%	22	33,85%	0,76374
Šišky	2	4,44%	3	4,62%	0,96625
Krajina	2	4,44%	1	1,54%	0,35756
Lidé	1	2,22%	0	0,00%	0,22730
Zvířata	2	4,44%	0	0,00%	0,08629
Slunce	2	4,44%	3	4,62%	0,96625
Obloha	2	4,44%	1	1,54%	0,35756
Dutina	2	4,44%	12	18,46%	0,03010*
Kořeny	2	4,44%	5	7,69%	0,49265
Tráva	3	6,67%	6	9,23%	0,62952
Kůra	6	13,33%	11	16,92%	0,60858
Atypické	7	15,56%	9	13,85%	0,80257

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Za přítomnost detailů v kresbě jsme považovali výskyt listů, plodů, šišek, lidí a zvířat, znázornění oblohy, slunce apod. Za atypické doplňky kresby jsme považovali vánoční ozdoby na stromech, ozdobení stromů lidským obličejem, písmeny nebo jinými pro stromy netypickými znaky. Doplňky v kresbě mohly být přítomny jak na stromech samotných tak okolo stromů nebo v pozadí kresby.

V kresbách tří stromů dětí jsme zaznamenali celkem 141 detailů, přičemž vůbec nejčastějším doplňkem v kresbách dětí byla přítomnost plodů na stromech. Plody se vyskytovaly na 14 kresbách dětí z SOS dětských vesniček (31,11%) a na 22 kresbách dětí z dětských domovů (33,85%). Podle hodnoty p vidíme, že rozdíl mezi skupinami není statisticky významný.

Druhým nejčastějším doplňkem dětských stromů byly listy. Děti z SOS dětských vesniček listy ozdobily 17,78% svých kreseb, děti z dětských domovů 23% kreseb. V tomto znaku není mezi skupinami významný statistický rozdíl.

Detailní doplněk v kresbě, který nejvíce zaujal naši pozornost, byla přítomnost nebo nepřítomnost dutiny na kmenech stromů. Z experimentální skupiny dětí, tedy ze souboru dětí z SOS dětských vesniček, se dutina vyskytla pouze ve dvou případech (4,44%). Kontrolní skupina dětí, tedy děti z dětských domovů, dutinu nakreslila hned dvanáctkrát, tedy v 18,46%. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 5% hladině významnosti** (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 4,703653 při $df = 1$, $p = 0,03010$). *Na tomto místě jen okrajově připomeneme, že v klasickém testu stromu má přítomnost dutiny závažnou obsahovou významnost – představuje prožitek nějakého traumatu a je tím závažnější, čím výše na kmeni se nachází.*

Děti z obou skupin poměrně často na kresbách tří stromů znázorňovaly kůru stromů nebo kresby ozvlášťovaly jinými, atypickými detaily. Méně často do svých kreseb vyobrazily trávu, kořeny stromů či šišky. Setkaly jsme se také se znázorněním krajiny, oblohy a slunce. Nejméně častým doplňkem v kresbách tří stromů pak bylo zobrazení postav a zvířat na kresbě. V přítomnosti těchto detailů na kresbách tří stromů jsme nezjistili statistickou významnost mezi sledovanými skupinami dětí. Podrobný přehled výskytu doplňků v kresbách dětí, včetně statistické významnosti rozdílů mezi skupinami podává tabulka 16. Umístění detailů na stromy patřícím konkrétním osobám pak názorně shrnuje tabulka 17.

Sledovaný znak 11: Umístění detailů

Tabulka 17: Umístění detailů

	Skupina				p
		SOS		DD	
Strom matky pěstounky	9	20,00%	0	0,00%	0,00017**
Strom vlastní matky	0	0,00%	20	30,77%	0,00004**
Strom vlastního otce	0	0,00%	14	21,54%	0,00086**
Identifikační strom	11	24,44%	10	15,38%	0,23456
Strom vlastního sourozence	14	31,11%	19	29,23%	0,23502
Strom nevlastního sourozence	11	24,44%	2	3,08%	0,00064**
Jiný strom	0	0,00%	10	15,38%	0,00579**
Mimo stromy	9	20,00%	8	12,31%	0,27249

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Ve skupině dětí z SOS dětských vesniček byl nejčastějším místem umístění detailních doplňků strom vlastního sourozence. Děti tento strom ozdobily detaily ve 31,11%. Velmi často děti z SOS dětských vesniček umísťovaly detaily na stromy nevlastních sourozenců a na svůj identifikační strom (v obou případech tak činily ve 24,44%). Devětkrát byly detaily přítomny na stromě matky pěstounky a ve stejném počtu se vyskytovaly mimo stromy (20%).

Děti z dětských domovů nejčastěji umísťovaly detailní doplňky na strom vlastní matky (30,77%) a na strom vlastního sourozence (29,23%). Děti také velmi často také pomocí detailů vylepšily otcovský strom (21,54%). Desetkrát byly detailní doplňky kresby přítomny na identifikačním stromu a na stromech, které nepatřily členům nukleární rodiny (15,38%). Detaily, které se nacházely mimo stromy, se v kontrolní skupině vyskytly osmkrát (12,31%). Jen ve dvou případech jsme zaznamenali přítomnost detailů na stromě nevlastního sourozence (3,08%).

Rozdíly v umístění detailů se ukázaly být statisticky průkazné v umístění detailů na stromě matky pěstounky (Pearsonův Chí – kvadrát je 14,15842 při $df = 1$, $p = 0,00017$), **na stromech mateřských** (Chí – kvadrát je 16,92308 při $df = 1$, $p = 0,00004$), **otcovských**

(Chí – kvadrát je 11,10577 při $df = 1$, $p = 0,00086$), **na stromech nevlastních sourozenců** (Chí – kvadrát je 11,64962 při $df = 1$, $p = 0,00064$) **a v umístění detailů na stromech, které nepatřily členům nukleární rodiny** (Chí – kvadrát je 7,615385 při $df = 1$, $p = 0,00579$). **Všechny tyto rozdíly jsou statisticky významné na 1% hladině významnosti.**

Sledovaný znak 12: Zvláštní znamení v kresbě

Tabulka 18: Zvláštní znamení v kresbě

	Skupina				p
	SOS		DD		
Příliš chudá kresba	26	57,78%	26	40,00%	0,06633
Velmi malé stromy	3	6,67%	8	12,31%	0,33224
Škrtání	2	4,44%	2	3,08%	0,70639
Gumování	4	8,89%	4	6,15%	0,58706
Stínování	2	4,44%	5	7,69%	0,49265
Celkem	37		45		

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Do kategorie zvláštní znamení v kresbě jsme zahrnuli výskyt znaků, které uvádí tabulka 18. Kresbu jako příliš chudou jsme hodnotili v případě, když dítě svou kresbu tří stromů ztvárnilo pouze jednoduše a schematicky, chybělo důmyslnější propracování, přítomnost detailů nebo jiné ozvláštnění stromů. Kresba tří stromů se tak stala pouhým symbolickým projevem. Za velmi malé stromy jsme považovali kresbu takovou, kde velikost všech tří stromů nedosáhla ani do jedné třetiny výšky papíru.

Z tabulky 18 je patrné, že více než polovina dětí z SOS dětských vesniček (57,78%) znázornilo schematickou a jednoduchou kresbu, kterou jsme vyhodnotili jako příliš chudou. U dětí z dětských domovů jsme toto zvláštní znamení kresby zaznamenali ve 40% kreseb. Rozdíl mezi skupinami není v tomto případě statisticky významný, i když hodnota p se blíží statistické významnosti. Rozdíl mezi skupinami by se mohl ukázat jako významný při větším počtu zkoumaných osob.

Velmi malé stromy jsme zaznamenali na třech kresbách dětí z SOS dětských vesniček (6,67%) a na osmi kresbách dětí z dětských domovů (12,31%). Rozdíl mezi skupinami v tomto znaku není statisticky významný.

S jevem, kdy dítě přeškrtnlo celý strom nebo některou jeho část, a nakreslilo jej znovu jsme se setkali dvakrát ve skupině dětí z SOS dětských vesniček (4,44%) a ve stejném počtu u dětí z dětských domovů (3,08%). Rozdíl mezi skupinami se v tomto znaku neukázal jako statisticky významný.

Gumování kresby jsme zaznamenali u čtyř dětí z SOS dětských vesniček (8,89%) a u čtyř dětí z dětských domovů (6,15%). Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný.

Stínování jako zvláštní znamení v kresbě jsme zaznamenali pouze u dvou dětí z SOS dětských vesniček (4,44%), ale u pěti dětí z dětských domovů (7,69%). Tento rozdíl však není statisticky významný.

Sledovaný znak 13: Volba nejvíce sympatického stromu

Tabulka 19: Volba nejvíce sympatického stromu

	Skupina			
	SOS		DD	
Strom matky pěstounky	15	33,33%	0	0,00%
Strom vlastní matky	0	0,00%	14	21,54%
Strom vlastního otce	0	0,00%	18	27,69%
Identifikační strom	12	26,67%	5	7,69%
Strom vlastního sourozence	12	26,67%	19	29,23%
Strom nevlastního sourozence	5	11,11%	2	3,08%
Strom jiného člena rodiny	0	0,00%	3	4,62%
Strom nečlena rodiny	1	2,22%	4	6,15%

Pearsonův Chí – kvadrát je 55,75550 při $df = 7$, $p = 0,00000^{**}$

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Z tabulky 19 je patrné, že děti z SOS dětských vesniček za nejvíce sympatický strom nejčastěji volily strom matky pěstounky, učinila tak plná třetina dětí. Druhou nejčastější volbou nejvíce sympatického stromu pak bylo označení identifikačního stromu nebo stromu vlastního sourozence, děti tak konaly ve 26,67%. Označení stromu nevlastního sourozence nebylo tak časté, nicméně tuto volbu provedlo pět dětí experimentální skupiny (11,11%). Pouze v jednom případě dítě z SOS dětské vesničky za nejvíce sympatický strom určilo strom osoby, která do rodiny nepatří (2,22%).

Největší procento dětí z dětských domovů (29,23%) za nejvíce sympatický strom vybralo strom vlastního sourozence. Druhou nejčastější volbou (27,69%) pak bylo označení stromu, který znázorňoval vlastního otce. I strom vlastní matky patřil mezi oblíbené, děti z dětských domovů jej za nejvíce sympatický strom volilo ve 21,54%. Jen pět dětí z kontrolní skupiny (7,69%) označilo svůj identifikační strom za nejvíce sympatický. 6,15% dětí z dětských domovů zvolilo za nejvíce oblíbený strom strom osoby, která do rodiny nepatří a 4,62% těchto dětí zvolilo strom patřící některému členu širší rodiny. Nejméně častá byla volba stromu nevlastního sourozence, z dětských domovů tak učinily jen dvě děti (3,08%).

Ve znaku volba nejvíce sympatického stromu jsme zjistili statisticky významný rozdíl mezi skupinami na 1% hladině významnosti a nižší (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 55,75550 při $df = 7$, $p = 0,00000$).

Sledovaný znak 14: Volba nejméně sympatického stromu

Tabulka 20: Volba nejméně sympatického stromu

	Skupina			
		SOS	DD	
Strom matky pěstounky	7	15,56%	0	0,00%
Strom vlastní matky	0	0,00%	14	21,54%
Strom vlastního otce	0	0,00%	4	6,15%
Identifikační strom	4	8,89%	11	16,92%
Strom vlastního sourozence	17	37,78%	28	43,08%
Strom nevlastního sourozence	16	35,56%	3	4,62%
Strom jiného člena rodiny	1	2,22%	3	4,62%
Strom nečlena rodiny	0	0,00%	2	3,08%

Pearsonův Chí – kvadrát je 40, 55458 při $df = 7$, $p = 0,00000^{**}$

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Děti z SOS dětských vesniček za nejméně oblíbený strom nejčastěji označovaly stromy svých sourozenců, stalo se tak ve více než dvou třetinách případů (37,78% dětí za nejméně sympatický strom označilo strom vlastního sourozence, 35,56% dětí vybralo strom nevlastního sourozence). Sedm dětí z SOS dětských vesniček (15,56%) označilo strom matky pěstounky, čtyři děti (8,89%) označily vlastní identifikační strom a jedno dítě (2,22%) za nejméně sympatický strom zvolilo strom jiného člena rodiny.

Téměř polovina dětí z dětských domovů (43,08%) označila za nejméně sympatický strom strom svého vlastního sourozence. Druhou nejčastější volbou dětí z dětských domovů bylo označení stromu, který představoval vlastní matku, děti tak činily ve 21,54%. Označení otcovského stromu jako nejméně sympatického nebylo tak časté, určily jej jen 4 děti (6,15%). Nejméně často byly voleny stromy patřící nevlastním sourozencům (4,62%), stromy patřící jiným členům rodiny (4,62%) a stromy osob, které do rodiny nepatří (3,08%).

Ve znaku volba nejméně sympatického stromu jsme zjistili statisticky významný rozdíl mezi skupinami na 1% hladině významnosti a nižší (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 40, 55458 při $df = 7$, $p = 0,00000$).

Z podrobné statistické analýzy získaných dat, můžeme konstatovat, že platnost hypotézy H 2 byla potvrzena, i když jen z části. V devíti znacích kresby tří stromů ze 14 sledovaných, jsme zaznamenali 8 statisticky významných rozdílů na 5% hladině významnosti a 16 statisticky významných rozdílů na 1% hladině významnosti.

Statisticky významné rozdíly mezi skupinami jsme zaznamenali v těchto znacích Testu tří stromů:

- typ stromů
- dominance stromů
- velikost identifikačního stromu
- podobnost stromů
- vzájemný dotyk a propletenost stromů
- přítomnost detailních doplňků v kresbě
- umístění detailů
- volba nejvíce sympatického stromu
- volba nejméně sympatického stromu

H3 : Kresby rodiny dětí z SOS dětských vesniček se budou v některých znacích výrazně lišit od kreseb dětí z dětských domovů

Abychom ověřili platnost této hypotézy, provedli jsme podrobnou analýzu těchto znaků kresby rodiny: zobrazení postav na kresbě, dominance některé postavy, plošné zobrazení kresby, poloha identifikační postavy, nápadné zobrazení členů rodiny, popis vyobrazené situace a zvláštní znamení v kresbě.

Hledali jsme statisticky významné rozdíly u výše popsaných znaků mezi skupinami dětí z SOS dětských vesniček a dětí z dětských domovů. Výsledky analýz jsou přehledně uvedeny v tabulkách (Tabulka 21 – 27).

Sledovaný znak 1: Zobrazení postav na kresbě

Tabulka 21: Zobrazení postav na kresbě

	Skupina				p
	SOS		DD		
Postava matky pěstounky	35	77,78%	0	0,00%	0,00000**
Postava vlastní matky	0	0,00%	50	76,92%	0,00000**
Postava vlastního otce	0	0,00%	41	63,08%	0,00000**
Identifikační postava	35	77,78%	46	70,77%	0,41208
Postavy vlastních sourozenců	38	84,44%	51	78,46%	0,43246
Postavy nevlastních sourozenců	32	71,11%	4	6,15%	0,00000**
Postava jiného člena rodiny	2	4,44%	7	10,77%	0,23407
Postava nečlena rodiny	0	0,00%	8	12,31%	0,01453*
Zvíře	11	24,44%	6	9,23%	0,02998*
Dům	9	20,00%	9	13,85%	0,39102

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Z tabulky 21 jsou patrné signifikantní rozdíly mezi sledovanými skupinami dětí v zobrazení postav rodičů, nevlastních sourozenců, zvířat a osob, které nepatří do užšího kruhu rodiny.

Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček byla matka pěstounka zobrazována velmi často – přesně v 77,78% případech, avšak ani na jedné kresbě rodiny tyto děti nenakreslily své vlastní rodiče. Děti z dětských domovů kreslily vlastní matku v 76,92% a vlastního otce v 63,08%. Je logické, že na svých kresbách nezobrazovaly matku pěstounku, protože

v dětském domově žádnou nemají. **V těchto znacích jsou statisticky významné rozdíly mezi skupinami na 1% hladině významnosti a menší** (pro zobrazení matky pěstounky na kresbě rodiny je $\chi^2 = 74,14815$, při $df = 1$, $p = 0,00000$; pro zobrazení vlastní matky na kresbě rodiny je $\chi^2 = 63,46154$, při $df = 1$, $p = 0,00000$; pro zobrazení vlastního otce na kresbě rodiny je $\chi^2 = 45,25084$, při $df = 1$, $p = 0,00000$).

Identifikační postava se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytovala v 77,78%. Na kresbách dětí z dětských domovů tomu bylo podobně, identifikační figura se na jejich kresbách objevila v 70,77%. Mezi skupinami není v tomto znaku signifikantní rozdíl.

Postavy vlastních sourozenců dětí z obou skupin na svých kresbách zobrazovaly velmi často. Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček jsme se s nimi setkali až v 84,44%, na kresbách dětí z dětských domovů v 78,46%. Tento rozdíl není statisticky významný.

Více než dvě třetiny dětí z SOS dětských vesniček (71,11%) do kresby rodiny nakreslily i své nevlastní sourozence, zatímco děti z dětských domovů tak učinily pouze ve čtyřech případech (6,15%). **Tento rozdíl mezi skupinami sledovaných dětí je statisticky významný na 1% hladině významnosti** ($\chi^2 = 50,96122$, při $df = 1$, $p = 0,00000$).

Zobrazení prarodičů nebo jiných členů rodiny na dětských kresbách obou skupin nebylo příliš časté. Jiného člena rodiny do svých kreseb zobrazily jen dvě děti z SOS dětských vesniček (4,44%) a sedm dětí z dětských domovů (10,77%). Rozdíl mezi skupinami není statisticky významný.

Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček jsme se nesetkali s ani jedinou kresbou rodiny, na které by byl znázorněn někdo, kdo by nepatřil mezi její nukleární členy. Za to v kresbách dětí z dětských domovů jsme takových případů zaznamenali hned osm (12,31%). **Tento rozdíl je statisticky významný na 5% hladině významnosti** ($\chi^2 = 5,972851$, při $df = 1$, $p = 0,01453$).

Zvířata do kresby rodiny zobrazovaly častěji děti z SOS dětských vesniček (24,44%) než děti z dětských domovů (9,23%). **Tento rozdíl mezi sledovanými skupinami dětí se prokázal jako statisticky významný na 5% hladině významnosti** ($\chi^2 = 4,710370$, při $df = 1$, $p = 0,02998$).

Poslední znak, který jsme v rámci proměnné zobrazení postav na kresbě sledovali, bylo nakreslení domu jakožto nositele symbolu rodiny. Dům jako svou rodinu nakreslilo devět dětí z SOS dětských vesniček (20,00%), ve stejném počtu případů (9 dětí – 13,85%) jsme se s takovou kresbou setkali u dětí z dětských domovů. Rozdíl mezi skupinami v tomto znaku není statisticky významný.

Sledovaný znak 2: Dominance některé postavy

Tabulka 22: Dominance některé postavy

	Skupina				p
	SOS		DD		
Postava matky pěstounky	17	37,78%	0	0,00%	0,00000**
Postava vlastní matky	0	0,00%	13	20,00%	0,00140**
Postava vlastního otce	0	0,00%	18	27,69%	0,00011**
Identifikační postava	2	4,44%	0	0,00%	0,08629
Postava vlastního sourozence	5	11,11%	5	7,69%	0,53972
Postava nevlast. sourozence	1	2,22%	0	0,00%	0,22730
Postava jiného člena rodiny	0		0		
Postava nečlena rodiny	0	0,00%	2	3,08%	0,23502

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Z tabulky 22 je patrné, že v 17 případech jsme na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyhodnotili postavu matky pěstounky jako dominantní. Děti z dětských domovů postavu matky pěstounky na svých kresbách neztvárnily, **rozdíl mezi skupinami je tedy statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Pearsonův Chí – kvadrát je 29,04420 při $df = 1$, $p = 0,00000$).

Na kresbách dětí z dětských domovů jsme ve 13 případech zaznamenali dominantní postavu matky (20%) a v 18 případech dominantní postavu otce (27,69%). Protože děti z SOS

dětských vesniček své vlastní rodiče do kresby rodiny neztvárnily ani v jediném případě, nevyskytuje se u nich ani znak dominance. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Pearsonův Chí – kvadrát pro dominantní postavu vlastní matky je 10,20619 při $df = 1$, $p = 0,00140$; Chí – kvadrát pro dominantní postavu vlastního otce je 14,89967 při $df = 1$, $p = 0,00011$).

V dominanci postav na kresbě nenacházíme mezi skupinami již žádné další statisticky významné rozdíly. Ale z tabulky 22 vidíme, že vedle rodičovských postav jsme nejčastěji zaznamenali dominanci u postav vlastních sourozenců (dětí z obou skupin nakreslily dominantní postavy vlastních sourozenců shodně v pěti případech). Ve dvou případech dětí z SOS dětských vesniček (4,44%) jsme zaznamenali dominantní identifikační postavu a v jednom případě (2,22%) postavu nevlastního sourozence. Na kresbách dětí z dětských domovů jsme znaky dominance u těchto postav nezaznamenali, ale ve dvou případech (3,08%) jsme na jejich kresbách vyhodnotili postavu nečlena rodiny jako dominantní.

Sledovaný znak 3: Nápadné zobrazení členů rodiny

Tabulka 23: Nápadné zobrazení členů rodiny

	Skupina				p
	SOS		DD		
Postava matky pěstounky	8	17,78%	0	0,00%	0,00042**
Postava matky	0	0,00%	25	38,46%	0,00000**
Postava otce	0	0,00%	21	32,31%	0,00002**
Identifikační postava	9	20,00%	23	35,38%	0,08069
Vlastní sourozenec	15	33,33%	22	33,85%	0,95537
Nevlastní sourozenec	12	26,67%	3	4,62%	0,00092**

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Znak nápadné zobrazení členů rodiny jsme hodnotili, pokud se na kresbách u jednotlivých členů rodiny vyskytly některé z těchto znaků: chybění rukou nebo naopak nápadně velké ruce, chybění nohou, prázdné oči nebo žádné oči, nenakreslení úst nebo naopak velké, vyceněné zuby, postava otočená k ostatním zády, aj. Tabulka 23 podává souhrnný přehled výskytu tohoto znaku u jednotlivých členů nukleární rodiny.

Z tabulky 23 je na první pohled patrné, že na kresbách dětí z dětských domovů se nápadné znaky týkající se jednotlivých členů rodiny vyskytovaly daleko častěji (až dvojnásobně) než na kresbách dětí z dětských domovů.

Osm dětí z SOS dětských vesniček (17,78%) nakreslilo nápadným způsobem postavu matky pěstounky, zatímco v dětských domovech se zobrazení této postavy nevyskytuje vůbec.

Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 1% hladině významnosti (Pearsonův Chí – kvadrát je 12,46187 při $df = 1$, $p = 0,00042$).

Vlastní matku zobrazilo nápadným způsobem 38,46% dětí z dětských domovů, vlastního otce pak 32,31% těchto dětí. Postavy vlastních rodičů se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček nevyskytují, nejsou tedy ani zobrazeny nápadným způsobem. **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Pearsonův Chí – kvadrát pro nápadné zobrazení postavy matky je 22,39819 při $df = 1$, $p = 0,00000$; Chí – kvadrát pro nápadné zobrazení postavy otce je 17,96889 při $df = 1$, $p = 0,00002$).

Identifikační postavu nápadným způsobem zobrazilo 20% dětí z SOS dětských vesniček a 35,38% dětí z dětských domovů. Rozdíl mezi skupinami však není statisticky významný.

Postavy vlastních sourozenců byly nakresleny nápadným způsobem na třetinách kreseb obou skupin dětí. Učinilo tak 33,33% dětí z SOS dětských vesniček a 33,85% dětí z dětských domovů. Rozdíl mezi experimentální a kontrolní skupinou dětí není signifikantní.

Statisticky významný rozdíl mezi skupinami nacházíme v nápadném zobrazení postav nevlastních sourozenců. S nápadným vyobrazením postavy nevlastního sourozence jsme se setkali na 12 kresbách dětí z SOS dětských vesniček (26,67%), ale jen na třech

kresbách dětí z dětských domovů (4,62%). **Tento rozdíl je statisticky významný na 1% hladině významnosti** (Chí – kvadrát je 10,97922 při $df = 1$, $p = 0,00092$).

Sledovaný znak 4: Plošné zobrazení kresby

Tabulka 24: Plošné zobrazení kresby

	Skupina SOS		Skupina DD		Celkem
Souměrné, symetrické	15	33,33%	23	35,38%	38
Asymetrické, nepravidelné	14	31,11%	8	12,31%	22
Posun všech postav doprava	2	4,44%	3	4,62%	5
Posun všech postav doleva	12	26,67%	28	43,08%	40
Posun všech postav nahoru	1	2,22%	1	1,54%	2
Posun všech postav dolů	0	0,00%	1	1,54%	1
Izolace jedné postavy	1	2,22%	1	1,54%	2

Pearsonův Chí – kvadrát je 8,912161 při $df = 6$, $p = 0,17859$).

Z tabulky 24 je patrné, že v obou sledovaných skupinách dětí byla asi třetina kreseb nakreslena symetricky a pravidelně (z experimentální skupiny dětí kresbu rodiny souměrně zobrazilo 33,33% dětí, z kontrolní skupiny pak 35,38% dětí). Asymetrická a nepravidelná kresba rodiny se vyskytla téměř ve třetině případů dětí z SOS dětských vesniček (31,11%), ale jen na osmi kresbách dětí z dětských domovů (12,31%). Rozdíl mezi skupinami není signifikantní.

Ze stejné tabulky dále vidíme, že posun všech postav doprava se na kresbách rodiny vyskytoval méně často než posun všech postav doleva. Tento poznatek platí pro obě sledované skupiny dětí. Posun všech postav doprava se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytl dvakrát (4,44%), zatímco posun všech postav doleva jsme na jejich kresbách zaznamenali dvanáctkrát (26,67%). Na kresbách dětí z dětských domovů jsme posun všech postav doprava zaznamenali ve třech případech (4,62%), ovšem posun všech postav doleva téměř v polovině případů (43,08%). Rozdíly mezi skupinami nejsou významné.

Všechny postavy posunuté nahoru nebo dolů, stejně jako izolaci některé postavy, děti obou skupiny nakreslily jen zřídka. Posun všech postav nahoru jsme zaznamenali v jednom případě dětí z experimentální skupiny (2,22%) a ve stejném počtu ve skupině kontrolní (1,54%). V kontrolní skupině jsme také v jednom případě zaznamenali posun všech postav dolů, v experimentální skupině se takový případ nevyskytoval. Po jednom případě v obou sledovaných skupinách dětí jsme pozorovali izolaci některého člena rodiny.

Ve znaku plošné rozložení kresby rodiny jsme mezi experimentální a kontrolní skupinou dětí nezjistili statisticky významný rozdíl (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 8,912161 při $df = 6$, $p = 0,17859$).

Sledovaný znak 5: Poloha identifikační postavy

Tabulka 25: Poloha identifikační postavy

	Skupina				Celkem
	SOS		DD		
Uprostřed	24	53,33%	21	32,31%	45
Na kraji	10	22,22%	24	36,92%	34
Osamocena	1	2,22%	1	1,54%	2
Nezobrazena	10	22,22%	19	29,23%	29

Pearsonův χ^2 – kvadrát je 5,296538 při $df = 3$, $p = 0,15133$

Více než polovina dětí z SOS dětských vesniček (53,33%) nakreslilo svou identifikační postavu doprostřed mezi ostatní členy rodiny. Jak je patrné z tabulky 25, bylo toto zobrazení identifikační postavy v experimentální skupině dětí nejčastější z možných způsobů zobrazení. Na deseti kresbách dětí z SOS dětských vesniček (22,22%) byla identifikační figura nakreslena v poloze na kraji a na jedné kresbě (2,22%) byla izolována od ostatních členů rodiny. Deset dětí (22,22%) z experimentální skupiny svou postavu do kresby rodiny neztvárnilo vůbec.

Děti z dětských domovů svou identifikační postavu na kresbě rodiny nejčastěji zobrazovaly v poloze na kraji, učinily tak v 36,92% kresbách. Téměř celá třetina dětí z dětských domovů (32,31%) svou identifikační postavu nakreslila doprostřed mezi ostatní členy rodiny. Pouze v jednom případě (1,54%) byla identifikační postava zobrazena osamoceně. Devatenáct kreseb dětí z kontrolní skupiny (29,23%) zůstalo bez vyobrazení identifikační figury.

Ve znaku poloha identifikační postavy na kresbě rodiny jsme mezi sledovanými skupinami dětí nezjistili statisticky významný rozdíl (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 5,296538 při $df = 3$, $p = 0,15133$).

Sledovaný znak 6: Popis vyobrazené situace

Tabulka 26: Popis vyobrazené situace

	Skupina				p
	SOS		DD		
Rodina jako pouhý výčet osob	36	80,00%	59	90,77%	0,10562
Zobrazení konfliktu	2	4,44%	2	3,08%	0,70639
Zobrazení harmonie	6	13,33%	7	10,77%	0,68212
Zobrazení spolupráce	2	4,44%	2	3,08%	0,70639
Dům jako rodina	6	13,33%	7	10,77%	0,68212

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Pomocí znaku popis vyobrazené situace jsme se pokoušeli zachytit celkové pojetí Kresby rodiny. Zajímalo nás, jestli dítě nakreslilo svou rodinu pouze jako pouhý výčet osob nebo jestli je rodina pojata jako společenství, kde má každý svou typickou funkci. Všimli jsme si také, zda jsou na obrázku naznačeny známky konfliktu (ruce v pěst, mračení, vyceněné zuby apod.) nebo naopak harmonie (všichni se usmívají, drží se za ruce, ...) či zda je naznačena spolupráce členů rodiny (dělají postavy na obrázku společnou činnost?). Pokud na obrázku chyběli lidé a obrázek rodiny představoval pouze dům, byt nebo některé jeho části, hodnotili jsme kresbu znakem dům jako rodina.

Z tabulky 26 je patrné, že nejčastěji jsme v kresbách rodiny obou skupin dětí hodnotili znak rodina jako pouhý výčet osob. Tímto způsobem ztvárnilo svou rodinu 80% dětí z SOS dětských vesniček a až 90,77% dětí z dětských domovů. Rozdíl mezi skupinami však není signifikantní.

Konflikt či spolupráce členů rodiny na kresbě se v dětských kresbách vyskytoval jen zřídka. Tyto znaky jsme zaznamenali shodně po dvou případech u dětí z SOS dětských vesniček (4,44%) a opět shodně ve dvou případech u dětí z dětských domovů (3,08%). Rozdíly mezi skupinami nejsou statisticky významné.

13,33% dětí z SOS dětských vesniček ve svých kresbách rodiny naznačilo harmonii, na kresbách dětí z dětských domovů tak učinilo jen 10,77%. Rozdíl mezi skupinami však není statisticky průkazný.

S obrázkem domu, který měl představovat znázornění celé rodiny, jsme se setkali na šesti kresbách dětí z SOS dětských vesniček (13,33%) a na sedmi kresbách dětí z dětských domovů (10,77%). Ani v tomto znaku nebyl rozdíl mezi skupinami statisticky významný.

Sledovaný znak 7: Zvláštní znamení v kresbě

Tabulka 27: Zvláštní znamení v kresbě

	Skupina				p
	SOS		DD		
Chudá kresba	33	73,33%	43	66,15%	0,42305
Malé postavy	19	42,22%	36	55,38%	0,17463
Škrtání	0	0,00%	1	1,54%	0,40324
Gumování	2	4,44%	11	16,92%	0,04623*
Stínování	1	2,22%	1	1,54%	0,79186
Jiné	14	31,11%	18	27,69%	0,69790

(*) rozdíl je významný na hladině 0,05

(**) rozdíl je významný na hladině 0,01

Výskyt znaků, které jsme klasifikovali jako zvláštní znamení v kresbě, přehledně uvádí tabulka 27. Příliš chudou kresbu rodiny jsme hodnotili v případě, když obrázek rodiny představoval pouze schematický a jednoduchý výčet postav, postavy byly jen symbolickým ztvárněním figurek než skutečným zobrazením postav, celá kresba rodiny byla neprokreslená, značně zjednodušená, obsahově chudá, bez výskytu jakýchkoli detailů. Za velmi malé postavy jsme považovali takové kresby, kde velikost postav nedosahovala ani jedné třetiny výšky papíru. Do kategorie jiné pak spadaly takové znaky jako zjevné známky agresivity, přítomnost symbolů smrti, nakreslení některých postav na druhou stranu papíru apod.

Při pohledu na tabulku 27 je patrné, že daleko nejčastějším znakem, který jsme hodnotili jako zvláštní znamení v kresbě, bylo zobrazení příliš chudé kresby rodiny. Tento jev se vyskytl ve více než polovině kreseb rodiny u obou sledovaných skupin dětí. Děti z SOS dětských vesniček nakreslily chudou kresbu rodinu v 73,33%, děti z dětských domovů v 66,15%. Rozdíl mezi skupinami v tomto znaku není statisticky významný.

Dalším zvláštním znamením kresby rodiny, které se velmi často objevovalo na kresbách obou skupin dětí bylo zobrazení nápadně malých postav. Děti z SOS dětských vesniček kreslilo malé postavy ve 42,22%, děti z dětských domovů ve více než polovině případů 55,38%. Mezi sledovanými skupinami dětí není v tomto znaku statisticky významný rozdíl.

Škrtnání a stínování jako zvláštní znamení v kresbě rodiny se vyskytovalo spíše zřídka u obou skupin dětí. Škrtnání se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček nevyskytlo ani jednou, stínování jsme pozorovali v jednom případě (2,22%). Na kresbách dětí z dětských domovů jsme se setkali s jedním případem škrtnání a s jedním případem stínování kresby (1,54%). V těchto znacích není mezi skupinami dětí statisticky významný rozdíl.

Statisticky významný rozdíl mezi sledovanými skupinami dětí jsme zaznamenali ve znaku gumování (Pearsonův χ^2 – kvadrát je 3,973173 při $df = 1$, $p = 0,04623$). Gumování jako zvláštní znamení se vyskytlo na dvou kresbách rodiny dětí z SOS dětských vesniček (4,44%) a na jedenácti kresbách dětí z dětských domovů (16,92%). **Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na 5% hladině významnosti.**

Výskyt jiných zvláštních znamení na kresbách rodiny byl poměrně častý u obou sledovaných skupin dětí. Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček jsme je zaznamenali ve 14 případech (31,11%), na kresbách dětí z dětských domovů v 18 případech (27,69%). Mezi skupinami není v tomto znaku statisticky významný rozdíl.

Z podrobné statistické analýzy poslední hypotézy, můžeme konstatovat, že její platnost byla potvrzena, i když opět jen z části. Ve čtyřech znacích Kresby rodiny ze sedmi sledovaných jsme zaznamenali 3 statisticky významné rozdíly na 5% hladině významnosti a 11 statisticky významných rozdílů na 1% hladině významnosti.

Statisticky významné rozdíly mezi experimentální a kontrolní skupinou v Kresbě rodiny jsme zaznamenali v těchto znacích kresby:

- **zobrazení postav na kresbě**
- **dominance některé postavy**
- **nápadné zobrazení některých členů rodiny**
- **zvláštní znamení v kresbě**

4.2 SHRNOTÍ VÝSLEDKŮ

Pro přehlednost na tomto místě podáváme názorný souhrn získaných výsledků.

Výsledky Testu tří stromů:

Děti v SOS dětských vesničkách významně častěji než děti z dětských domovů:

- zobrazují do kresby matku pěstounku
- zobrazují do kresby nevlastní sourozence
- zobrazují tuto kombinaci stromů – identifikační strom + strom vlastního sourozence + strom nevlastního sourozence
- zobrazují tuto kombinaci stromů – rodičovský strom (strom matky pěstounky) + strom vlastního sourozence + strom nevlastního sourozence
- zobrazují tuto kombinaci stromů – rodičovský strom (strom matky pěstounky) + dva stromy nevlastních sourozenců probanda
- zobrazují dominantní strom matky pěstounky

- zobrazují podobnost mezi identifikačním stromem a stromem matky pěstounky
- zobrazují podobnost mezi identifikačním stromem a stromem vlastního sourozence
- zobrazují podobnost mezi identifikačním stromem a stromem nevlastního sourozence
- zobrazují podobnost mezi stromy vlastních sourozenců
- zobrazují podobnost mezi stromy vlastních a nevlastních sourozenců
- zobrazují vzájemný dotyk a propletenost mezi identifikačním stromem a stromem matky pěstounky
- zobrazují detaily na stromě matky pěstounky
- zobrazují detaily na stromech nevlastních sourozenců

Děti z dětských domovů významně častěji než děti z SOS dětských vesniček:

- zobrazují do kresby vlastní matku
- zobrazují do kresby vlastního otce
- zobrazují do kresby osoby, které nepatří do rodiny
- zobrazují tuto kombinaci stromů – identifikační strom + stromy rodičovské (strom matky a strom otce)
- zobrazují tuto kombinaci stromů – rodičovské stromy (strom matky a strom otce) + strom vlastního sourozence probanda
- zobrazují dominantní strom vlastní matky
- zobrazují dominantní strom vlastního otce
- zobrazují podobnost mezi rodičovskými stromy
- zobrazují detaily na stromě vlastní matky
- zobrazují detaily na stromě vlastního otce
- zobrazují detaily na jiných stromech
- zobrazují dutinu

Experimentální a kontrolní skupina dětí se dále signifikantně liší v těchto znacích Testu tří stromů:

- velikost identifikačního stromu
- typ stromů
- volba nejvíce sympatického stromu
- volba nejméně sympatického stromu

Výsledky Kresby rodiny:

Děti v SOS dětských vesničkách významně častěji než děti z dětských domovů:

- zobrazují do kresby matku pěstounku
- zobrazují do kresby nevlastní sourozence
- zobrazují do kresby zvíře
- zobrazují dominantní postavu matky pěstounky
- zobrazují nápadným způsobem postavu matky pěstounky
- zobrazují nápadným způsobem postavy nevlastních sourozenců

Děti z dětských domovů významně častěji než děti z SOS dětských vesniček:

- zobrazují do kresby vlastní matku
- zobrazují do kresby vlastního otce
- zobrazují do kresby osoby, které nepatří do rodiny
- zobrazují dominantní postavu vlastní matky
- zobrazují dominantní postavu vlastního otce
- zobrazují nápadným způsobem postavu vlastní matky
- zobrazují nápadným způsobem postavu vlastního otce
- gumují

Ze všech těchto uvedených výsledků, které jsou signifikantní na 1% a 5% hladině významnosti, považujeme za nejvýznamnější zjištění, že kresby dětí z SOS dětských vesniček se výrazně odlišují v zobrazení osob na kresbách (v Testu tří stromů i v Kresbě rodiny) od kreseb dětí z dětských domovů.

Děti z SOS dětských vesniček do svých kreseb (v Testu tří stromů i v Kresbě rodiny) signifikantně častěji zobrazují matku pěstounku a nevlastní sourozence, zatímco postavy jejich vlastních rodičů na kresbách zcela absentují. V Kresbě rodiny častěji zobrazují zvíře než děti kontrolního souboru. V Testu tří stromů se častěji na kresbách těchto dětí setkáváme s podobností jednotlivých stromů a také častěji se jejich stromy dotýkají.

U dětí z dětských domovů považujeme za významný vyšší výskyt zobrazení jiných členů rodiny do Kresby rodiny i v Testu tří stromů, hojnější přítomnost dutiny v Testu stromů a častější gumování v Kresbě rodiny oproti experimentální skupině dětí.

5. KAZUISTICKÉ ROZBORY

Kazuistika 1 – DD – sourozenecký pár – dívka, 12 let a chlapec, 9 let

Tato velice milá sourozenecká dvojice pobývá v jednom z dětských domovů teprve krátce. Je to jejich první pobyt v dětském domově, předtím však již nějakou dobu žily v dětském krizovém centru.

Když se jejich táta ženil s jejich mámou, byla to tátova už druhá svatba. Po několika letech manželství došlo na rozvod – matka dětí byla alkoholička a otec si našel jinou přítelkyni. Po rozvodu byly děti svěřeny do péče otce, protože matka si je vzít nechtěla. Otec se o děti dobře staral a zdá se, že i jeho přítelkyně je přijala. Z vyprávění dětí je patrný dobrý vztah k jeho přítelkyni a velmi silné kladné pouto k jejich otci. Matka o své děti neprojevovala nejmenší zájem, děti nekontaktovala a zákonných návštěv nevyužívala. Po nějakém čase jejich táta onemocněl. Časem byla jeho nemoc natolik vážná, že si vyžádala dlouhodobou hospitalizaci. V dubnu 2006, po dohodě s tátou (alespoň podle slov dívky), jeho přítelkyně děti umístila do dětského krizového centra. V květnu 2006 tatínek zemřel. Děti strávily v dětském krizovém centru ještě tři měsíce, poté byly přestěhovány do dětského domova. Nezájem o děti jejich vlastní matky trvá i nadále, přítelkyně otce je na děti sice hodná a je jí jich líto, ale nechat si je nechce. Po smrti táty se dětem od základu změnil život a zůstaly úplně samy. Matku jejich osud nezajímá a kromě ní je poslední žijící příbuzný babička (matka matky), která žije v jiném městě, je v důchodu a má „svých starostí dost“. Děti mají ještě dva nevlastní bratry a dvě nevlastní sestry, stýkají se s nimi jen velmi sporadicky, žijí u nevlastního otce. Podle vychovatelů z dětského domova, měly děti výborný vztah k otci a otcova přítelkyně zdá se být významnou osobou v jejich životě. S matkou je styk pouze sporadický, na návštěvě v domově za nimi nebyla ještě ani jednou, zájem o děti neprojevuje. Děti se na režim dětského domova adaptovaly vcelku dobře. Zatím nemají vyhraněné kamarády, ale jsou přátelské. Obě kmenové vychovatelky jsou dětem blízké.

Dívka, 12 let

Drobná a upravená dívenka, štíhlá, se světle hnědými vlasy, v puse lízátko, přiběhla zvesela a bezstarostně. Chvilí si povídáme, pak začíná kreslit svou rodinu. Své nevlastní sourozence nenakreslí, protože by se jí na papír nevešli. První postavička, kterou nakreslila, je ona sama. Kreslí pečlivě a soustředí se. Při kreslení si povídáme. Po chvíli, to když jsme při povídání

narazily na jejího tatínka, se dává do pláče, protože tatínek nedávno zemřel. Pláče dlouho, bolestná ztráta je stále živá. Když přestala plakat a největší rozrušení opadlo, vyprávěla mi svůj smutný životní příběh.

Dívka vypráví o své rodině, kterou nakreslila:

O matce: *Mamka strašně kouří a hodně předtím pila, když ještě žila s námi. Nemá ráda tetu (pozn. teta je přítelkyně otce), protože si myslí, že se s ní táta rozvedl kvůli ní, ale to není pravda. Je na ní našťavaná, že se nám připletla do života. Ale který chlap by s takovou ženskou vydržel, když všechno propila... A hodně si vymýšlí. Ted' tvrdí, že jí táta znemožňoval styk s dětmi (s námi), ale to není pravda. Ona nás nechtěla, nikdy za námi nechodila, ani nevolala, prostě nic. I když mohla, nikdo jí v tom nebránil. Myslím, že by nám nepomohla, kdybychom byli v nesnázích. Nedávno jsem jí telefonovala, že bychom s bratrem potřebovali nějaké sešity a tužky do školy, také jsem jí řekla, že bychom chtěli nové bačkory. Odpověděla „Víš, co všechno já bych chtěla?!?“ a položila telefon. K mamce jít nechci. Nemá mě ráda. Pořád mi jenom nadává a křičí na mě. Má raději bráchu, na toho není tak zlá.*

O tátovi: *Tatínek byl hrozně hodný a dobře se o nás staral. Byl dvakrát ženatý, podruhé s mámou. Pracoval jako informatik na univerzitě. Byl chytrý a uměl s počítačem. Je nenahraditelný.*

O bratrovi: *Brácha je hodný a citlivý. Když ho někdo bouchne přes nos, tak mu teče krev. Dobře se učí. Je se mnou tady v domově. Mám ho ráda. Je hodný a pěkný. Určitě mě má rád. Určitě se mu tady taky líbí. Je taky nenahraditelný.*

O babičce: *Je hodná. Bydlí v jiném městě, takže se nevidáme tak často. Je v důchodu, ale chodí ještě do práce a má svých starostí dost.*

Dědu nemá ani jednoho. O jiných příbuzných nevypráví.

Jejím vzorem je určitě táta. Ale až vyroste, chtěla by být maminkou. Ale ne jako mamka, ale být matkou dětí, mít své děti a starat se o ně. Možná by chtěla být právničkou (tajně se dívala na film Pravá blondýnka a moc se jí to líbilo). Tajemství se přeci nikomu neříká, ale kdyby ho měla někomu říct, byla by to teta (přítelkyně otce). Na tu by se také obrátila, kdyby měla nějaký problém. Určitě by se s žádným problémem neobrátila na mámu, ta by jí totiž nikdy nepomohla. Na prázdniny by s sebou určitě vzala svého bratra.

Dívka vypráví o stromech, které nakreslila:

Nakreslila dva listnaté stromy s korunou („mamka“ a „teta“), třetí strom, který je mezi nimi, je jehličnatý („taťka“).

Nejsympatičtější strom je ten prostřední („taťka“) – je milý, pěkný a hodný. Je krásný a nenahraditelný. Je neobvyklý tím, že takový strom může být jenom jeden. Kdyby se s ním setkala, bylo by jí hodně dobře, líp už by to ani nešlo. Ve společnosti ostatních stromů se cítí dobře i špatně. Z jedné strany je to dobrý (od tety) a z druhé ne (od mamky). Všem třem stromům dohromady tam je asi špatně, protože mamka s tetou (pozn. teta je přítelkyně otce) se nesnesou, protože mamka je našťvaná na tetu, že se nám přimíchala do života. A mezi taťkou a mamkou je to taky špatný.

Nejméně sympatický strom je „mamka“ – je uschlý a opadavý, bezradný a taky je největší. Poslední strom („teta“) – je plný lásky, je bohatý ve štěstí i ve smůle, a je strašně moc hodný. V budoucnu stromy čeká – tetu určitě štěstí, tátu – určitě sláva, mamku – určitě napětí.

Kresby

Kresba rodiny – kresba rodiny je propracovaná, pečlivě provedená. Dívka si dala záležet na každém členu. Zobrazila sebe, bratra, matku, otce a obě babičky (postavy kreslila v tomto pořadí). Dědu nekreslí, protože nemá žádného a nevlastní sourozence také ne, ti už by se jím tam nevešli. Kresba rodiny znázorňuje pouhý výčet rodinných příslušníků, i když je provedení svědomité a úhledné. Nakreslené postavy stojí na cestě, ale dívka neuvádí, že by společně někam šly.

Kresba tří stromů – i kresba tří stromů je upravená, v pečlivém a svědomitém provedení. Stromy znázorňují matku, otce a tetu (přítelkyně otce). Každý strom je jiný. Ženské stromy jsou listnaté. Strom matky má korunu bez listů. Strom tety má uzavřenou korunu s listy. Strom otce je jehličnatý, nachází se mezi listnatými stromy. Ani jeden strom není ve vzájemném dotyku s jiným stromem. Každý strom je ozdoben trsem trávy. Je patrný posun celé kresby doleva. Dívka využívá konce papíru jako bezpečné základny, ze které stromy rostou.

Z rozhovoru i kreseb je patrné velmi blízké emoční pouto k nedávno zesnulému otci. Dívka o jeho smrti mluví reálně, i když s bolestí stále čerstvou. Přestože se o vlastní matce vyjadřuje značně kriticky a negativně, zdá se, že do jejího života (jako matka a jediná dosažitelná žijící příbuzná) stále patří. I když s její pomocí asi příliš nepočítá. Dokonce se vyjadřuje tak, že by raději chtěla zůstat v dětském domově, než žít spolu s matkou. Nynější významnou osobou se zdá být teta (přítelkyně otce), která o děti po nějaký čas soužití s otcem pečovala.

Chlapec, 9 let

Tmavovlasý chlapec drobného vzrůstu se před naším rozhovorem proháněl po areálu dětského domova se svými kamarády na kole. V rozhovoru byl milý a přátelský. Ochotně odpovídal na otázky, i když bylo znát, že si mnohé nechává pro sebe. Zdá se být inteligentní, přemýšlivý, spíše introvertního typu. Na osobní otázky hledá neutrální a stručné odpovědi. O otci mluví v přítomném čase, jako by ještě nezemřel. I o matce mluví, jako by s nimi stále žila v jedné rodině. Otcovu přítelkyni popisuje jako „paní od taťky z práce, která nám doma pomáhá, když je taťka a mamka v práci“. V jeho kresbě i vyprávění je patrná idealizace rodiny. Zdá se, že se chlapec s nedávnou smrtí otce ještě nevyrovnal a v myšlenkách utíká do minulosti, do doby kdy ještě jejich rodina byla harmonická.

Chlapec vypráví o své rodině, kterou nakreslil:

O matce: *Mamka je hodná, je hodná jak taťka, kupuje nám věci do školy, pomáhá taťkovi.*

Není nic, co by se mi na ní nelíbilo. Někdy s ní chodíme na houby.

O tátovi: *Táta je hodný. Hezky se o nás stará. Není nic, co by se mi na něm nelíbilo. Ve volných chvílích táta vaří a kouká se na televizi. Taky jezdíme s tetou (pozn. přítelkyně otce) na výlety.*

O sestře: *Je hodná, je tady v domově se mnou. Pomáhá mi s domácíma úkolama. Stavíme spolu lego.*

Radostný zážitek, na který chlapec nejraději vzpomíná, byla oslava jeho narozenin. Naopak na sestřiny narozeniny vzpomíná nerad, protože se rodiče hodně pohádali a mamka pak zničila sestřin narozeninový dort. Až vyroste, chtěl by být jako táta, táta je jeho vzor. Je zaměstnaný na univerzitě a umí moc dobře s počítačem. Tajemství by svěřil tetě (pozn. tátově přítelkyni). Kdyby měl nějaký problém, obrátil by se na tátu a pokud by nevěděl, tak pak na mámu nebo na sestru. Na prázdniny by s sebou vzal nejraději všechny – mamku, taťku, sestru, tetu (tátova přítelkyně) a strejdu (myslí si, že je to syn matky nebo babičky). Přání, které by chtěl, aby se mu splnilo je, aby se už mamka s taťkou nikdy nehádali.

Chlapec vypráví o stromech, které nakreslil:

Chlapec nakreslil tři stromy, které si jsou velmi podobné. Jedná se o listnaté stromy, s korunou bez listů. Stromy na krajích představují otce a sestru, uprostřed je strom matky. Ke každému stromu ještě přiřadil druhový list.

Nejvíce sympatický strom je prostřední strom, tedy strom matky. Je to javor. Má hustou a rovnou korunu a jeho list je náš národní. Strom se má určitě dobře a hezky, někdo na něj

myslí. Bylo by dobré ho před zimou pořádně zalít, aby vydržel přes zimu. Ve společnosti ostatních stromů se cítí hezky – jsou jako jedna rodina a jsou spolu, můžou si spolu povídat. Kdyby se s ním setkal, cítil by se hezky, protože by myslel na matku.

Nejméně sympatický strom, je strom sestry, má prázdnou korunu. Poslední strom, strom otce, je hezký a má trochu nahlou korunu.

Všem třem stromům dohromady je hezky – když je to rodina, tak se mají hezky, když jsou u sebe. Žádný ze stromů to nechce nějak jinak, nepotřebují žádnou pomoc. A co je čeká v budoucnu? Po podzimu přijde zima, pak začne jaro a život bude pokračovat dál.

Kresby

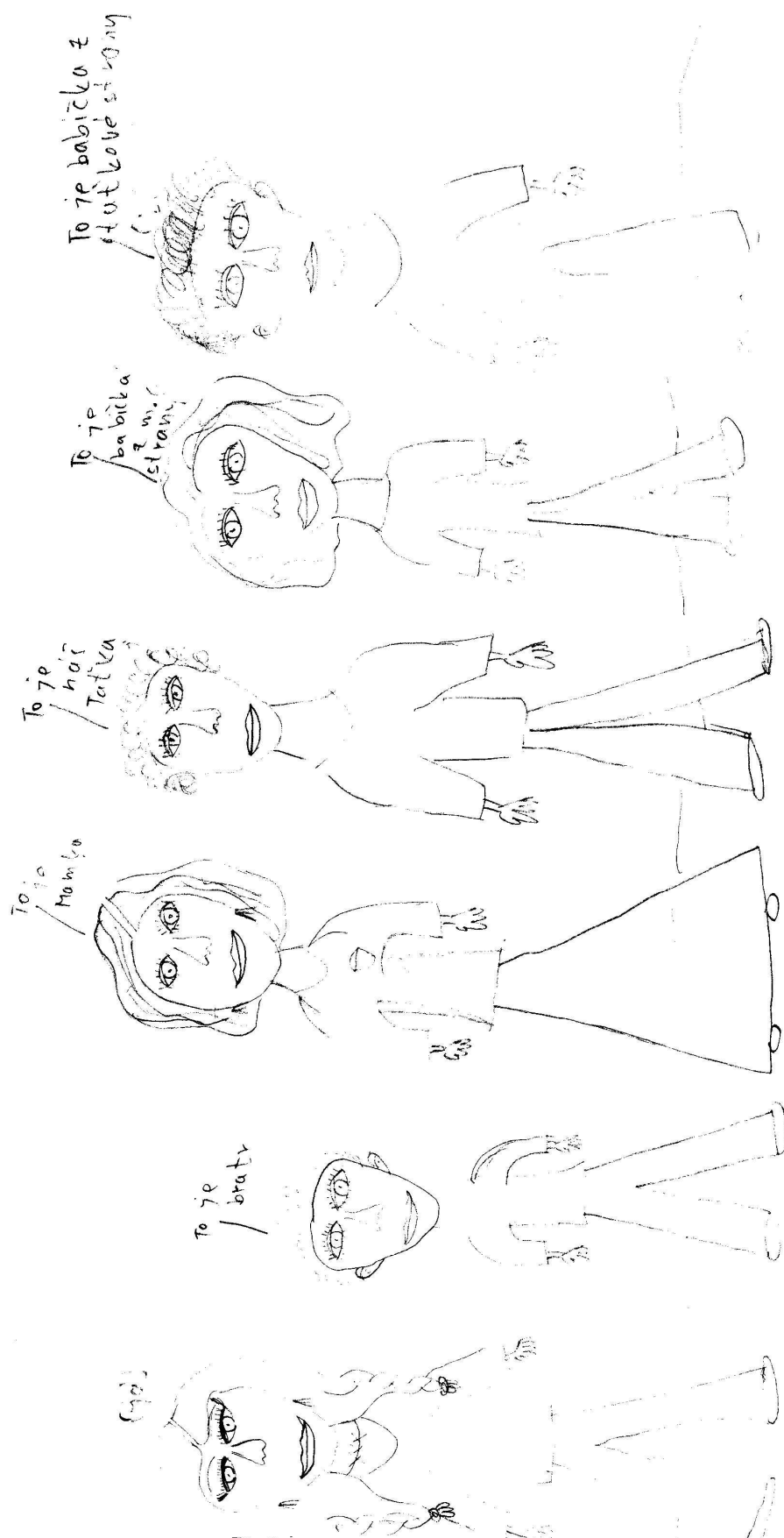
Kresba rodiny – kresba rodiny je jednoduchá a uniformní. Na kresbě jsou zobrazeni všichni členové nukleární rodiny (otec, identifikační figura, sestra, matka – kresleno v také v tomto pořadí). Kresba rodiny znázorňuje pouhý výčet členů, není patrný nějaký společný osud jejich členů. Za zmínku stojí bezpečné zobrazení obou dětí – uprostřed mezi rodiči. Postavy jsou nakresleny jednoduše a stroze, bez výrazných detailů. Detaily tvoří pouze tkaničky od bot, které matce chybí. Otec je jako jediný ozdobený páskem. Všechny postavy se usmívají.

Kresba tří stromů – stromy jsou rovnoměrně rozložené, ale malé – v prostoru papíru zaujímají dolní třetinu. Všechny tři stromy jsou si podobné. Jde o jehličnaté stromy s otevřenou korunou, bez listů. Ke každému stromu je dokreslený list, který má znázorňovat, o který druh stromu se jedná. Stromy představují otce (lípa), matku (javor) a sestru (bříza). Stromy jsou od sebe poměrně dosti vzdálené, nedotýkají se. Vyrůstají z konce papíru, který jim poskytuje základnu. Kresba je jednoduchá, bez nápadných detailů, ale nepůsobí stroze.

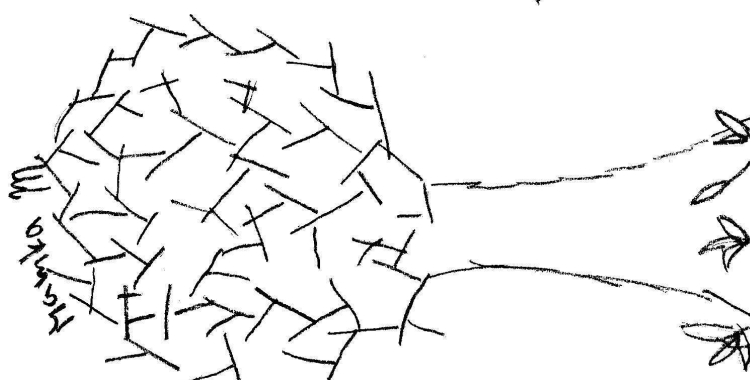
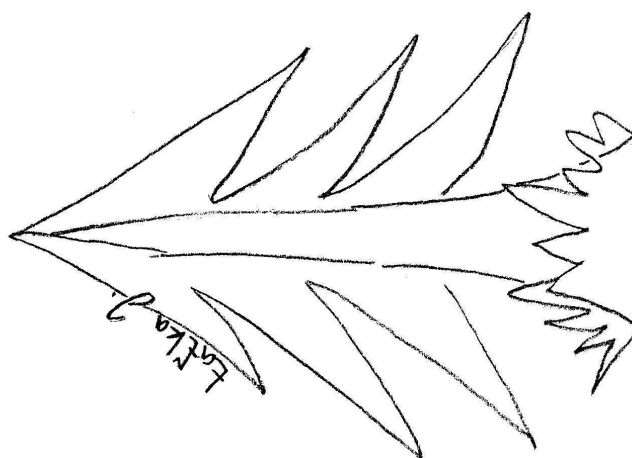
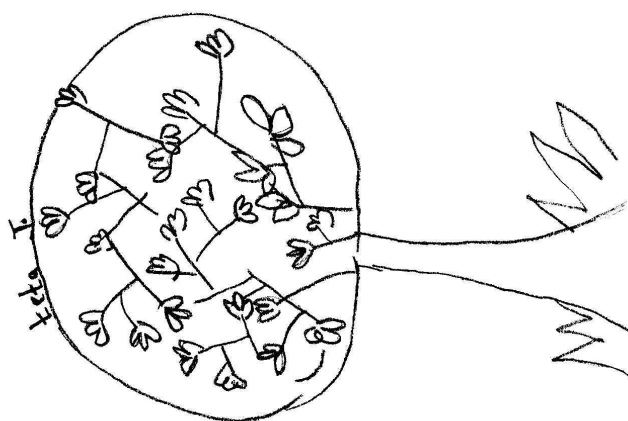
I zde je patrné velmi silné pouto k zemřelému otci. Zdá se ale, že chlapec fakt smrti otce dostatečně nezpracoval a má tendenci tuto skutečnost – stejně jako rozpad manželství a údajný alkoholismus matky – popírat. Matku a bývalý rodinný život si zřejmě ve fantazii idealizuje a k této myšlence harmonické a šťastné rodiny v kresbě utíká. Smrt otce je pro něj skutečnost stále natolik bolestivá, že o něm raději hovoří v přítomném čase, jako kdyby stále ještě žil.

K1

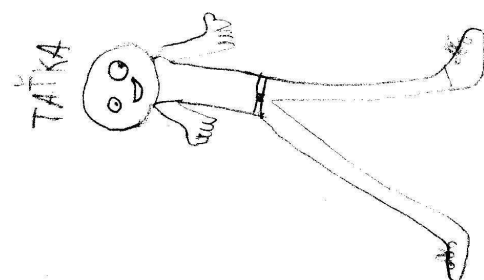
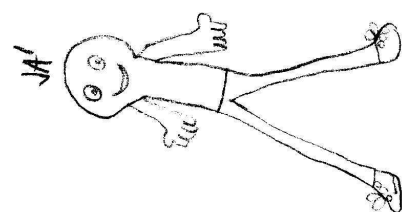
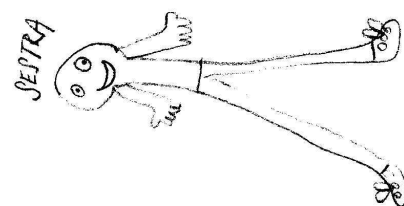
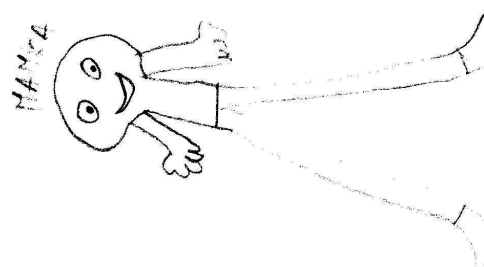
♀, 12 let

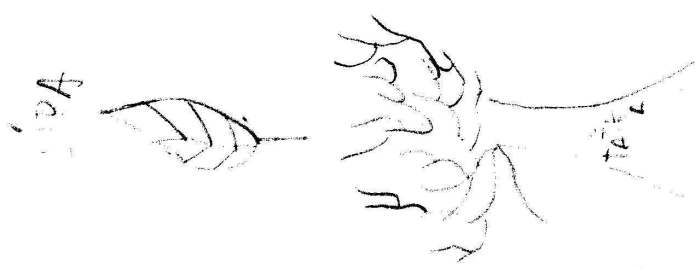
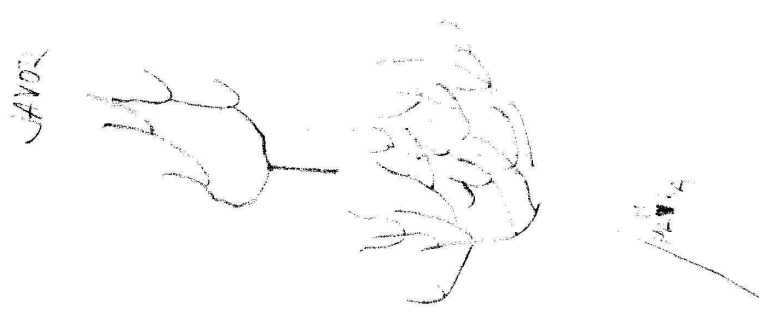
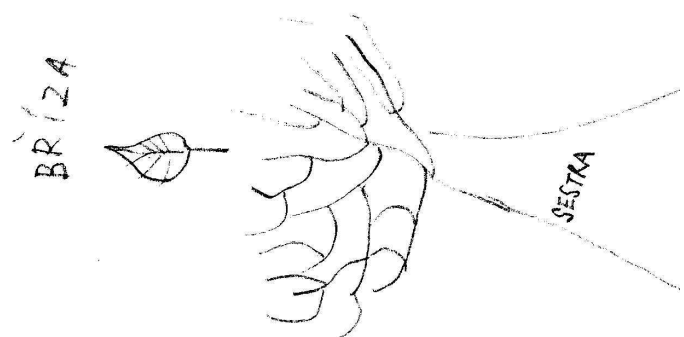
K1
♀, 12 let

K₁
O₁ 9let

K1
 ♂, 9let

Kazuistika 2 – SOS DV – sourozenecký pár – chlapec, 13 let a dívka, 14 let

Tato sourozenecká dvojice žije v SOS dětské vesničce již 9 let. Mají ještě starší sestru, ta se ale kvůli vyššímu věku (16let) našeho výzkumu neúčastnila. Děti před umístěním do SOS dětské vesničky nějakou dobu pobývaly v dětském domově, kam byly umístěny, protože jim jejich rodiče nebyli schopni zajistit ani primární potřeby pro přežití. Sourozenci byly rodičům odebrány v útlém věku a na své rodiče si nepamatují. Rodiče děti nekontaktují, nestýkají se, neprojevují o děti žádný zájem. Adaptace na prostředí vesničky dětem trvala přibližně 1 – 2 roky. Celá sourozenecká skupina žije v jednom z SOS domečků se svou matkou pěstounkou a s dalším nevlastním sourozencem, který se stal členem jejich rodiny asi před čtyřmi lety. Kromě matky pěstounky je dalším významným dospělým v životě sourozenců i ředitel SOS dětské vesničky a výchovný pedagog.

Chlapec, 13 let

Spolupráce s chlapcem byla velice dobrá. Chlapec akorátního věku byl komunikativní, hovorný, v kontaktu přátelský a milý. Obrázky kreslil rychle, ale snažil se, aby byly hezké, neodbýval je. Na moje otázky odpovídal ochotně a přestože už by byl raději venku (byl slunečný den a ostatní chlapci z vesničky venku trénovali breakdance), byl povídavý a přemýšlivý.

Chlapec vypráví o své rodině, kterou nakreslil:

O matce pěstounce: *Naše mamka je někdy hodná a někdy zlá, ale spíš je hodná. Taky je moc veliká. Nejvíc se mi na ní líbí, že tak dobře vaří. Nelíbí se mi, když mi někdy něco nedovolí, ale asi to je dobře.*

O vlastních rodičích: *Vlastní rodiče nemám, nestýkáme se, nikdy jsem je neviděl. Nejstarší sestra je viděla, možná si na ně pamatuje. Ale oni se na nás vykašlali, tak my jsme se na ně taky vykašlali. Máme naši mamku a je neřešíme.*

O sourozencích: *Nejstarší sestra je pěkná. Je vysoká a hodná. Dobře se s ní pere. V pátek vždycky přijede ze školy, tak to oslavujeme. Se svou druhou sestrou se raději moc nebiju. Ona by mě totiž zmlátila. Umí se hodně dobře prát, klidně přepere celou jejich třídu. Dobře si se mnou hraje na „blbečka“ a taky na počítači. Hrajeme si spolu jako dva kluci, ona si raději hraje s autama než s panenkama. S nevlastní bratrem si někdy zahraju hokej. Ale on je ještě moc malej a nedá se s ním moc hrát. Já s ním moc nejsem, jsem víc se sestrou.*

Volný čas SOS rodina tráví tak, že se dívají na televizi, hrají počítačové hry a chodí do kostela. Rád vzpomíná na to, jak se mu poprvé povedlo kolo (pozn. taneční prvek z breakdance) a nerad na to, když dělal salto a spadl na záda, to bylo zrovna včera a dost to bolelo. Až vyroste, chtěl by být jako strejda (pozn. bratr matky pěstounky). Tajemství by nesvěřil nikomu, protože by ho určitě všichni vykecali. Ale možná by ho řekl své nejstarší sestře. Kdyby měl nějaký problém a potřeboval pomoc, obrátil by se na mamku (pozn. SOS matka pěstounka). Na prázdniny by s sebou vzal svoje obě dvě sestry a ještě nějaké kamarády z vesničky a ze školy.

Chlapec vypráví o stromech, které nakreslil:

Chlapec nakreslil tři veliké listnaté stromy, jejichž koruny se vzájemně proplétají. Stromy na krajích představují matku pěstounku a jeho nejstarší sestru. Uprostřed se nachází identifikační strom.

Za nejsympatičtější strom chlapec označil strom prostřední – identifikační, protože je pěkně tenoučký, má velkou korunu a velké větve a je vysoký a tenký. Je neobvyklý tím, že jsem to já. Kdyby se s takovým stromem setkal, bylo by mu normálně, jako třeba právě teď. Nedaří se mu moc dobře – dostává škaredé známky, ani se moc neučí, docela na to kašle. Má rád pizzu, kuře, krupicovou kaši, řízky a brakování (v tuto chvíli svému stromu dole přikreslil „nohy“, aby mohl brakovat). Ve společnosti ostatních stromů mu je teplo, mají pěkně propletené větve. A bylo by potřeba tomu stromu nějak pomoci? „Vzít motorovou a podříznout ho. No, nevím, je mi to jedno.“

Za nejméně sympatický strom chlapec označil strom mateřský, protože je takový bachratý a prý se mu moc nepovedl. Je takový tlustý a nízký, hodně se roztahuje a dává příkazy. Je to mamka.

Poslední strom na kresbě představuje chlapcovu nejstarší sestru. Tento strom je nevyšší, má takový dvě klepeta a bije se se mnou o prostor. Kdo vyhrává? Asi já.

Těžko říct jak je tam všem třem stromům dohromady. V létě jim je teplo a v zimě zima. A na zimu jim ještě sebereme deku – opadá jim listí.

A chtěl by to některý strom nějak jinak? Ten prostřední (identifikační strom) by to chtěl mít luxusnější. Chtěl by nějakou velkou vilu, uvnitř krásné koberečky se zlatou lištou, velikánskou televizi, playstation 2, nový počítač s tiskárnou a kopírkou, měkké sedačky, takové, jaké má strejda, pořádnou limuzínu a pak ještě jedno auto. A taky velkou kuchyni.

Co čeká stromy v budoucnosti? Ten prostřední bude boháč, sestra bude kuchařka a z mamky už asi bude stará babička.

Kresby

Kresba rodiny – kresba rodiny je jednoduchým obrázkem, přesto zachycuje podstatné charakteristiky všech členů rodiny. Chlapec nakreslil: nevlastního bratra, sebe, své vlastní sestry, nejprve mladší, poté starší a nakonec matku pěstounku. Postavy jsou seřazeny od nejmladšího sourozence po nejstaršího, přičemž vpravo na konci řady stojí jako nejstarší matka pěstounka. Chlapec postavy také kreslil v tomto pořadí od nejmladšího a zároveň nejmenšího člena (nevlastní bratr) po nejstarší a největší maminku pěstounku. Kresba neznázorňuje žádnou společnou činnost, jde o pouhý výčet osob. Chlapec svou kresbu z větší části umístil do levé plochy papíru. Kresba je chudá na detaily, přesto jsou jednotlivé postavy dobře rozlišitelné díky vlasům a obličejům. Chlapec své sestry rozlišil podle délky jejich vlasů. Svému nevlastnímu bratrovi vyčernil obličej, protože on jako jediný z jejich rodiny je jiné národnosti.

Kresba tří stromů – chlapec nakreslil tři veliké stromy, jejich koruny i větve jsou vzájemně propletené. Mohutné stromy vyplňují celou plochu papíru. Všechny tři stromy jsou stejné. Stromy představují matku pěstounku (na levém kraji), identifikační figuru (uprostřed) a chlapcovu nejstarší sestru (na kraji vpravo). Stromy vyvolávají dojem silného a spojitého společenství, jakým by rodina v tomto případě mohla být. Identifikační strom je umístěn na bezpečném místě mezi oběma dalšími stromy, větve svého stromu vysílá na obě strany ke stromu matky a sestry, které k němu taktéž vztahují své koruny i větve. Svou mužskou úlohu mezi dvěma ženskými stromy chlapec zdůraznil tím, že identifikačnímu stromu přikreslil rozkročené nohy.

Z kresby tří stromů je patrná velmi silná a blízká rodinná vazba mezi znázorněnými členy. Domníváme se, že přestože chlapec označil strom matky jako nejméně sympatický, hraje matka pěstounka v jeho životě velmi významnou a nezastupitelnou úlohu, už právě proto, že ji na kresbě zobrazil. Není rozhodující, že její strom označil jako nejméně sympatický, protože úloha volit ze tří blízkých „stromů“ jen jeden sympatický nejvíce a označit některý za sympatický nejméně je velmi obtížná. Vztah k biologickým rodičům chlapce je problematický. Chlapec je nikdy neviděl a vůbec je nezná. Říká, že mu jsou lhostejní a že když oni se na něho vykašlali, i on se na ně vykašlal. Ale je tomu skutečně tak?

Dívka, 14 let

Sympatická, dospívající dívka střední postavy s tmavšími polodlouhými vlasy a velkýma očima. Ze začátku se jí do kreslení příliš nechtělo, protože kreslit prý vůbec neumí, nakonec ale mému přání vyhověla. I když kresbu rodiny ztvárnila spíše symbolicky. V kontaktu byla dívka příjemná a milá. Komunikativní. Na otázky týkající se tří stromů volila většinou rychlé, jednoslovné odpovědi.

Dívka vypráví o své rodině, kterou nakreslila:

O matce pěstounce: *Mamka je jak kdy. Ona věří v boha, takže chodíme každý týden do kostela. Ale hodně se změnila od doby, co od nás odešli naši nevlastní sourozenci. Hodně zhubla a má docela nervy.*

O vlastních rodičích: *Mamku jsem kdysi viděla. Taťku nikdy. Nevídáme se, vůbec je neznám.*

O sourozencích: *Mám vlastní sestru, ta je starší a je v pohodě. Jezdí na komunitu do Brna, je v učení na kuchařku. Ale mamce ukradla nějaké peníze, takže jsme byli na policii. Vlastní bratr je mladší než já, ale je chytrý, možná půjde na gympl. Nejmladší je náš nevlastní bratr. Na co sáhne, to rozbije. Jezdí se mnou na koně.*

Ve volném čase bývá dívka nejraději u koní, tam chodí s kamarádkami. Taky si někdy čte nebo se učí. Vzpomínky, na které nejraději vzpomíná jsou spojené právě s koňmi. Nerada vzpomíná na šikanu ve škole, jejímž terčem se stala jako „ta z vesničky“. Tajemství by určitě neprozradila matce pěstounce, ta by ho řekla jiné matce pěstounce a za chvíli už by to věděla celá vesnička. Povědět ho může jenom starší sestře, ta ho určitě nikomu neprozradí. Kdyby měla problém a potřebovala poradit, obrátila by se na svou starší sestru a pokud by to bylo nutné, tak i na mamku. Na prázdniny by nejraději jela se svou starší sestrou. Jejím snem je pořídit si vlastního koně.

Dívka vypráví o stromech, které nakreslila:

Dívka nakreslila tři zcela odlišné stromy. Jeden ze stromů je jabloň, má korunu a jablka, druhý strom je bříza s větvemi bez listů, třetí strom je jehličnatý. Stromy znázorňují dívčina nevlastního bratra (na kraji) a její vlastní starší sestru (uprostřed). Poslední strom je identifikační.

Jako nejvíce sympatický strom dívka vybrala identifikační strom, protože je takový štíhlý a dlouhý, je jiný než ostatní. Daří se mu celkem dobře, pomoc nepotřebuje. Ve společnosti ostatních stromů se také cítí dobře. Kdyby se s takovým stromem setkala, možná by mu něco pověděla a třeba by se jí ulevilo. Za nejméně sympatický strom dívka označila strom svého

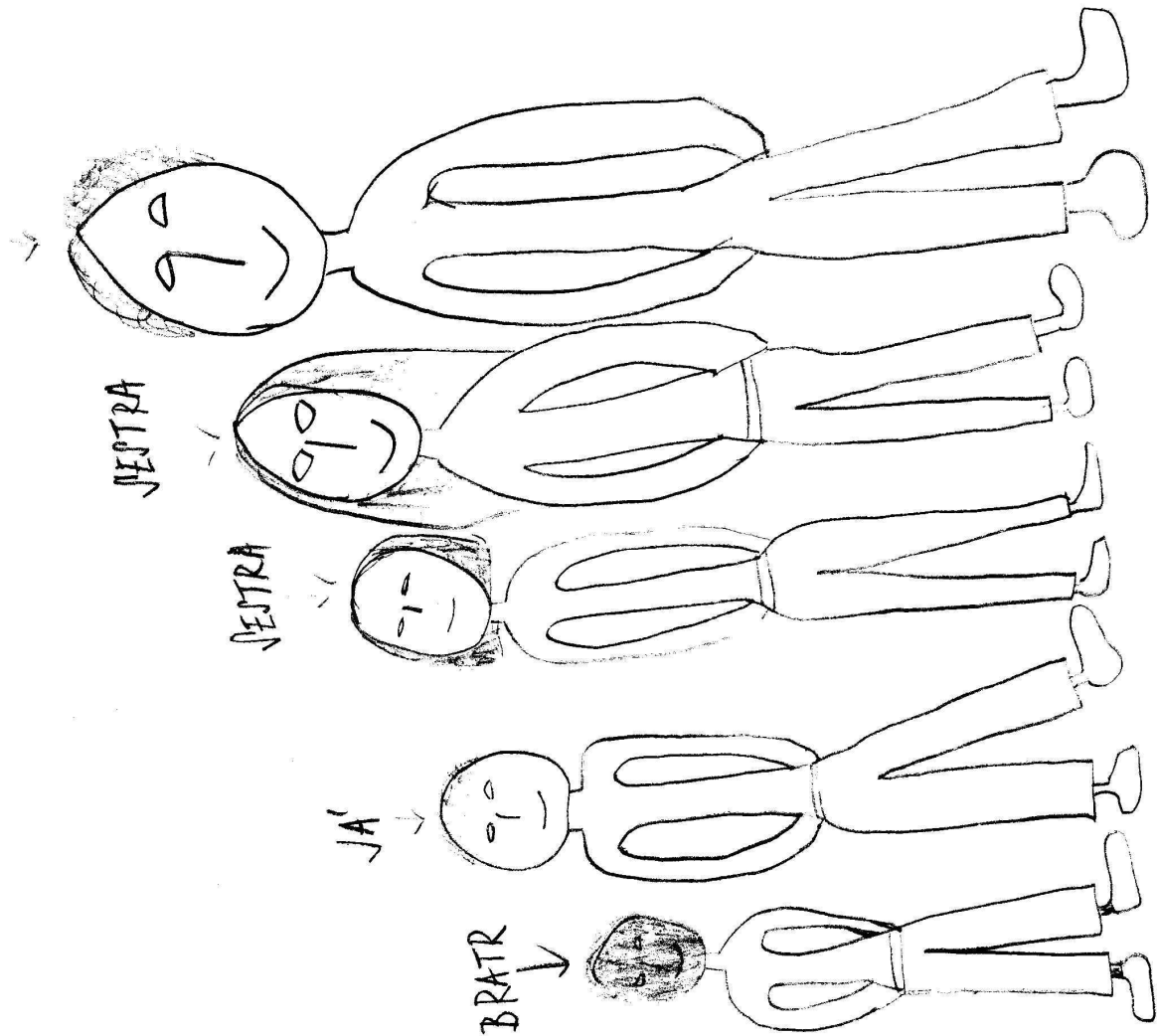
nevlastního sourozence – je to jabloň, má jablka a je takový neobyčejný. Poslední strom představuje dívčinu starší sestru. Je to bříza, ale břízy se dívce nelíbí. Všem třem stromům dohromady tam je dobře, není třeba to měnit. Co je čeká v budoucnosti? To se teprve uvidí.

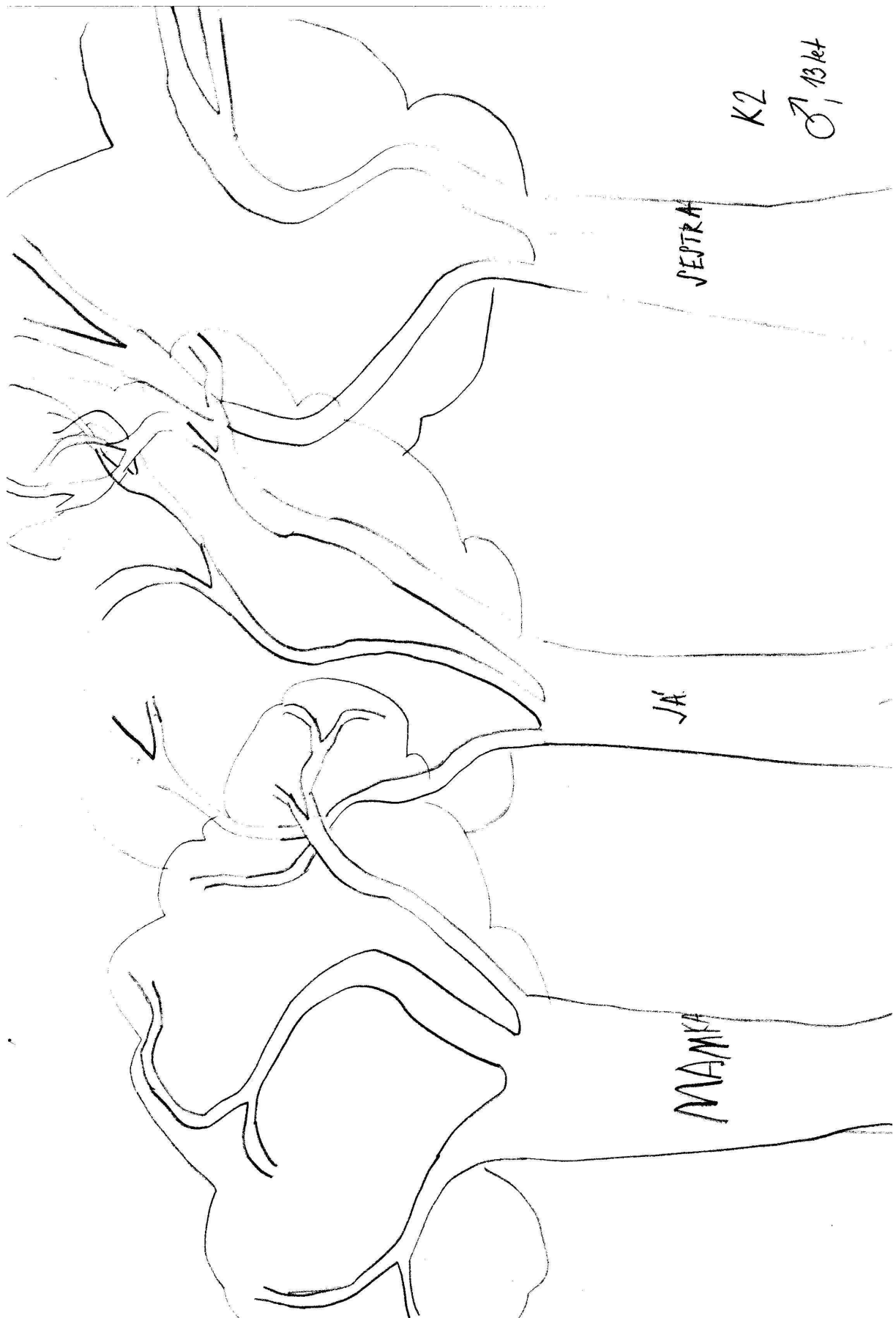
Kresby

Kresba rodiny – je velmi jednoduchá a strohá. Postavičky jsou jen uniformní figurky bez ohledu na jejich pohlaví. Jde o pouhý výčet osob, který zahrnuje – vlastního bratra, sebe, vlastní sestru a nevlastního bratra (kresleno v tomto pořadí, zleva doprava). Identifikační figurka je největší. Figurky jsou nepravidelně rozprostřeny na ploše papíru s mírným posunem doleva. Všechny postavy na kresbě se usmívají, přesto je kresba obsahově velmi chudá. Detaily nejsou přítomny.

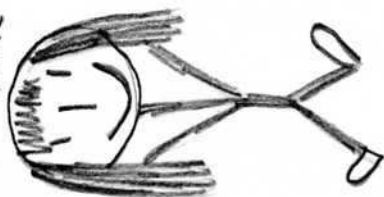
Kresba tří stromů – dívka nakreslila tři středně velké stromy. Kresba není rovnoměrně rozprostřená po celé ploše papíru, ale je zde patrný posun celé kresby vlevo. Na kresbě jsou znázorněny stromy sourozenecké a strom identifikační, rodičovský strom se na kresbě nevyskytuje. Každý strom je jiného druhu. Strom nevlastního sourozence je jabloň, strom vlastního sourozence představuje břízu, identifikační strom je jehličnatý smrk. Nejstarší ze sourozenců se nachází na pozici uprostřed, identifikační strom je na pravém kraji. Ani jeden strom na kresbě není ve vzájemném dotyku s jiným stromem. Kresba je jednoduchá, ovšem je zde přítomnost několika detailů – plody na jabloni a kůra na bříze.

K2
♂, 13 let

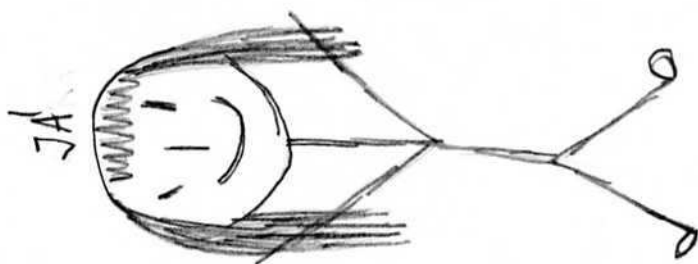
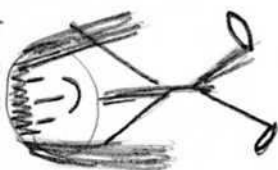

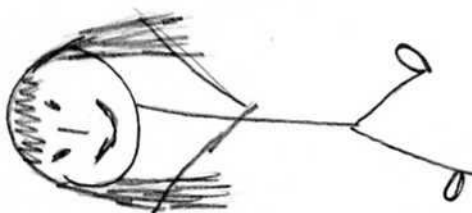
BRATR (New.)

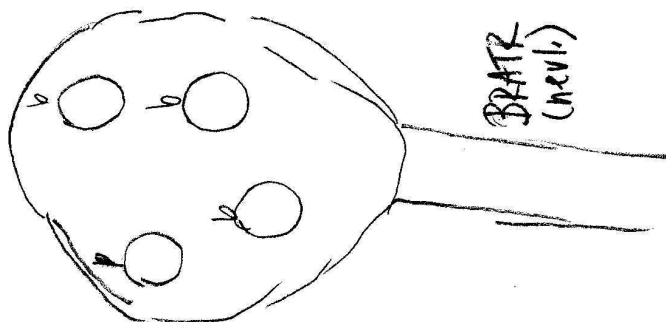
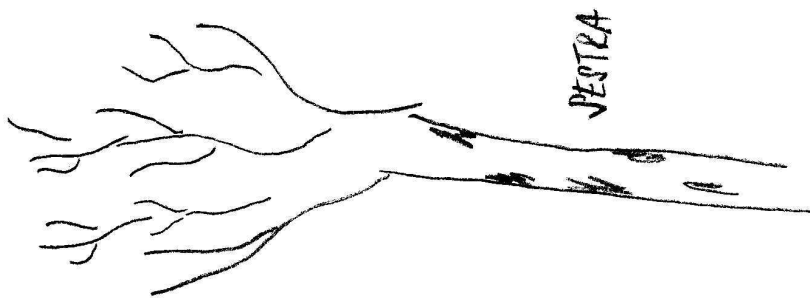
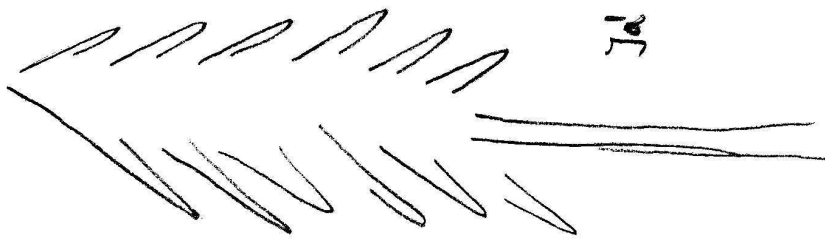
PESTRA

BRATR

K2
♀, 14 let

6. DISKUSE

Na téma projektivní Test tří stromů bylo vypracováno již několik diplomových prací, avšak žádná z nich tuto metodu neaplikovala do prostředí náhradní rodinné péče.

Z předchozích prací víme, že tento test je citlivý na rozpoznání vztahových problémů v rodině a že poměrně dobře diferencuje rodiny funkční a dysfunkční. Už Corboz, autor tohoto testu, se domníval, že dítě promítá do tří stromů samo sebe (nebo svého sourozence) a své rodiče, pokud model takové identifikace chybí, jedná se s velkou pravděpodobností o rodinu problémovou, dysfunkční.

V našem výzkumném souboru se nacházejí pouze děti, které z takových problémových a dysfunkčních rodin pocházejí. Jejich rodinná situace byla natolik špatná, že děti byly svým rodičům odebrány a umístěny do dětských výchovných ústavů. Některé děti jsou se svými biologickými rodiči v kontaktu, i když v mnoha případech je tento kontakt velmi sporadický. Některé děti své vlastní rodiče neviděli ani jednou za celý svůj život, protože byly odloženy do kojeneckého ústavu ihned po narození. Některé z nich vědí, že u svých rodičů bydlely, když byly ještě velmi malé, ale z jejich života si už nic nevybavují.

Děti z velmi narušeného rodinného prostředí, které v současné době vyrůstají v dětských domovech, tvořily náš kontrolní soubor. Experimentální soubor tvořily děti, které v současné době žijí v SOS dětských vesničkách. I tyto děti mají zkušenost s konfliktní rodinou, která se o ně z nejrůznějších důvodů neuměla nebo nechtěla řádně postarat. Strávily nějaký čas v dětských domovech, odkud byly umístěny do SOS dětských vesniček.

Vidíme tedy, že děti v obou skupinách výzkumného souboru pocházejí z narušených rodin, které nefungovaly tak, jak by měly. Objektivním měřítkem této dysfunkčnosti jejich rodin nám slouží fakt, že děti byly státními orgány rodičům odebrány a umístěny do dětských domovů. Některé atypické prvky v jejich chování či kresebných projevech vůči dětem z fungujících rodin, by nás tedy neměly překvapit. My se v našem výzkumu pokoušely najít rozdíly mezi skupinou dětí, která pochází z velmi narušeného rodinného prostředí, má za sebou minulost dětských domovů, ale v současnosti vyrůstá v rodině nové – s novou matkou a s novými sourozenci; a skupinou dětí, která neměla to štěstí získat novou rodinu a nadále zůstává v dětských domovech.

Děti ve vesničkách mají šanci začít nový život s novou rodinou. Model výchovy v SOS dětských vesničkách se výrazně přibližuje klasickému modelu výchovy v běžných rodinách. Děti žijí v jednom domě, s jednou matkou a s několika sourozenci – vlastními i nevlastními. Chodí do školy, na nákupy, k lékaři a žijí „obyčejný, normální“ život. Dětem v dětských domovech výrazně chybí těsná vazba k jediné osobě, proto se domníváme, že při změně prostředí z dětského domova do SOS dětské vesničky se takové vazby budou vytvářet, jak k matce pěstounce, tak k nevlastním sourozencům. Předpokládáme, že nové vztahy se budou blížit vztahům ve fungujících rodinách, přičemž se tato změna promítne prostřednictvím dětských kreseb v Testu tří stromů i v Kresbě rodiny.

Vlastní výzkum probíhal individuální formou s každým dítětem zvlášť na nerušeném místě. Děti nakreslily své obrázky, o kterých jsme si potom spolu povídali. Děti se mnou v naprosté většině případů spolupracovaly ochotně a rády, možná proto, že moje návštěva pro ně znamenala mírné rozptýlení a změnu v jejich rutinním každodenním chodu zábavy a povinností. Nejdříve jsem se pokusila pomocí několika neutrálních otázek navodit přátelskou atmosféru důvěry. Teprve poté jsme přistoupili k vlastním kresbám.

Již během testování byl patrný odlišný přístup dětí v dětských domovech a dětí v SOS dětských vesničkách. V SOS dětských vesničkách byly děti více opatrné, více se zajímaly o to, co kreslí a proč, k čemu mi jejich obrázky budou a co s nimi budu dále dělat. Některé se mne zeptaly, jestli o tom ví jejich mamka (pozn. matka pěstounka). Děti z dětských domovů braly kreslení obrázků a povídání si se mnou spíše jako další úkol vychovatelů, který musí splnit. Rychle tak učinily bez dalšího zájmu o výsledek či obsah a šly si zase „po svém“. V některých dětských domovech byla moje přítomnost dětmi více než vítána. Děti byly rády, že do domova přišla nová „teta“, doprovázely mne na každém kroku a předháněly se, kdo bude kreslit dříve a kdo až později. Některé z nich po skončení administrace testů nechtěly odejít z testovací místnosti, chtěly i nadále zůstat v mé přítomnosti. Můj odchod pak provázelo velké loučení, dopis na rozloučenou a na památku nebo snad pro štěstí jsem dostala dárek.

Děti byly zpočátku rády, že si se mnou budou kreslit. Jakmile ale padlo konkrétní zadání („Nakresli obrázek Vaší rodiny.“), jejich počáteční nadšení zpravidla rychle opadlo, obzvláště pak u dětí v dětských domovech a dětí starších. Raději by prý kreslily něco jiného, protože vlastně vůbec neumějí kreslit a hlavně vůbec neumějí kreslit takové ty pand'uláky.

Některé děti nechtěly kreslit své rodiče, protože už si nepamatují, jak vlastně vypadají. Některé děti se mě ptali, jakou rodinu mají kreslit – tu co mají doma nebo tu, co mají tady v domově (pozn. děti v dětských domovech vyrůstají v tzv. rodinkách, které tvoří několik dětí (většinou 8 – 12) a dva hlavní vychovatelé). **Děti v SOS dětských vesničkách bez váhání kreslily své SOS rodiny.** Samotná kresba zpravidla probíhala u obou skupin dětí obdobně – děti kreslily postupně jednotlivé členy rodiny zleva doprava od nejmenšího (obvykle také nejmladšího) po největšího člena, což většinou byly nějaké rodičovské figury. Kresba byla zpravidla rychlá, postavy jednoduché a uniformní.

Kresba tří stromů byla pro děti obou skupin zajímavějším tématem. Možná také proto, že Test tří stromů není tak častým výzkumným tématem, jakým je právě kresba rodiny. Podle slov jedné paní ředitelky, jsou tety i děti v dětských domovech každý rok doslova zaplaveny nájездem diplomantů z různých škol, kteří s dětmi chtějí kreslit obrázky a vyplňovat různé dotazníky. Děti, které jsou v domově snadným terčem výzkumů, i jejich vychovatelé, pak už mohou být neustálými výzkumy otrávené a tak ředitelství některých domovů spolupráci se studenty postupně omezují.

Když děti přiřadily k jednotlivým stromům členy své rodiny a během inquiry o nich měly hovořit, bylo patrné, že ve většině případů prohlédly a pochopily, že nemluví jen o „stromech“. Některé děti na tuto projektivní hru přistoupily a byly až překvapivě sdílné. Některé děti se naopak striktně držely pouze obecných popisů stromů.

Náročným úkolem v Testu tří stromů byla pro děti obou skupin volba nejvíce a nejméně sympatického stromu v následném rozhovoru. Velmi často jsem se setkala s reakcí, že všechny stromy jsou krásné a není možné z nich vybrat (důkaz toho, že si děti reálně uvědomují, že nemluví jen o stromech). Jeden chlapec z dětského domova tuto volbu nakonec skutečně odmítl udělat.

Abych měla jistotu, že postava, která byla na kresbách Testu tří stromů či na Kresbách rodiny dětí z SOS dětských vesniček vyobrazená s označením „mamka“, skutečně patří matce pěstounce, vždy jsem se dětí tázala, o kterou jejich mamku jde. Vždy jsem se také setkala s prvotním nepochopením, proč se ptám na věc, která je přeci tak jasná – „Je to NAŠE mamka!“ Ano Vaše mamka, ale která – povídám já a opět se setkávám s velmi nechápajícím výrazem dětí, proto pokračuji – máte přece dvě mamky, jednu, která vás porodila a jednu tady ve vesničce. „A jó, ta druhá. Ne. NAŠE mamka je ... (následuje jméno matky pěstounky).“

Při stanovení výzkumných hypotéz jsme předpokládali, že vliv rodinného soužití s matkou pěstounkou a několika novými nevlastními sourozenci u dětí, které byly z dětských domovů umístěny do SOS dětských vesniček, ovlivní jejich subjektivní pojetí rodiny, což se v Testu tří stromů projeví zejména ve znaku zobrazení osob na kresbě. Na základě této hypotézy předpokládáme vyšší výskyt nevlastních sourozenců na kresbách, případně zobrazení matky pěstounky. Dále jsme předpokládali, že toto rodinné prostředí se odrazí v dalších znacích Kresby tří stromů, případně v Kresbách rodiny, kterými se budou významně odlišovat od skupiny dětí, jež i nadále vyrůstají v dětských domovech. Tyto hypotézy byly ověřovány pomocí matematicko – statistické analýzy dat. Rozdíly mezi skupinami jsme zjišťovali pomocí Pearsonova Chí – kvadrátu v kontingenčních tabulkách.

Výsledky statistické analýzy naší první hypotézy skutečně potvrdily velmi **signifikantní rozdíly ve znaku zobrazení osob na kresbě** v Testu tří stromů mezi sledovanými skupinami probandů. Zjistili jsme, že ve skupině dětí z dětských domovů byl strom vlastní matky přítomen v 66,15% a v téměř stejném procentu – dokonce o maličko vyšším (66,67%) se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytoval strom matky pěstounky, přičemž strom jejich vlastní matky se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček nevyskytl ani v jednom jediném případě. Logicky se tedy nabízí myšlenka, že matka pěstounka dětem plnohodnotně supluje a zdá se že i zcela nahrazuje jejich vlastní matku. Na více než polovině kreseb dětí z dětských domovů (v 53,85%) se vyskytoval strom jejich vlastního otce. Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček se otcovský strom opět neobjevil ani v jediném případě. Vlastního otce nebo vlastní matku do svých kreseb nezobrazilo ani jedno jediné dítě z SOS dětských vesniček. Tyto výsledky jsou signifikantní na 1% hladině významnosti a nižší. Je logické, že děti z dětských domovů na svých kresbách nezobrazují matku pěstounku, protože v dětském domově žádnou takovou nemají. Ale je jistě překvapující, že **děti z SOS dětských vesniček, své vlastní rodiče do kresby nezobrazují, i když by mohly**. Většinou děti z vesniček své vlastní rodiče znají a některé jsou s nimi dokonce i v kontaktu, i když jen sporadickém. Přesto se nevyskytli ani na jediné jejich kresbě. Zdá se tedy, že pro dítě je rodina, ve které nyní žije – rodina s matkou pěstounkou, jeho vlastními a nevlastními sourozenci – významnější než jeho biologičtí rodiče. Můžeme konstatovat fakt, který vyplynul ze statistické analýzy znaku Zobrazení osob na kresbě: **pokud se na kresbách dětí z SOS dětských vesniček vyskytl rodičovský strom, vždy - tedy ve 100% případů – se jednalo o strom matky pěstounky. Své vlastní rodiče děti na**

kresbách tří stromů nezobrazují. Tato skutečnost je jistě pro všechny pracovníky v oblasti náhradní rodinné péče velmi zajímavá.

Další významný rozdíl mezi sledovanými skupinami dětí, který se prokázal při analýze znaku zobrazení osob na kresbě tří stromů jako statisticky významný, bylo **zobrazení nevlastních sourozenců, které děti z SOS dětských vesniček na svých kresbách zobrazovaly signifikantně častěji než děti z dětských domovů.** Z tohoto výsledku je patrné, že nejen matka pěstounka ale i nevlastní sourozenci vytváří SOS rodinu, která se stává významným prvkem v životech dětí v SOS dětských vesničkách.

Poslední rozdíl mezi skupinami, který se ve sledovaném znaku zobrazení osob na kresbě prokázal jako statisticky významný, byl **rozdíl v přítomnosti stromů, které představují osoby jež nepatří do primární rodiny. Takovéto stromy děti z dětských domovů zobrazovaly signifikantně častěji (v 15,38%) než děti z SOS dětských vesniček, na jejich kresbách jsme výskyt takového stromu zaznamenali pouze v jednom případě (2,22%).** Dle Vágnerové (2001) může kresba, na které se vyskytují osoby, které nejsou členy rodiny, signalizovat problémy v diferenciaci blízkých a cizích lidí. Může jít o projev citové deprivace a nedostatečného socializačního vývoje. Přítomnost nečlenů rodiny na kresbách dětí z dětských domovů bychom mohli očekávat. Je ale pozitivní, že na kresbách dětí z SOS dětských vesniček se takové postavy vyskytují jen v minimálním procentu. Vidíme, že děti z SOS dětských vesniček tedy daleko lépe diferencují mezi cizími a blízkými osobami nežli děti z dětských domovů. Na základě získaného výsledku můžeme konstatovat, že prostředí SOS dětských vesniček má příznivější vliv na psychosociální vývoj dětí než prostředí dětských domovů.

Statisticky významné rozdíly mezi skupinami jsme zaznamenali také v možných kombinacích zobrazených osob na Kresbě tří stromů. Signifikantní rozdíly na 1% hladině významnosti nacházíme v těchto kombinacích: dva rodičovské stromy se stromem identifikačním, dva rodičovské stromy se stromem vlastního sourozence, rodičovský strom se stromem vlastního a nevlastního sourozence a v kombinaci identifikačního stromu se stromy vlastních a nevlastních sourozenců. Rozdíl na 5% hladině významnosti jsme zjistili v kombinaci rodičovského stromu se stromy nevlastních sourozenců. Rozdíly v kombinacích osob jsou pravděpodobně nejvíce způsobeny výše popsány rozdíly v zobrazení osob na kresbě. Za zmínku ale jistě stojí zjištění, že mezi dvě nejčastější kombinace, které jsme zjistili ve skupině dětí z dětských domovů, patřily kombinace rodičovských stromů se stromem identifikačním či se stromem vlastního sourozence. Obě tyto kombinace se vyskytly ve 12 případech, tedy celkem na 24 kresbách z 65, což činí celkem více než třetinu kreseb dětí

z dětských domovů (37%). Tuto skutečnost považuji za velmi zajímavou, protože právě kombinace rodičovských stromů se stromy dětí se obecně považují za známku zdravé, funkční rodiny. Bylo by asi dobré tuto domněnku podpořit dalšími výzkumy, protože rodiny dětí z dětských domovů lze jen těžko chápat jako zdravé a funkční. Nejčastější kombinací stromů na kresbách dětí z SOS dětských vesniček byla kombinace stromu rodičovského se stromem identifikačním a stromem vlastního sourozence, vyskytovala se ve 22% případů.

Ze statistické analýzy dat a z výše popsané diskuse potvrzujeme platnost první hypotézy – **v kresbách tří stromů dětí z SOS dětských vesniček skutečně nacházíme výrazné rozdíly v zobrazení osob na kresbě od obrázků dětí z dětských domovů.**

Při statistické analýze druhé hypotézy jsme sledovali několik dalších znaků v kresbách dětí a hledali v nich významné rozdíly.

Ve znaku nápadný velikostní rozdíl mezi stromy jsme neshledali významné rozdíly mezi skupinami. Zajímal nás především významný velikostní rozdíl mezi identifikačním stromem a stromy ostatních členů rodiny. V obou skupinách bylo procento výskytu velikostního rozdílu mezi stromy velmi nízké.

Ve znaku plošné rozložení stromů se obě skupiny mírně lišily, ale rozdíly nebyly statisticky významné. V obou skupinách dětí docházelo ke dvěma nejčastějším způsobům rozložení stromů na kresbě. Bylo to souměrné a symetrické rozložení stromů a posun všech stromů doleva. Pouze okrajově zde připomeneme, že v klasickém testu stromu levá strana papíru představuje introverzi, egoismus, minulost a pouto k matce.

Ve znaku kresebné provedení stromů jsme také nenašli významné rozdíly mezi skupinami. Děti z dětských domovů nejčastěji kreslily různě velké stromy, zatímco děti z SOS dětských vesniček nejčastěji kreslily všechny stromy velké, avšak i tento typ zobrazení byl u dětí z dětských domovů častý.

Identifikační strom byl zobrazován častěji na kresbách dětí z SOS dětských vesniček (v 57,78%) než na kresbách dětí z dětských domovů (41,54%). Tento rozdíl však není statisticky významný. Pokud se identifikační strom na kresbách dětí objevil, u obou sledovaných skupin dětí se častěji vyskytoval v poloze na kraji než v poloze uprostřed.

Ani při hodnocení zvláštních znamení v kresbě se mezi skupinami neprokázal statisticky významný rozdíl. I když nejčastějším znakem byla přítomnost chudé kresby, která se vyskytovala častěji u dětí z SOS dětských vesniček než u dětí z dětských domovů.

Dominantní stromy jsme zaznamenali na kresbách dětí obou skupin. Nejčastěji to byly stromy rodičovské a stromy vlastních sourozenců. Statisticky významné rozdíly na 1%

hladině významnosti se prokázaly v zobrazení dominance u stromů vlastních rodičů a matky pěstounky. Z výše uvedených výsledků, již víme, že děti z SOS dětských vesniček ani v jednom případě nezobrazily své vlastní rodiče, a děti z dětských domovů nekreslily matky pěstounky, takže významný rozdíl v dominanci těchto stromů nás již nepřekvapuje. V dominanci sourozeneckých stromů, ať už vlastních nebo nevlastních, se významné rozdíly neprokázaly. Domníváme se, že osoby, jejichž stromy nesou znaky dominance, mají pro děti zřejmě největší význam – ať už v pozitivním či negativním smyslu. Ze všech nakreslených otcovských stromů byla více než polovina dominantních, přičemž jako dominantní jsme hodnotili jen necelou třetinu všech stromů vlastních matek dětí. Vidíme, že mužský prvek má ve výchově dětí nezastupitelnou úlohu a je důležitým zdrojem identifikačních rolí. V dysfunkčních rodinách, kde bývá mužský prvek rodiny často střídán, chybí nebo je zastoupen jen z části, je zřejmě tato úloha o to významnější.

Více než polovina dětí v obou skupinách raději kreslila své stromy listnaté než jehličnaté. Listnaté stromy tvořily převážnou většinu všech stromů, jehličnaté stromy se vyskytovaly asi na třetině kreseb. Pouze v malém procentu se na kresbách objevila palma, vánoční strom nebo strom zcela specifického druhu. Rozdíly mezi skupinami, které jsou statisticky významné, v podstatě kopírují zobrazení osob na kresbě a nacházíme je u všech stromů rodičovských, stromů nevlastních sourozenců a stromů, které nepatří žádnému členu rodiny.

Zajímavé výsledky přinesla také analýza znaku podobnost stromů. Podobnost stromů, která se prokázala mezi skupinami jako statisticky významná, byla zaznamenána v těchto kombinacích: identifikační strom podobný se stromem matky pěstounky, identifikační strom podobný se stromem vlastního sourozence, identifikační strom podobný se stromem nevlastního sourozence, vzájemně podobné stromy vlastních sourozenců a podobnost mezi stromy vlastních a nevlastních sourozenců. Ve všech těchto kombinacích byla podobnost mezi stromy významně častější u dětí z SOS dětských vesniček než u dětí z dětských domovů. Vzájemná podobnost mezi stromy může být symbolickým vyjádřením jednoty, bratrství, shody a společenství. Zdá se tedy, že nová SOS rodina má na děti sjednocující vliv a děti z vesniček mají tendenci všechny členy této rodiny hodnotit více kompaktně a homogenně, což se v Testu tří stromů projevilo právě ve vzájemné podobnosti jednotlivých stromů. Vzájemná podobnost mezi stromy, která byla naopak významně častější u dětí z dětských domovů než dětí z SOS dětských vesniček, se týkala stromů rodičovských. Děti z vesniček totiž na jednu kresbu dva rodičovské stromy nikdy nenakreslily.

Vzájemný dotyk a propletenost stromů si spojujeme s intimitou, kontaktem a důvěrností vzájemných vazeb mezi osobami. Očekávali jsme, že vzájemně dotýkající se nebo propletené stromy, se budou častěji vyskytovat u dětí z SOS dětských vesniček, protože takové svazky se vytvářejí snadněji v rodinném prostředí než v dětských domovech. Celkově se takových stromů na kresbách dětí obou skupin vyskytlo poměrně málo. Významný rozdíl mezi skupinami jsme zaznamenali pouze v propletenosti identifikačního stromu se stromem matky pěstounky, děti z dětských domovů totiž takový strom nenakreslily žádný. Překvapující je zjištění, že ve skupině dětí z dětských domovů jsme nenalezli ani jediný případ dotyku identifikačního stromu se stromy rodičovskými, ani mezi rodičovskými stromy navzájem. Pravděpodobnou příčinou by mohlo být právě narušení rodinných vztahů a vzájemné blízkosti, které u dětí z dětských domovů do jisté míry očekáváme.

V zobrazení ani v poloze identifikačních stromů nenacházíme mezi sledovanými skupinami dětí statisticky významné rozdíly. Svůj identifikační strom do kresby ztvárnila více než polovina dětí z SOS dětských vesniček (57,78%) a méně než polovina dětí z dětských domovů (41,54%). Obě skupiny dětí kreslily identifikační strom častěji v poloze na kraji než uprostřed. Signifikantní rozdíl jsme však zaznamenali ve velikosti těchto identifikačních stromů. Děti z SOS dětských vesniček nejčastěji nakreslily svůj identifikační strom jako velký (28,89%) a nejméně často malý (4,44%), zatímco děti z dětských domovů jej nejčastěji kreslily malý (16,92%) a nejméně často středně velký (10,77%). Opět si připomeňme symbolický význam velikosti stromu v klasickém Testu stromu. Velký strom naznačuje velké sebevědomí, snahu o sebezdůraznění a sebeprosazení, zatímco malý strom signalizuje nejistotu a nízké sebevědomí. Je jistě zajímavé, že právě ve skupině dětí z dětských domovů byly malé stromy daleko častější než ve skupině dětí z SOS dětských vesniček.

Pokud se na kresbách v Testu tři stromů vyskytovaly nějaké doplňky, nejčastěji se jednalo o plody stromů a o listy. Tento trend byl společný oběma skupinám sledovaných dětí. Zjistili jsme však mezi skupinami dětí statisticky významný rozdíl v zobrazení dutiny – vyskytovala se signifikantně častěji na kresbách dětí z dětských domovů (18,46%) než na kresbách dětí z SOS dětských vesniček (4,44%). Dutina představuje jakési prázdno, poškození stromu a my víme, že v klasickém Testu stromu souvisí s prožitým traumatem. Nabízí se tedy otázka, jestli byly (nebo jsou) děti z dětských domovů vystaveny traumatům častěji než děti z SOS dětských vesniček, nebo se dětem z vesničky jejich traumata v jejich nové rodině zahojila? Nemuselo by být marné se touto myšlenku dále zabývat. Zřejmě se shodneme na tom, že kvalitní rodina, jako léčivý faktor, dětem v dětských domovech zcela jistě chybí, což je samo o sobě dosti traumatizující. Ve výskytu dalších doplňků (kořeny,

tráva, slunce, obloha, lidé, zvířata, aj.) jsme již mezi skupinami neshledali statisticky významné rozdíly. Avšak skupiny dětí se výrazně lišily v umístění detailů na jednotlivé stromy. Děti z SOS dětských vesniček signifikantně častěji než děti z dětských domovů umístily své detaily na stromy matky pěstounky a na stromy nevlastních sourozenců. Děti z dětských domovů naopak významně častěji ozdobily detaily stromy svých vlastních rodičů (mateřské i otcovské) a jiné stromy než děti z SOS dětských vesniček. Tyto rozdíly v rozmístění detailů na jednotlivé stromy patrně souvisí s tendencí dětí z SOS dětských vesniček projekovat do svých kreseb matku pěstounku místo svých vlastních rodičů, čímž se výrazně odlišují od dětí z dětských domovů.

O tom, že volba nejvíce a nejméně sympatického stromu byla pro děti velmi obtížným úkolem, jsme se zmínili již výše. Děti nakreslily tři stromy a přiřadily k nim osoby, které jsou pro ně nějakým způsobem významné. A z těchto tří důležitých osob měly vybrat jednu nejvíce sympatickou a druhou nejméně. Děti většinou chápaly, že nevybírají mezi „stromy“ a některé se zdráhaly tuto volbu provést. Rozdíly ve volbách nejvíce a nejméně sympatického stromu se mezi skupinami ukázaly být statisticky významné na 1% hladině významnosti. Děti z SOS dětských vesniček za nejvíce sympatický strom nejčastěji volily strom matky pěstounky a až poté stromy vlastních sourozenců nebo svůj identifikační strom. Děti z dětských domovů naopak nejčastěji volily stromy vlastních sourozenců a až po nich stromy vlastních rodičů. Za nejméně sympatické stromy byly ve skupině dětí z SOS dětských vesniček nejčastěji voleny stromy vlastních a nevlastních sourozenců. Ve skupině dětí z SOS dětských vesniček to byly stromy vlastních sourozenců a také strom vlastní matky. **Analýza volby nejvíce sympatického stromu opět potvrdila náš předpoklad, že matka pěstounka je velmi významnou a důležitou postavou v životech dětí z SOS dětských vesniček, jako nejvíce sympatický strom ji označila plná třetina dětí.**

Naše třetí hypotéza se zabývala Kresbou rodiny. Předpokládali jsme, že rodinné prostředí v SOS dětských vesničkách se projeví nejen v Testu tří stromů ale i na Kresbě rodiny. Sledovali jsme několik znaků v kresbě a hledali signifikantní rozdíly mezi experimentálním a kontrolním souborem dětí.

Při analýze znaku plošné zobrazení kresby jsme nezjistili žádné statisticky významné rozdíly mezi skupinami. Mezi nejčastější způsoby zpracování kresby patřil posun všech postav doleva, souměrné a symetrické zpracování kresby ale také asymetrické a nepravidelné provedení. Obecně se levá strana papíru spojuje s introverzí a minulostí.

Více než polovina dětí z SOS dětských vesniček nakreslila svou identifikační postavu doprostřed, méně často ji děti zobrazovaly v poloze na kraji. U dětí z dětských domovů byla situace opačná – častěji svou identifikační postavu kreslily do polohy na kraji než uprostřed. Ovšem v poloze identifikační postavy v Kresbě rodiny není mezi skupinami statisticky významný rozdíl.

Se zobrazením rodiny, které představovalo pouhý výčet osob, jsme se setkaly v 80% kreseb dětí z SOS dětských vesniček a až v 90% kreseb dětí z dětských domovů. S vysokým procentem výskytu se u obou skupin setkáváme také při hodnocení znaku chudá kresba rodiny (73,33% v SOS dětských vesničkách, 66,15% v dětských domovech). Rozdíly mezi skupinami nejsou statisticky významné, ale při tak vysoké četnosti výskytu těchto znaků se domníváme, že Kresba rodiny je pro děti příliš náročná na kreslířské dovednosti nebo značně nezajímavá (pro časté výzkumy v dětských domovech), že jejímu propracování nevěnují více pozornosti ani úsilí. Naznačení konfliktu, harmonie nebo spolupráce se na Kresbách rodiny dětí objevovalo spíše sporadicky a mezi skupinami není v těchto znacích průkazný rozdíl. Dům místo postav se vyskytoval téměř stejně často u dětí z SOS dětských vesniček jako u dětí z dětských domovů.

Ze zvláštních znamení v kresbě nás zaujalo především gumování, které se vyskytlo významně častěji u dětí z dětských domovů (16,92%) než u dětí z SOS dětských vesniček (4,44%). Obecně se gumování považuje za projev nejistoty a úzkosti. Z tohoto výsledku tedy můžeme usuzovat, že děti z dětských domovů mají při ztvárnění své rodiny větší problémy než děti z SOS dětských vesniček. U ostatních zvláštních znamení v Kresbě rodiny (malé postavy, škrtnutí, stínování a jiné) jsme neprokázali statisticky významné rozdíly mezi sledovanými skupinami dětí.

Analýza znaku nápadné zobrazení členů rodiny přinesla také zajímavé výsledky – nápadné zobrazení členů rodiny jsme hodnotili více než dvakrát častěji v kresbách dětí z dětských domovů než na kresbách dětí z SOS dětských vesniček. Skupiny dětí se statisticky významně lišily v nápadném zobrazení rodičovských postav (matka a otec významně častěji u dětí z dětských domovů, matka pěstounka naopak u dětí z SOS dětských vesniček) a postav nevlastních sourozenců (signifikantně častěji u dětí z SOS dětských vesniček). Chybění podstatných částí těla bývá spojováno s emočními problémy, prázdné oči signalizují poruchu vztahů s okolím, chybějící ruce mohou naznačovat komunikační problémy, zatímco velké ruce potřebu ovládat okolí, apod. Bylo by vhodné se těmito znaky dále věnovat důkladným kvalitativním rozborem, ovšem rozsah a povaha naší práce nám to neumožňuje.

Statistická analýza znaku dominance některé postavy přinesla výsledky velmi podobné (v četnosti výskytu i ve statistické významnosti) výsledkům analýzy znaku dominance některého stromu. Stejně jako v Testu tří stromů i zde shledáváme, že nejčastějšími postavami, které jsme hodnotili jako dominantní, byly postavy rodičovské, přičemž rozdíl mezi skupinami se prokázal jako průkazný na 1% hladině významnosti. Po rodičovských postavách jsme nejčastěji jako dominantní hodnotili postavy vlastních sourozenců, mezi skupinami není v tomto znaku signifikantní rozdíl. Dominance jiných postav se vyskytovala spíše sporadicky.

Záměrně jsme ponechali diskusi k zobrazení postav na Kresbě rodiny až na samý konec. Výsledky této analýzy spolu s výsledky rozboru zobrazení osob v Testu tří stromů, kterými naše diskuse výsledků začínala, totiž považujeme za nejvýznamnější a nejpoutavější z celého našeho výzkumu.

Je jistě pozoruhodné, že ve znaku zobrazení postav na Kresbě rodiny se projevila stejná tendence jako v zobrazení osob na kresbě v Testu tří stromů. Opět se tu setkáváme s tím, že děti z SOS dětských vesniček do svých kreseb na rodičovskou pozici zobrazují vždy a výhradně matku pěstounku, přičemž své vlastní rodiče nekreslí. Děti z dětských domovů své vlastní rodiče zobrazují, přestože s nimi mnohdy nejsou v kontaktu. Nejen že jsou rozdíly mezi skupinami v zobrazení těchto rodičovských postav statisticky významné na nejnižší možné hladině ($p = 0,00000$), ale považujeme tento výsledek za vůbec nejdůležitější poznání našeho výzkumu a usuzujeme z něj, že pouto k matce pěstounce se u dětí vytváří poměrně silně a také rychle (vzhledem k tomu, že **do svých kreseb zobrazily matku pěstounku úplně všechny děti, které nakreslily rodičovskou postavu nebo strom – bez ohledu na dobu jejich pobytu v SOS dětské vesničce**). Téměř celé tři čtvrtiny dětí z SOS dětských vesniček (71,11%) neopomnělo ve svých kresbách znázornit své nevlastní sourozence. Děti z dětských domovů své nevlastní sourozence do kresby rodiny ztvárnily jen ve čtyřech případech (6,15%). Rozdíl mezi skupinami je v tomto znaku opět průkazný na 1% hladině významnosti. Vidíme tedy, že subjektivní vnímání rodiny dětí v SOS dětských vesničkách se netýká pouze matky pěstounky, ale zahrnuje také nevlastní sourozence, se kterými děti SOS rodinu vytváří. Ale ono pojetí rodiny se přenáší i dále – téměř čtvrtina dětí z SOS dětských vesniček (24,44%) do svých Kreseb rodiny zobrazila také nějaké domácí zvíře (nejčastěji to byl pes nebo kočka), které s nimi v SOS domečku žije. Tímto se také signifikantně odlišují od kreseb dětí z dětských domovů. Některé děti v dětských domovech mají povoleno chovat drobná zvířata, zřejmě se ale nestávají nedílnou součástí jejich života, jak se tomu zdá být u dětí z SOS dětských vesniček. I zde, stejně jako v Testu tří stromů, se skupina dětí z dětských domovů

významně odlišuje v zobrazení postav, které nepatří do rodiny (kreslily je ve 12,31%), od skupiny dětí z SOS dětských vesniček, které do Kresby rodiny takové postavy nenakreslily ani v jediném případě. Z výsledků můžeme usuzovat na problém v diferenciaci blízkých a cizích osob u dětí z dětských domovů, zdá se, že děti z SOS dětských vesniček tento problém patrně nemají. S domem na kresbě rodiny jsme se setkali ve stejném počtu případů u obou skupin dětí, rozdíl v jeho zobrazení však nebyl signifikantní. Nutno podotknout, že dům zřejmě nabývá u obou skupin dětí jiného významu. Dům je pro děti z SOS dětských vesniček místem, kde žijí se svou matkou pěstounkou a se svými sourozenci, místem, kam se mohou kdykoli vrátit, i když již budou žít mimo vesničku. Dům je pro ně skutečným domovem. Dům dětí kontrolní skupiny také představuje domov, často se ale jedná o idealizovaný domov nebo o domov dětský.

Matky pěstounky (nejen v SOS dětských vesničkách) se často potýkají s myšlenkou, že ony jsou až „ty druhé“ matky a že jejich děti mají v srdcích na prvním místě své vlastní matky, které mají raději. Asi nejednou matky pěstounky napadne, že přestože se velmi snaží, ze všech sil o své děti pečují a milují je nade vše, přesto všechno v dětech zvítězí hlas krve, který jednoho dne zavelí a zvolá „Kdes moje milovaná rodná matko, tys moje jediná!“ Je zcela přirozené, že tyto děti své vlastní rodiče zcela nezavrhnou. Představují jejich původ, jejich kořeny. Ale lásku budou vracet tam, kde ji našly a kde jí byl vždy dostatek, což jen zřídka bylo v jejich vlastní rodině.

Ráda bych na tomto místě podtrhla poznatek, který vyplývá z našich analýz – **děti, které žijí v SOS dětských vesničkách se svými matkami pěstounkami, své vlastní rodiče do kreseb neprojekují, i když by mohly.** V naprosté většině dětí, které žijí v SOS dětských vesničkách své biologické rodiče znají, jejich osoby ale nejsou důležité natolik, aby je zobrazily do svých kreseb tří stromů nebo rodiny, tak jako tam vyobrazí svou matku pěstounku. Vlastní rodiče pro tyto děti nepřestávají existovat. Ale rodina a zejména domov je pro ně takové místo, kde je jejich matka pěstounka, vlastní a nevlastní bratři a sestry. Děti, které by v dětských domovech byly jen dalšími dětmi se stejným osudem, ale v dětské vesničce jsou jejich nevlastními sourozenci, se stávají také přirozenou součástí jejich obrázků a na kresbách Tří stromů i na Kresbách rodiny se vyskytují prokazatelně častěji než nevlastní sourozenci dětí z dětských domovů, i když méně často než sourozenci vlastní. Stejně významné se pro tyto děti stává i zázemí širší rodiny matky pěstounky (její rodiče či vlastní děti), o kterém děti často mluví a ne zřídka je zobrazují i na svých kresbách.

Děti z vesniček existenci vlastních rodičů nepopírají, zdá se jen, že v souvislosti s láskou a péčí, která se jim dostává od jejich pěstounských matek, ztrácejí vlastní rodiče na významu. Je pravděpodobné, že **hlad dětí v dětských domovech po rodině, zejména po matce nebo jiné pečující osobě, je natolik veliký, že když se do rodiny dostanou, rodinné vazby (zejména pak k matce pěstounce) se vytváří velmi rychle a silně.** Podle slov Matějčka (1986) je pro život ve vesničce charakteristické, že sourozenecké vztahy a postoje se tu překvapivě rychle rozšiřují na všechny děti, které bydlí v témž domečku, mají tutéž matku a vytvářejí tak jedno pracovní a životní společenství. Výsledky našeho výzkumu tuto myšlenku potvrzují.

7. SHRNU TÍ A ZÁVĚRY

Tato diplomová práce si vytyčila za cíl prověřit diskriminační schopnost projektivního Testu tří stromů v diagnostice rodinných vztahů. Navázali jsme tak na předešlé práce našich kolegů, které postupně směřují ke standardizaci tohoto testu a vypracování manuálu. Jako první jsme s touto grafickou technikou pracovali v prostředí náhradní rodinné péče – konkrétně v SOS dětských vesničkách.

Experimentální skupinu našeho výzkumu tvořilo 45 dětí z SOS dětských vesniček ve věku od 7 do 15 let. Kontrolní soubor tvořilo 65 dětí z dětských domovů ve stejné věkové kategorii. Vidíme, že obě skupiny dětí pocházejí z dysfunkčních rodin, přičemž první skupina dětí dostala šanci na nový život v rodině prostřednictvím SOS dětských vesniček, zatímco druhá skupina dětí zůstává i nadále v ústavní péči. Zajímalo nás, jakým způsobem se budou lišit kresby Testu tří stromů těchto dětí. Jako podpůrnou metodu jsme zvolili Kresbu rodiny.

S každým dítětem jsme pracovali individuální formou. Tento způsob je sice časově náročnější než skupinová administrace, nicméně vzhledem k povaze testů jej považujeme za nejvhodnější. Nejdříve jsme s dětmi provedli Kresbu rodiny, poté Test tří stromů. Kresby jsme doplnili polostrukturovanými rozhovory podle předem připraveného schématu otázek. Vhled do rodinné situace nám měl usnadnit dotazník určený vychovatelům dětí, jeho kompletní vyplnění nám ovšem bylo v některých zařízeních odepřeno.

Při kvantitativním zpracování Testu tří stromů se opíráme o hodnotící kritéria, která jako první ve své diplomové práci uvedla Sedláková (1993), a která byla postupem času upravována a modifikována dalšími autorkami. Při statistickém zpracování Kresby rodiny využíváme zejména kritéria, která ve své disertační práci použila Reiterová (2001). Některé hodnotící znaky jsme však modifikovali dle vlastní úvahy. Informace získané během rozhovorů s dětmi a z vyplněných dotazníků nám sloužily zejména při kvalitativní analýze problému a vypracování kasuistických rozborů.

Pro náš výzkumný záměr jsme stanovili tři obecné hypotézy, ze kterých vycházelo několik dalších hypotéz. Tyto hypotézy jsme ověřovali pomocí statisticko – matematických metod, z jejich analýz činíme tyto závěry:

V Testu tří stromů

Děti z SOS dětských vesniček významně častěji než děti z dětských domovů ve svých kresbách zobrazují matku pěstounku a nevlastní sourozence. Pokud děti z SOS dětských vesniček do své kresby zobrazily rodičovský strom, vždy se jednalo o strom matky pěstounky. Děti z dětských domovů naopak významně častěji oproti dětem z SOS dětských vesniček zobrazují své vlastní rodiče (otce i matku) a osoby, které nepatří do užšího rodinného kruhu. Tyto rozdíly v zobrazení osob se projevují také v jejich kombinaci na kresbě. Děti z SOS dětských vesniček významně častěji zobrazují kombinace stromů vlastních a nevlastních sourozenců se stromem identifikačním či stromem matky pěstounky (rodičovský strom), v porovnání s kontrolní skupinou je u těchto dětí také častější kombinace stromů nevlastních sourozenců se stromem matky pěstounky (rodičovský strom). Na kresbách dětí z dětských domovů byly oproti tomu častější kombinace dvou stromů rodičovských se stromem identifikačním nebo se stromem vlastního sourozence.

Děti z dětských domovů významně častěji než děti z SOS dětských vesniček zobrazovaly stromy vlastních rodičů (otce i matky) jako dominantní. Děti z SOS dětských vesniček tyto stromy nezobrazovaly vůbec, zato významně častěji než děti z dětských domovů na svých kresbách zobrazovaly strom matky pěstounky jako dominantní.

V experimentální skupině jsme celkově častěji než ve skupině kontrolní hodnotili znak vzájemné podobnosti stromů. Děti z SOS dětských vesniček významně častěji než děti z dětských domovů zobrazovaly vzájemnou podobnost mezi identifikačním stromem a stromem rodičovským (strom matky pěstounky), mezi identifikačním stromem a stromy sourozenců vlastních i nevlastních. Významně častěji jsme v této skupině dětí hodnotili také vzájemnou podobnost mezi stromy vlastních sourozenců i mezi stromy vlastních a nevlastních sourozenců. V kontrolní skupině dětí se významně častěji než v experimentální skupině vyskytovala pouze podobnost mezi rodičovskými stromy.

Znak vzájemného dotyku a propletenosti stromů jsme také celkově častěji hodnotili ve skupině dětí z SOS dětských vesniček. Děti této skupiny významně častěji než děti z dětských

domovů zobrazily vzájemný dotyk identifikačního stromu se stromem rodičovským (strom matky pěstounky). Podobnost mezi identifikačním stromem a stromem rodičovským jsme ve skupině dětí z dětských domovů nezaznamenali ani v jediném případě.

Výskyt detailních doplňků v kresbě byl hojnější ve skupině dětí z dětských domovů. Sledované skupiny dětí významně lišily v umístění detailů na jednotlivé stromy. Děti z SOS dětských vesniček významně častěji než děti z dětských domovů zdobily detaily stromy nevlastních sourozenců a strom matky pěstounky. Děti z kontrolní skupiny oproti tomu významně častěji umísťovaly detaily na stromy vlastních rodičů (otce i matky) a na jiné stromy. V obsahovém významu jednotlivých detailů se obě skupiny dětí významně lišily pouze v zobrazení dutiny, která se významně častěji vyskytovala na stromech dětí z dětských domovů.

Kontrolní i experimentální skupina dětí kreslila častěji stromy listnaté než jehličnaté. Palmy, vánoční stromky a jiné atypické stromy se v obou skupinách vyskytovaly pouze vzácně. Významné rozdíly v typech stromů se mezi skupinami nacházejí a podle našich výsledků kopírují rozdíly v zobrazení osob na kresbě.

Velikost identifikačního stromu se mezi sledovanými skupinami dětí statisticky významně lišila. Na kresbách dětí z SOS dětských vesniček byl identifikační strom častěji přítomen než nepřítomen. Nejčastěji jej tyto děti kreslily velký, nejméně často malý. Děti z dětských domovů identifikační strom z více než poloviny případů na svou kresbu nezobrazovaly, pokud tak učinily, nejčastěji byl tento strom malý, nejméně často jej byl střední velikosti.

Statisticky významné rozdíly mezi experimentální a kontrolní skupinou dětí jsme zaznamenali také při volbě nejvíce a nejméně sympatického stromu. Za nejvíce sympatický strom děti z SOS dětských vesniček nejčastěji označovaly strom matky pěstounky, ve skupině dětí z dětských domovů byl jako nejvíce sympatický strom nejčastěji vybrán strom vlastního sourozence. Jako nejméně sympatický strom byl shodně v experimentální i kontrolní skupině dětí nejčastěji označován strom vlastního sourozence.

V dalších znacích kresby (plošné rozložení stromů, kresebné provedení stromů, poloha identifikačního stromu, nápadný velikostní rozdíl mezi stromy a zvláštní znamení v kresbě)

jsme mezi dětmi z SOS dětských vesniček a dětmi z dětských domovů nenalezly statisticky významné rozdíly.

V Kresbě rodiny

Do Kresby rodiny děti z SOS dětských vesniček významně častěji než děti z dětských domovů zobrazily postavu matky pěstounky, postavy nevlastních sourozenců a zvíře. Děti z dětských domovů oproti dětem z dětských vesniček častěji zobrazovaly postavy vlastních rodičů (otce i matky) a postavy osob, které mezi členy užší rodiny nepatří.

Dominantní postavy rodičů (otce a matky) se významně častěji vyskytovaly na kresbách dětí z dětských domovů než na kresbách dětí z SOS dětských vesniček. Děti z experimentální skupiny naopak významně častěji než děti ze skupiny kontrolní kreslily dominantní postavu matky pěstounky, ovšem ta se na kresbách dětí z dětských domovů nevyskytovala vůbec.

Děti z SOS dětských vesniček významně častěji než děti z dětských domovů kreslily nápadným způsobem postavu matky pěstounky a postavy nevlastních sourozenců. Děti z dětských domovů oproti dětem z SOS dětských vesniček významně častěji kreslily nápadným způsobem postavy vlastních rodičů (otce i matky).

Při hodnocení výskytu zvláštních znamení v kresbě jsme statisticky významný rozdíl mezi sledovanými skupinami dětí zaznamenali pouze ve znaku gumování, který byl častější u dětí z dětských domovů.

Ve znacích plošné zobrazení kresby, poloha identifikační postavy a popis vyobrazené situace se mezi experimentálním a kontrolním souborem dětí neprokázali statisticky významné rozdíly.

Za nejvýznamnější rezultat naší práce považujeme výsledky analýzy znaku zobrazení osob na kresbě v Testu tří stromů i na Kresbě rodiny. Tyto výsledky ukazují, že děti v SOS dětských vesničkách do svých kreseb na rodičovskou pozici vždy projikovali matku pěstounku, přičemž ani jednou neprojikovali některého ze svých biologických rodičů. Je více než pozoruhodné, že k těmto projekcím docházelo ve 100% případů, tedy u všech dětí z SOS dětských vesniček, které jsme testovali, bez ohledu na jejich délku pobytu v SOS dětské

vesničce. Pokud se na obrázcích těchto dětí vyskytla rodičovská postava / strom, vždy se jednalo o matku pěstounku. Děti v SOS dětských vesničkách ve většině případů své vlastní rodiče znají a některé se s nimi i sporadicky stýkají, jejich pozice je ale zřejmě vlivem nové mateřské osoby, která je v jejich životech přítomna každý den, potlačena. Analýza tohoto znaku také ukázala, že děti z SOS dětských vesniček významně častěji než děti z dětských domovů do kresby zobrazují své nevlastní sourozence; a že děti z dětských domovů naopak významně častěji zobrazují osoby, které do rodiny nepatří.

Některé statisticky významné rozdíly mezi skupinami v dalších znacích jsou pak dány právě tímto odlišným zobrazením osob na kresbách dětí experimentální a kontrolní skupiny a logicky z něj vyplývají. Je samozřejmé, že pokud se na kresbách některé stromy / postavy nevyskytují, nemohou nést ani jiné znaky.

Obě skupiny sledovaných dětí procházejí / prošly těžkým životním obdobím, kdy se musely vyrovnat nejdříve se situací dysfunkčního rodinného prostředí, posléze s životem v dětském domově. Je pravděpodobné, že u těchto dětí mohlo dojít k psychické deprivaci nebo subdeprivaci. Reparace psychické deprivace ve vhodném prostředí je možná, ale vždy se jedná o dlouhodobý proces. Tímto si vysvětlujeme fakt, že se experimentální a kontrolní skupina dětí neliší ve všech znacích kresby ale jen v některých.

Další analýzy již přesahují rámec naší práce, ale domníváme se, že zajímavé výsledky by mohla ukázat studie, která by mezi sebou porovnávala jednotlivé položky Testu tří stromů s položkami Kresby rodiny. Užitečné informace by mohlo přinést i porovnání našich výsledků se skupinou dětí z normálních, funkčních rodin.

Na úplný závěr můžeme konstatovat, že projektivní Test tří stromů má zcela jistě své místo pro využití v diagnostice rodinných vztahů v klinické i poradenské praxi. Je jen škoda, že dosud nebyla provedena standardizace a vypracován český manuál k tomuto testu. Podotýkáme jen, že síla tohoto testu spočívá spíše v kvalitativním hodnocení než kvantitativním.

LITERATURA

- Altman, Z. (1998): *Test stromu*. Pražská pedagogicko-psychologická poradna, Praha.
- SOS – Kinderdorf International. (2004/2005): *Annual Report*. SOS – Kinderdorf International, Aristos, Hall in Tirol, Austria.
- Bahbouh, R. (2007): *Jaká je validita projektivních testů?*
<http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=validita> , FF UK, Praha, 24. 3. 2007
- Balcar, K. (2006): *Psychoterapie u dětí a dospívajících*. In: Říčan, P., Krejčířová, D., et al.:
Dětská klinická psychologie. Grada, Praha.
- Bowlby, J. (1976): *Child Care and the Growth of Love*. Pelican Books, Aylesbury, Bucks.
- Burns, R. C. (1990): *A guide to family – centered circle drawings (F-C-C-D) with symbol probes and visual free assocition*. Brunner/Mazel, New York, USA.
- Clarke, H., Tumler, B. (2003): „So nice to have you with us!“ In: SOS Journal, 04/03, str.11.
SOS – Kinderdorf International, Tiroler Repro, Innsbruck, Austria.
- Bubleová, V., Kovařík, J. (1999): *Organizace náhradní rodinné péče*. In: Matějček, Z. a kol.:
Náhradní rodinná péče. Portál, Praha.
- Bubleová, V., Matějček, Z. (1999): *K historii pěstounské péče*. In: Matějček, Z. a kol.:
Náhradní rodinná péče. Portál, Praha.
- Čermák, R. (1946): *Dětské kresby*. K. Ditrich, Brno.
- Davidov, R. (2001): *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Portál, Praha.
- Dunovský, J., Eggers, H. a kol. (1989): *Sociální pediatrie*. Avicenum, Praha.
- Dunovský, J. (1986): *Dítě a poruchy rodiny*. Avicenum, Praha.
- Exner, J. E. (1974): *The Rorschach: A Comprehensive System*. John Wiley & Sons, New York, the United States of America.
- Fontana, D. (1994): *Tajemný jazyk symbolů*. Paseka, Praha a Litomyšl.
- Frank, L. K. (1960): *Toward a projective psychology*. Journal of Projective Techniques, 24, 246 – 253.
- Hornová, A., Lanyadoová, M. (ed.) (2005): *Psychoterapie dětí a dospívajících – psychoanalytický přístup*. Triton, Praha.

- Hughesová, C. (2005): *Deprivace a děti v náhradní péči: Příspěvek psychoterapie dětí a dospívajících*. In: Hornová, A., Lanyadoová, M. (ed.): *Psychoterapie dětí a dospívajících – psychoanalytický přístup*. Triton, Praha.
- Humpolíček, P. (2002): *Prolegomena Scénotestu*. In: http://www.phil.muni.cz/~hump/Scenotest_Prolegomena_CZE/Scenotest_Prolegomena_Prezentace/ppframe.htm , FF MU, Brno, 10. 4. 2007.
- Jung, C. G. (1993): *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Academia, Praha.
- Kerlinger, F. N. (1972): *Základy výzkumu chování*. Academia, Praha.
- Kirchbner, D. (2006): *Two decades on*. In: SOS Journal, 02/06, str.6. SOS – Kinderdorf International, Tiroler Repro, Innsbruck, Austria.
- Koluchová, J. (1992): *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha.
- Kovařík, J. a kol. (2004): *Náhradní rodinná péče v praxi*. Portál, Praha.
- Kovařík, J., Kukla, L. a kol. (1998): *Situation Analysis of Children in the Czech Republic*. APIS Agency, Třebíč.
- Králíček, J. a kol. (1980): *Príspevky k metodike výchovném činnosti v detských domovoch*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.
- Kruger, R. S. (2006): *Příběh ve hře: Struktura imaginace v psychoterapii dětí*. In: Philips, J., Morley, J. (ed.): *Imaginace a její patologie*. Triton, Praha.
- Kutin, H. (2006): *A grand man who fought for a small children*. In: SOS Journal, 01/06, str.5. SOS – Kinderdorf International, Tiroler Repro, Innsbruck, Austria.
- Langmeier, J., Balzar, K., Špitz, J. (2000): *Dětská psychoterapie*. Portál, Praha.
- Langmeier, J., Matějček, Z. (1968): *Psychická deprivace v dětství*. Avicenum, Praha.
- Langmeier, J., Kňourková, M. (1988): *Psychologie část I*. Karlova Univerzita, Praha.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998): *Vývojová psychologie*. Grada, Praha.
- Leuner, H. (1997): *Katymní prožívání obrazů*. MU, Brno.
- Mádrová, E. (1998): *Zkuste být dítětem*. Portál, Praha.
- Matějček, Z. a kol. (1999): *Náhradní rodinná péče*. Portál, Praha.

- Matějček, Z. (1999): *K historii osvojení*. In: Matějček, Z. a kol.: Náhradní rodinná péče. Portál, Praha.
- Matějček, Z. (1981): *Výpravy za člověkem*. Odeon, Praha.
- Matějček, Z. (1986): *Co řekneme osvojenému dítěti*. MPSV, Praha.
- Matějček, Z. (1986): *Rodiče a děti*. Avicenum, Praha.
- Matějček, Z. (1994): *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Portál, Praha.
- Matějček, Z. (ed.), Koluchová, J., Bubleová, V., Kovařík, J., Benešová, L. (2002): *Osvojení a pěstounská péče*. Portál, Praha.
- Matějček, Z., Bubleová, V., Kovařík, J. (1997): *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Psychiatrické centrum, Praha.
- Matoušek, O. (1993): *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Sociologické nakladatelství Slon, Praha.
- Michalová, A. (1980): *Projektivní metody*. In Švancara, J. a kol.: Diagnostika psychického vývoje. Avicenum, Praha.
- Morávek, S. (1987): *Úvod do psychodiagnostiky dospělých*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- Mucha, I. (2000): *Symboły v jednání*. Karolinum, Praha.
- Mühlpachr, I. (2001): *Vývoj ústavní péče*. Masarykova univerzita, Brno.
- Ondrůjová – Velinská, J. (1930): *Dětská kresba: přehled dosavadního pedopsychologického bádání o hlavních jejích problémech, příspěvek k jejímu experimentálnímu zkoumání*. Společnost nových škol, Brno.
- Philips, J., Morley, J. (ed.). (2006): *Imaginace a její patologie*. Triton, Praha.
- Dushkin, D. A. (1970): *Psychology today. An introduction*. CRM Books, Del Mar, Kalifornia, the United States of America.
- Reiterová, E. (2001): *Projektivní test tří stromů*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- Ronenová, T. (2000): *Psychologická pomoc dětem v nesnázích*. Portál, Praha.
- Říčan, P., Krejčířová, D., a kol. (2006): *Dětská klinická psychologie*. Grada, Praha.
- Říčan, P. (2006): *Projektivní techniky*. In: Říčan, P., Krejčířová, D., a kol.: Dětská klinická psychologie. Grada, Praha.

- Sedláková, R. (1993). *Test tří stromů – první aplikace na dětské populaci*. Diplomová práce, Psychologický ústav FF MU, Brno.
- Sobotková, I. (2001): *Psychologie rodiny*. Portál, Praha.
- Stančák, A. (1982): *Klinická psychodiagnostika*. Psychodiagnostické a didaktické testy, Bratislava.
- Stasiakiewicz, M. (2003): *Diagnoza psychologiczna w poszukiwaniu Homo Projectivus*. In: Laguny, M., Lachowskiej, B.: Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Svoboda, M. (2002): *Kresebný Test tří stromů*.
<http://www.psychodiagnostika.cz/svoboda.htm>, FF MU, 24.3.2007.
- Svoboda, M. (1999): *Psychologická diagnostika dospělých*. Portál, Praha.
- Svoboda, M. (ed.), Krejčířová, D., Vágnerová, M. (2001): *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Portál, Praha.
- Šicková – Fabrici, J. (2002): *Základy arteterapie*. Portál, Praha.
- Šípek, J. (2000): *Projektivní metody*. ISV, Praha.
- Šulová, L. (1998): *Člověk v rodině*. In: Výrost, J., Slaměník, I. (ed.): *Aplikovaná sociální psychologie I. Člověk a sociální instituce*. Portál, Praha.
- Švancara, J. a kol. (1980): *Diagnostika psychického vývoje*. Avicenum, Praha.
- Švancara, J. (1981): *Kompendium vývojové psychologie*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Taxová, J. (1967): *Výchovné problémy dětských domovů*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Uždil, J. (1974): *Čáry, klikyháky, paňáci a auta. Výtvarný projev a psychický život dítěte*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Vágnerová, M. (2001): *Kresebné techniky*. In: Svoboda, M. (ed.), Krejčířová, D.,
Vágnerová, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Portál, Praha.
- Vágnerová, M. (2000): *Vývojová psychologie*. Portál, Praha.
- Výrost, J., Slaměník, I. (ed.) (1998): *Aplikovaná sociální psychologie I. Člověk a sociální instituce*. Portál, Praha.

Ženčáková, T. (2002). *Test tří stromů u dětí z dětských domovů a z úplných rodin*. Diplomová práce, Psychologický ústav FF MU, Brno.

PŘÍLOHA 1: Schéma otázek k vedení rozhovoru nad Kresbou rodiny

1. Koho, co jsi nakreslil
2. Pověz mi o nich něco, jaká je maminka a jaký je tatínek.
3. Co se Ti na Tvých rodičích líbí / nelíbí a proč?
4. Jaký je bratr, jaká je sestra?
5. Co se Ti na Tvých sourozencích líbí / nelíbí a proč?
6. Trávíte spolu volný čas? Jak?
7. Můžeš uvést nějaký radostný a smutný zážitek z rodiny?
8. Kdo z rodiny by mohl být Tvým vzorem a proč?
9. Řekni, kdybys měl nějaké velké tajemství, komu z rodiny bys jej svěřil?
10. A komu bys ho určitě neřekl?
11. A kdybys měl nějaký problém nebo potřeboval pomoc, poradit, na koho by ses obrátil?
12. A na koho by ses určitě neobrátil?
13. Kdyby sis měl někoho vybrat, s kým pojedeš na prázdniny, koho by sis s sebou vzal (a proč)?
14. A s kým bys prázdniny určitě trávit nechtěl?
15. Máš nějaké přání, které bys chtěl, aby se splnilo?

PŘÍLOHA 2 : Schéma otázek k vedení rozhovoru nad Kresbou tří stromů

(Ženčáková, 2002)

1. Pokus se vyprávět nějaký příběh o těchto stromech. Můžeš vyprávět cokoliv Tě napadne, pokus se vymyslet příběh co nejzajímavější. Zkus také říci, jak to všechno dopadne.
2. Který ze stromů je Ti nejbližší, nejsympatičtější?
3. Jaký je to strom, co by se o něm dalo říci?
4. Čím je tento strom neobvyklý nebo zvláštní?
5. Jaký by jsi měl pocit při setkání s ním, jak by ti s ním nebo u něj bylo?
6. Jak se mu daří?
7. Jak se cítí ve společnosti ostatních stromů?
8. Bylo by třeba mu nějak pomoci? (Můžeš nebo chceš mu Ty sám nějak pomoci?)
9. A který ze stromů je Ti nejméně sympatický, nejméně blízký?
10. Jaký je to strom, co by se o něm dalo říci?
11. Co by se dalo říci o posledním stromu, jaký je?
12. Jak je tam všem stromům spolu? (Co by se dalo udělat, aby jim bylo lépe?)
13. Chtěl by to některý jinak? Potřebuje pomoc?
14. Jak to s nimi bude dál? Co je čeká?

PŘÍLOHA 3 : Otázky pro vychovatele

1. Věk, pohlaví a národnost dítěte, třída ZŠ:
2. Pořadí narození dítěte:
3. Kolik má dítě vlastních sourozenců :
4. Počet, věk, pohlaví a národnost jeho vlastních sourozenců:
5. Má dítě i nějaké nevlastní sourozence? Kolik, jejich věk a pohlaví:
6. Kde v současné době žijí jeho vlastní (popř. nevlastní) sourozenci?
7. Jak často se s nimi vídá?
8. Jaký spolu mají vzájemný vztah?
9. Zná dítě své biologické rodiče? (otce – matku)
10. Stýká se dítě se svými biologickými rodiči? (s otcem – s matkou) Jak často?
11. Obvyklá délka pobytu dítěte u rodičů:
12. Jakým způsobem o něj jeho vlastní rodiče projevují zájem?
13. Jak dítě reaguje na jejich zájem, popř. na jejich návštěvy?
14. Jaký je jejich vzájemný vztah?
15. Je dítě právně volné?
16. Zná dítě další příbuzné? Stýká se s nimi, jak často?

17. Jiné významné osoby v životě dítěte:
18. S kým dítě nejraději tráví volný čas (má v DD/SOS vesničce svého oblíbeného, „nejlepšího“ kamaráda)?
19. S kým dítě sdílí ložnici?
20. Ke kterému členu výchovného týmu DD má dítě nejblíže („oblíbený dospělý“)?
21. Z jakých důvodů je dítě v náhradní rodinné péči?
22. Jak dlouho žije v současném DD?
23. Jak se zadaptovalo, jak dlouho trvalo než si zvyklo?
24. Kolika DD do této chvíle dítě prošlo?
25. Bylo již v minulosti dítě umístěno do pěstounské péče?
26. Uveďte důvody proč bylo dítě vráceno z PP zpět do DD a délku jeho pobytu v PP:
27. Jaké byly reakce dítěte?
28. Zranění, nemoci dítěte:
29. Závažné vývojové odchylky:
30. Poznámky:

PŘÍLOHA 4 : Tabulky statistických analýz

TEST TŘÍ STROMŮ

Tabulka 1: Zobrazení osob na kresbě

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
Strom matky pěstounky	30	66,67%	O	0,00%	59,58333	1	0,00000
Strom vlastní matky	0	0,00%	43	66,15%	48,87486	1	0,00000
Strom vlastního otce	0	0,00%	35	53,85%	35,53846	1	0,00000
Identifikační strom	26	57,78%	27	41,54%	2,808687	1	0,09376
Strom vlastního sourozence 1	36	80,00%	43	66,15%	2,518767	1	0,11250
Strom vlastního sourozence 2	12	26,67%	16	24,62%	0,0589654	1	0,80814
Strom vlastního sourozence 3	1	2,22%	8	12,31%	3,600368	1	0,05777
Strom nevlastního sourozence 1	22	48,89%	4	6,15%	26,90508	1	0,00000
Strom nevlastního sourozence 2	6	13,33%	1	1,54%	6,208258	1	0,01272
Strom jiného člena rodiny	1	2,22%	8	12,31%	3,600368	1	0,05777
Strom nečlena rodiny	1	2,22%	10	15,38%	5,118709	1	0,02367

Tabulka 2: Kombinace zobrazených osob na kresbě (identifikační strom přítomen)

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
ID + RS + RS	0	0,00%	12	18,46%	9,324961	1	0,00226
ID + RS + VS	10	22,22%	7	10,77%	2,669467	1	0,10229
ID + RS + NS	2	4,44%	0	0,00%	2,942387	1	0,08629
ID + VS + VS	4	8,89%	4	6,15%	0,2949556	1	0,58706
ID + VS + NS	6	13,33%	0	0,00%	9,166667	1	0,00247
ID + NS + NS	3	6,67%	1	1,54%	1,995646	1	0,15775

Tabulka 3: Kombinace zobrazených osob na kresbě (identifikační strom nepřítomen)

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
RS + RS + VS	0	0,00%	12	18,46%	9,324961	1	0,00226
RS + VS + VS	6	13,33%	4	6,15%	1,658462	1	0,19781
RS + VS + NS	7	15,56%	1	1,54%	7,747193	1	0,00538
RS + NS + NS	3	6,67%	0	0,00%	4,454829	1	0,03481
VS + VS + VS	1	2,22%	8	12,31%	3,600368	1	0,05777
VS + VS + NS	1	2,22%	0	0,00%	1,457696	1	0,22730

Tabulka 4: Typ stromů

Strom	Skupina	Jehličnatý	Listnatý	Palma	Vánoční	Jiný	Chí-kvadrát	Df	p
MP	SOS	12	18	0	0	0			
	DD	0	0	0	0	0	59,58333	2	0,00000
VM	SOS	0	0	0	0	0			
	DD	12	29	2	0	0	48,87486	3	0,00000
O	SOS	0	0	0	0	0			
	DD	12	23	0	0	0	37,04782	2	0,00000
ID	SOS	10	16	0	0	0			
	DD	15	12	0	0	0	4,414326	2	0,11002
VS 1	SOS	10	23	1	1	1			
	DD	13	27	1	1	1	2,612931	5	0,75940
VS 2	SOS	6	6	0	0	0			
	DD	4	12	0	0	0	1,950052	2	0,37719
VS 3	SOS	1	0	0	0	0			
	DD	1	7	0	0	0	5,209105	2	0,07394
NS 1	SOS	9	13	0	0	0			
	DD	2	2	0	0	0	26,96679	2	0,00000
NS 2	SOS	3	2	0	0	1			
	DD	1	0	0	0	0	6,651481	3	0,08388
JČR	SOS	1	0	0	0	0			
	DD	3	4	0	0	1	4,174918	3	0,24319
NČR	SOS	0	1	0	0	0			
	DD	0	10	0	0	0	5,118709	1	0,02367
Celkem	SOS	52	79	1	1	2	135		
	DD	63	127	3	1	2	195		

Tabulka 5: Dominance stromů

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
Strom matky pěstounky	14	31,11%	0	0,00%	23,17130	1	0,00000
Strom vlastní matky	0	0,00%	14	21,54%	11,10577	1	0,00086
Strom vlastního otce	0	0,00%	19	29,23%	15,90025	1	0,00007
Identifikační strom	5	11,11%	2	3,08%	2,880496	1	0,08966
Strom vlastního sourozence	9	20,00%	15	23,08%	0,1475850	1	0,70085
Strom nevlastního sourozence	2	4,44%	1	1,54%	0,8464468	1	0,35756
Strom jiného člena rodiny	0	0,00%	1	1,54%	0,6986591	1	0,40324
Strom nečlena rodiny	0	0,00%	3	4,62%	2,135154	1	0,14396

Tabulka 6: Plošné rozložení stromů

	SOS	SOS	DD	DD	Celkem
Souměrné, symetrické	19	42,22%	24	36,92%	43
Asymetrické, nepravidelné	3	6,67%	1	1,54%	4
Posun všech stromů doprava	7	15,56%	6	9,23%	13
Posun všech stromů doleva	12	26,67%	27	41,54%	39
Posun všech stromů nahoru	3	6,67%	2	3,08%	5
Posun všech stromů dolů	0	0,00%	1	1,54%	1
Izolace jednoho stromu	1	2,22%	4	6,15%	5
Pearsonův Chí – kvadrát je 7,023363 při df = 6, p = 0,31870					

Tabulka 7: Kresebné provedení stromů

	SOS	SOS	DD	DD	Celkem
Všechny stromy velké	18	40,00%	19	29,23%	37
Všechny stromy malé	3	6,67%	10	15,38%	12
Všechny stromy středně velké	10	22,22%	12	18,46%	22
Různě velké stromy	15	33,33%	24	36,92%	39
Pearsonův Chí – kvadrát je 4,118900 při df = 3, p = 0,24891					

Tabulka 8: Nápadný velikostní rozdíl

	SOS	SOS	DD	DD	Chí- kvadrát	df	p
Rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem rodičovským	1	2,22%	3	4,62%	0,4346073	1	0,50974
Rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem vlastního sourozence	1	2,22%	1	1,54%	0,0696423	1	0,79186
Rozdíl mezi identifikačním stromem a stromem nevlastního sourozence	1	2,22%	1	1,54%	0,0696423	1	0,79186
Rozdíl mezi jinými stromy	4	8,89%	7	10,77%	1,947199	2	0,74654

Tabulka 9: Poloha identifikačního stromu

	SOS	SOS	DD	DD	Celkem
Uprostřed	5	11,11%	8	12,31%	13
Na kraji	21	46,67%	18	27,69%	39
Osamocen	0	0,00%	1	1,54%	1
Nezobrazen	19	42,22%	38	58,46%	57

Pearsonův Chí – kvadrát je 4,777997 při df = 3, p = 0,18880

Tabulka 10: Velikost identifikačního stromu

	SOS	SOS	DD	DD	Celkem
Velký	13	28,89%	9	13,85%	22
Malý	2	4,44%	11	16,92%	13
Střední	11	24,44%	7	10,77%	18
Nezobrazen	19	42,22%	38	58,46%	57

Pearsonův Chí – kvadrát je 10,90438 při df = 3, p = 0,01226

Tabulka 11: Podobnost stromů

	SOS	SOS	DD	DD	Chí- kvadrát	df	p
Identifikační strom a strom matky pěstounky	5	11,11%	0	0,00%	7,566138	1	0,00595
Identifikační strom a strom vlastní matky	0	0,00%	5	7,69%	3,626374	1	0,05687
Identifikační strom a strom vlastního otce	0	0,00%	5	7,69%	3,626374	1	0,05687
Identifikační strom a strom vlastního sourozence	11	24,44%	5	7,69%	6,003592	1	0,01428
Identifikační strom a strom nevlastního sourozence	4	8,89%	0	0,00%	5,995807	1	0,01434
Rodičovské stromy	0	0,00%	7	10,77%	5,175504	1	0,02291
Strom rodič – dítě	15	33,33%	17	26,15%	0,6644477	1	0,41500
Stromy vlastních sourozenců	19	42,22%	8	12,31%	12,84816	1	0,00034
Stromy nevlastních sourozenců	1	2,22%	1	1,54%	0,0696423	1	0,79186
Strom vlastního a nevlastního sourozence	6	13,33%	1	1,54%	6,208258	1	0,01272
Jiné stromy	1	2,22%	5	7,69%	1,542845	1	0,21420

Tabulka 12: Vzájemný dotyk stromů

	SOS	SOS	DD	DD	Chí- kvadrát	df	p
Identifikační strom a strom matky pěstounky	3	6,67%	0	0,00%	4,454829	1	0,03481
Identifikační strom a strom vlastní matky	0		0				
Identifikační strom a strom vlastního otce	0		0				
Identifikační strom a strom vlastního sourozence	2	4,44%	2	3,08%	0,1419126	1	0,70639
Identifikační strom a strom nevlastního sourozence	1	2,22%	0	0,00%	1,457696	1	0,22730
Rodičovské stromy	0		0				
Strom rodič – dítě	4	8,89%	2	3,08%	1,741727	1	0,18692
Stromy vlastních sourozenců	4	8,89%	3	4,62%	0,8149887	1	0,36665
Stromy nevlastních sourozenců	0		0				
Strom vlastního a nevlastního sourozence	0	0,00%	1	1,54%	0,6986591	1	0,40324
Jiné stromy	0		0				

Tabulka 13: Detailní doplňky

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
Listy	8	17,78	15	23,08	0,4515264	1	0,50161
Plody	14	31,11%	22	33,85%	0,0903468	1	0,76374
Šišky	2	4,44%	3	4,62%	0,0017908	1	0,96625
Krajina	2	4,44%	1	1,54%	0,8464468	1	0,35756
Lidé	1	2,22%	0	0,00%	1,457696	1	0,22730
Zvířata	2	4,44%	0	0,00%	2,942387	1	0,08629
Slunce	2	4,44%	3	4,62%	0,0017908	1	0,96625
Obloha	2	4,44%	1	1,54%	0,8464468	1	0,35756
Dutina	2	4,44%	12	18,46%	4,703653	1	0,03010
Kořeny	2	4,44%	5	7,69%	0,4707375	1	0,49265
Tráva	3	6,67%	6	9,23%	0,2327156	1	0,62952
Kůra	6	13,33%	11	16,92%	0,2622488	1	0,60858
Atypické	7	15,56%	9	13,85%	0,0625114	1	0,80257
Celkem	53		88				

Tabulka 14: Umístění detailů

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
Strom matky pěstounky	9	20,00%	0	0,00%	14,15842	1	0,00017
Strom vlastní matky	0	0,00%	20	30,77%	16,92308	1	0,00004
Strom vlastního otce	0	0,00%	14	21,54%	11,10577	1	0,00086
Identifikační strom	11	24,44%	10	15,38%	1,413023	1	0,23456
Strom vlastního sourozence	14	31,11%	19	29,23%	0,0447700	1	0,23502
Strom nevlastního sourozence	11	24,44%	2	3,08%	11,64962	1	0,00064
Jiný strom	0	0,00%	10	15,38%	7,615385	1	0,00579
Mimo stromy	9	20,00%	8	12,31%	1,204204	1	0,27249

Tabulka 15: Zvláštní znamení v kresbě

	SOS	SOS	DD	DD	Chí-kvadrát	df	p
Chudá kresba	26	57,78%	26	40,00%	3,371648	1	0,06633
Malé stromy	3	6,67%	8	12,31%	0,9401709	1	0,33224
Škrtání	2	4,44%	2	3,08%	0,1419126	1	0,70639
Gumování	4	8,89%	4	6,15%	0,2949556	1	0,58706
Stínování	2	4,44%	5	7,69%	0,4707375	1	0,49265
Celkem	37		45				

Tabulka 16: Volba nejvíce sympatického stromu

	SOS		DD	
Strom matky pěstounky	15	33,33%	0	0,00%
Strom vlastní matky	0	0,00%	14	21,54%
Strom vlastního otce	0	0,00%	18	27,69%
Identifikační strom	12	26,67%	5	7,69%
Strom vlastního sourozence	12	26,67%	19	29,23%
Strom nevlastního sourozence	5	11,11%	2	3,08%
Strom jiného člena rodiny	0	0,00%	3	4,62%
Strom nečlena rodiny	1	2,22%	4	6,15%

Pearsonův Chí – kvadrát je 55, 75550 při df = 7, p = 0,00000.

Tabulka 17: Volba nejméně sympatického stromu

	SOS		DD	
Strom matky pěstounky	7	15,56%	0	0,00%
Strom vlastní matky	0	0,00%	14	21,54%
Strom vlastního otce	0	0,00%	4	6,15%
Identifikační strom	4	8,89%	11	16,92%
Strom vlastního sourozence	17	37,78%	28	43,08%
Strom nevlastního sourozence	16	35,56%	3	4,62%
Strom jiného člena rodiny	1	2,22%	3	4,62%
Strom nečlena rodiny	0	0,00%	2	3,08%

Pearsonův Chí – kvadrát je 40, 55458 při df = 7, p = 0,00000.

KRESBA RODINY

Tabulka 18: Zobrazení osob na kresbě

	SOS		DD		Chí-kvadrát	df	p
MP	35	77,78%	0	0,00%	74,14815	1	0,00000
VM	0	0,00%	50	76,92%	63,46154	1	0,00000
O	0	0,00%	41	63,08%	45,25084	1	0,00000
ID	35	77,78%	46	70,77%	0,6728086	1	0,41208
VS	38	84,44%	51	78,46%	0,6162169	1	0,43246
NS	32	71,11%	4	6,15%	50,96122	1	0,00000
JČR	2	4,44%	7	10,77%	1,415945	1	0,23407
NČR	0	0,00%	8	12,31%	5,972851	1	0,01453
Zvíře	11	24,44%	6	9,23%	4,710370	1	0,02998
Dům	9	20,00%	9	13,85%	0,7357860	1	0,39102

Tabulka 19: Dominance některé postavy

	SOS		DD		Chí-kvadrát	df	p
MP	17	37,78%	0	0,00%	29,04420	1	0,00000
VM	0	0,00%	13	20,00%	10,20619	1	0,00140
O	0	0,00%	18	27,69%	14,89967	1	0,00011
ID	2	4,44%	0	0,00%	2,942387	1	0,08629
VS	5	11,11%	5	7,69%	0,3760684	1	0,53972
NS	1	2,22%	0	0,00%	1,457696	1	0,22730
JČR	0		0				
NČR	0	0,00%	2	3,08%	1,410256	1	0,23502

Tabulka 20: Plošné rozložení kresby

	Skupina SOS		Skupina DD		Celkem
Souměrné, symetrické	15	33,33%	23	35,38%	38
Asymetrické, nepravidelné	14	31,11%	8	12,31%	22
Posun všech postav doprava	2	4,44%	3	4,62%	5
Posun všech postav doleva	12	26,67%	28	43,08%	40
Posun všech postav nahoru	1	2,22%	1	1,54%	2
Posun všech postav dolů	0	0,00%	1	1,54%	1
Izolace jedné postavy	1	2,22%	1	1,54%	2

Pearsonův Chí – kvadrát je 8,912161 při $df = 6$, $p = 0,17859$.

Tabulka 21: Poloha identifikační postavy

	Skupina SOS		Skupina DD		Celkem
Uprostřed	24	53,33%	21	32,31%	45
Na kraji	10	22,22%	24	36,92%	34
Osamocena	1	2,22%	1	1,54%	2
Nezobrazena	10	22,22%	19	29,23%	29

Pearsonův Chí – kvadrát je 5,296538 při $df = 3$, $p = 0,15133$.

Tabulka 22: Nápadné zobrazení jednotlivých členů

	SOS		DD		Chí-kvadrát	df	p
MP	8	17,78%	0	0,00%	12,46187	1	0,00042
VM	0	0,00%	25	38,46%	22,39819	1	0,00000
O	0	0,00%	21	32,31%	17,96889	1	0,00002
ID	9	20,00%	23	35,38%	3,051035	1	0,08069
VS	15	33,33%	22	33,85%	0,0031327	1	0,95537
NS	12	26,67%	3	4,62%	10,97922	1	0,00092

Tabulka 23: Popis vyobrazené situace

	SOS		DD		Chí-kvadrát	df	p
Rodina jako pouhý výčet osob	36	80,00%	59	90,77%	2,618623	1	0,10562
Zobrazení konfliktu	2	4,44%	2	3,08%	0,1419126	1	0,70639
Zobrazení harmonie	6	13,33%	7	10,77%	0,1677545	1	0,68212
Zobrazení spolupráce	2	4,44%	2	3,08%	0,1419126	1	0,70639
Dům jako rodina	6	13,33%	7	10,77%	0,1677545	1	0,68212

Tabulka 24: Zvláštní znamení v kresbě

	SOS		DD		Chí-kvadrát	df	p
Chudá kresba	33	73,33%	43	66,15%	0,6418195	1	0,42305
Malé postavy	19	42,22%	36	55,38%	1,842735	1	0,17463
Škrtání	0	0,00%	1	1,54%	0,6986591	1	0,40324
Gumování	2	4,44%	11	16,92%	3,973173	1	0,04623
Stínování	1	2,22%	1	1,54%	0,0696423	1	0,79186
Jiné	14	31,11%	18	27,69%	0,1506684	1	0,69790